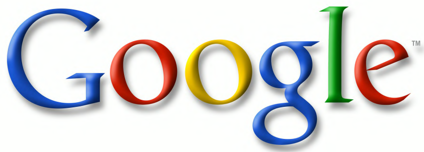
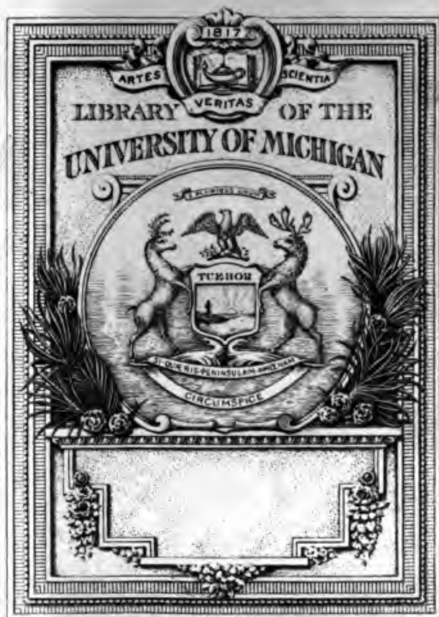

1817
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

H. S. Frieze.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM LIBRI
QUI SUPERSUNT OMNES
ET
DEPERDITORUM FRAGMENTA.

EX RECENSIONE
ARN. DRAKENBORCHII
AD CODICUM
BAMBERGENSIS ET VINDOBONENSIS
FIDEM PASSIM REFICTA
EDIDIT
IOANNES THEOPHILUS
KREYSSIG.

EDITIO STEREOTYPA.

TOMUS I. LIB. I—VI.

LIPSIAE
EX OFFICINA CAR. TAUCHNITII.
1829.

PRAEFATIO.

Quum abhinc annis amplius octoginta Drakenborchius, absoluta Livii editione, quae Stutgardiae ante hos octo annos laudabili sane consilio repeti coepta est, de antiquioribus Livii editoribus atque interpretibus docte et copiose disseruerit [1]), mihi quoque, oblata praefandi opportunitate, de iis, qui inde a Drakenborchii aetate Livii Historiarum libris pro virili parte consultum voluerunt, breviter saltem strictimque exponere placuit [2]).

Ac primum quidem satis constat, *Crevierium* non solum eodem fere tempore, quo Drakenborchius ad Livium emendandum atque explicandum operam conferret, maiorem adornasse Livii editionem, codicum Parisinorum opibus instructam, sed etiam paullo post minorem comparasse, quae textum, quem vocant, passim refictum et novas aliquot coniecturas exhibet, atque ab aliis sine ulla mutatione repetita, ab aliis ad Lallemandi editionem, de qua deinceps dicam, tacite conformata est. Crevierium excepit *Ruddimannus*, qui in edendis Livii

1) In Praefatione, editionis Drakenborchianae tomo septimo et ultimo praefixa, p. 2. sqq.

2) Editionum recentiorum titulos cum brevi de singulis iudicio, *temporis ordinem* secutus, adieci Drakenborchii Syllabo *editionum praecipuarum* T. Livii, Tom. I. p. 62. sqq. *editionis nostrae maioris*.

s ita versatus est, ut in compluribus locis, pa auctoritatem codicum a Drakenborchio alii collatorum, partim *Kennethi Mackenzie* ali que coniecturas secutus, ab recensione Dr borchiana discederet. Post hunc ad evulga Livii libros accessit *Ernestius*, qui, licet text utatum ex Drakenborchii recensione exsc lum curaret, optime tamen de Livii interpret e meruit concinnando Glossario Liviano, qu ium ab editore Oxoniensi, deinde a *Schaefe* psius Ernestii schedis, denique a memet ip Mülleri et Gersdorfii adversariis emendat imisque accessionibus locupletatum esse cc . Nitidissimam porro eandemque accuratis n Livii editionem *Lallemandus* paravit et, qui s permultos, aliorum plerumque coniectu ecutus, in integrum restituisset, mutation ium rationem in notis adiectis bona fide r it. Saluberrimo deinde consilio, dum Livii l iarum libri cum Freinshemii Supplemen mhemii pariter ac Biponti eduntur, *Stroth* ii interpretationem suscepit, sed morte praen a absumptus, id quod magnopere dolendum a librum quintum decimum progredi non :. In eius locum invita, ut aiunt, Minerva s sit *Doeringius*, qui Livii editionem a Strot hoatam ita continuavit et circumactis dem ous et viginti annis absolvit, ut, quum doctri

[illegible]qui, licet magno hiatu promisisset[3]), [illegible] [illegible]a, ut, qui sua editione utatur, quacunque possit carere, praepropera tamen festi-[illegible]t temeraria coniectandi libidine tot ac [illegible]plicitus est erroribus, ut commentarius, Drakenborchii et ceterorum Livii inter-[illegible]annotationibus consarcinavit, vix ac ne [illegible]m dignus esset, qui Lutetiae Parisiorum [illegible]tur. *Lemarius* enim, quemadmodum in [illegible]liorum scriptorum Romanorum libris edi-[illegible]rmanorum scrinia compilavit, ita etiam [illegible]e, quam nuperrime paravit, Livii editioni Rupertii commentarium cum selectis interpretum annotationibus inseruit; me-[illegible]l dubie de Livio meriturus, si textum ad [illegible]'arisinos, quibus in speciem magis quam [illegible]sus est, diligentius exegisset.

[illegible] maiores igitur laudes et gratiae sunt ha-[illegible] *Strothio* [4]), *Iungio* [5]), *Wernsdorfio* [6]), [illegible]o [7]) et *Seebodio* [8]), qui varias, quas vocant,

---

[illegible]oemio de Livii vita et Historia Romana p. 70.

[illegible]tem lectionis ex codice Velthiano, qui primam Livii de[illegible]et, a *Strothio* excerptam, a Doeringio autem in editione [illegible]a omissam, *Klaiberus* editioni Stutgardiensi inseruit.

[illegible]. *Iungii* Specimen lectionum variantium codicis mem-[illegible]iviani seculo undecimo exarati, qui in bibliotheca Col-[illegible]i adservatur. Part. I. II. Hafniae, 1783. 84. Hunc [illegible]tea in bibliothecam Academiae Hafniensis translatum [illegible]ertum habeo.

Theoph. Wernsdorf de Livii aliquot codicibus Helm-[illegible]s, in Novis Actis Societatis Latinae Ienensis, Vol. I [illegible] Utriusque codicis lectiones *Klaiberus* editioni Stut-[illegible]ddidit.

[illegible]e lectiones e codice Livii membranaceo Stutgardiensi [illegible]o enotatae, in *Friedemanni* et Seebodii Miscellaneis [illegible]artem criticis, Vol. I. Part. I. p. 168. sqq.

[illegible]e *lectiones* e codice Livii Cracoviensi a Seebodio ex-

lectiones ex codicibus Veitliano, Hafniensi, Helmstadiensibus, Stutgardiensi et Cracoviensi excerpserunt[8]), ac prae ceteris *Goellero*, qui non solum Livii librum tricesimum tertium multo, quam olim a Carbachio ex codice Moguntino evulgatus erat, integriorem atque emendatiorem ex praestantissimo codice Bambergensi edidit, sed etiam omnem lectionum diversitatem in ceteris, quos hic continet, Livii libris repertam ex eodem enotavit[10]). Quod quum Goellerus, sive tempore exclusus, sive necessitate coactus, raptim nec satis accurate fecisse videretur, ut mihi, epistola de nonnullis libri tricesimi tertii locis ad Goellerum perscripta, codicis Bambergensis denuo inspiciendi copia daretur, a Iaeckio, bibliothecae Bambergensis praefecto, qui, qua ratione codicibus ipsi in custodiam concreditis uti sive potius abuti consueverit, editis nuper Horatii et Virgilii carminibus publice declaravit, verecunde quidem, sed frustra contendi. Nihilo minus tamen, quum editionis Livii, quam ab Ernestio adornatam esse supra dixi, recognoscendae provincia ultro mihi deferretur, frui paratis malui,

---

cerptae, in iisdem Miscellaneis criticis, Vol. II. Part. IV. p. 634. sqq.

9) Adde nostram Diss. de codicis membranacei T. Livii Patavini Historiarum libros olim complexi fragmento, Norimbergae in bibliotheca Murriana reperto. Lips. 1812. et cf. Acta Seminarii Regii et Societatis Philologicae Lipsiensis, Vol. II. Part. II. p. 440. sqq. Ex hac codicis lacinia locus Liv. XXVII, 16. emendatus est.

10) T. Livii Patavini Historiarum Liber tertius trigesimus, auctius atque emendatius cum *Fr. Iacobsii* suisque notis ex codice Bambergensi edidit *Franc. Goeller.* Accessit Epistola *I. Th. Kreyssigii* ad editorem et varietas lectionum in libris XXXI — XXXVIII ex eodem codice excerpta. Francofurt. ad Moen. 1822.

quam oblatam de Livii libris bene merendi occasionem dimittere; praesertim quum Blümnerus diuturnum codicis Lipsiensis, ex quo Longolius olim Drakenborchio quattuor priorum librorum excerpta submisit et quem postea Ernestius penitus excussurus erat, usum mihi benignissime concederet, atque praeter alia minoris momenti praesidia eximium plane et vere unicum necopinanti mihi aliunde subministraretur. *Kopitarius* enim, supremus bibliothecae Vindobonensis custos, *Boettigeri* precibus commotus codicem olim Laurishamensem, nunc Vindobonensem, ex quo *Grynaeum* quinque postremos, qui supersunt, Livii libros primum evulgasse constat, denuo perscrutatus est atque, non solum omnem lectionum varietatem, a Drakenborchio cupidissime expetitam, diligenter enotavit, sed etiam subinde per epistolas a me rogatus de locis compluribus, qui aliquam haberent dubitationem, codicem lectu difficillimum iterum iterumque consuluit et singulos literarum apices rimatus est [11]). His igitur praesidiis adiutus effeci, ut, quum textum a Drakenborchio ad rationes criticas constitutum in prima tertiaque decade ex aliorum plerumque sententia passim correxerim, in quarta autem decade, libro potissimum tricesimo

11) Quo magis autem *Kopitarius*, licet iterata codicis antiquissimi collatio non plane supervacanea esse videatur, hoc officio non me solum, sed omnes omnino Livii amatores obstrinxit, eo lubentius profiteor, verba: *mercedem haudquaquam spernendam cum bibliopola liberalissimo pactus*, quae in editionis maioris praefatione p. 9. leguntur, non ad eius vituperationem, id quod se suspicari per *Graefium* meum, optimum gratiae reconciliatorem, mihi significavit, sed ad librariae Weidmanniae, quae octoginta septem imperiales in huius rei sumptum erogavit, praedicationem pertinere.

tertio, ac decadis quintae dimidia parte, sive c
cum Bambergensis et Vindobonensis auctorita
sive coniecturae probabilitatem secutus, l
permultis suppleverim atque emendaverim,
nestii editio a me recognita novam veluti editio
familiam ducat. Quod quum, tribus editionis
strae voluminibus evulgatis, *Tafelius* intellexi
mercenariam Livio edendo ita navavit operam
lectiones optimas et maxime genuinas, quas
ex codicibus Bambergensi et Vindobonensi
miscuo, in quod ille falso opinatus est [12]), se
solo Bambergensi petitas esse, tam res ipsa, q
hos libros codice Vindobonensi non contineri
ter omnes constet, quam Goelleri liber, quem p
ignorasse videtur, cum facere potuisset, in
paginarum margine poneret, Heusingeri autem
iecturis, quae, licet hic Livii interpres, qu
tione librarii peccare potuerint, operose et pr
demonstraverit, non nisi raro cordatioribus p
bunt, in textum recipiendis orationem Livi
mirum quantum interpolaret. Circumspectius
dem rem gessit *Baumgarten-Crusius*, recen
mus Livii editor, qui in textu passim refinge
uti codicum a Drakenborchio aliisque adhibit
lectionibus, ita Bambergensis quoque copiis re
est usus, et, quum typographus (quo iure,
viderit) quarti editionis nostrae voluminis pla
nondum evulgatas illi subministrasset, eos
locos, quos codicis Vindobonensis auctoritate e
davi, integriores exhibuit. Sed quum idem

12) In Praefatione enim, tomo tertio praefixa, haec sc
„Quantam lucem *Kreyssigius*, vir doctissimus, postremi
„quo libris e codice Bambergensi atque Vindobonensi adf
„sit, ex his, quae iam protulit, laete auspicari licet."

ter ac Tafelius, ex cuius editione textum, vitiis operarum non ubique sublatis, describi iussit, quibus in locis a Drakenborchii recensione sive mecum sive cum aliis discessisset, non accurate significaverit, atque praeterea, quum ingenii, quo pollet, acumine in hoc labore festinantius profligato uti nollet, ne unum quidem, quantum memini, Livii locum palmaria coniectura persanaverit et in varias erroris ac negligentiae reprehensiones incurrerit [13]), de Livii editionibus horum duumvirorum opera paratis alio tempore ac loco sine ira et studio copiosius exponam.

Praeter eos autem, qui omnes omnino Livii libros ex opere ingenti reliquos ediderunt atque interpretati sunt, post Drakenborchium permulti exstiterunt, qui vel de Livii ingenio, de lactea eius ubertate ceterisque orationis virtutibus et fide historica recte aestimanda, id quod *Ioecherum* [14]), *Mirum* [15]), *Schwabium* [16]), *Eschenbachium* [17]), *Brieglebium* [18]), *Ernestium* [19]), *Klotzschium* [20]),

13) Uno nunc defungar exemplo, quod in Comm. de locis Gellii Noctt. Att. Lib. VI. cap. 1. et Lactantii Epit. Inst. Div. cap. 29. Misenae, 1827. p. 19. proposui; posthac plura allaturus.

14) *Chr. G. Ioecheri* Disp. de suspecta Livii fide. Lips. 1743. quae editionis Drakenborchianae Tom. VII. p. 230. sqq. continetur. Eiusd. Disp. de lactea Livii ubertate. Ibid. 1746.

15) *A. G. Miri*, Livius Augusti Caesaris adulator in historia de Cossi spoliis opimis caute legendus. Helmstad. 1767.

16) *S. C. Schwabii* Vindiciae credulitatis Livii, cuius ob saepius recensita prodigia insimulatur. Gotting. 1773.

17) *C. G. Eschenbachii* Diss. qua fides Livii defenditur adversus Ioecheri aliorumque obiectiones. Lips. 1773.

18) *I. Christoph. Brieglebii* Diss. de Livio eiusque virtutibus. Coburg. 1778.

19) *A. Guil. Ernestii* Progr. de paneg. Livii eloquentia. Lips. 1787.

20) *I. G. C. Klotzschii* Diss. de diligentia Livii in enarrandis prodigiis recte aestimanda. Viteberg. 1789.

Wachterum[21]), *Meierottonem*[22]), *Schellium*[23]), *Wyttenbachium*[24]), *Hegewischium*[25]), *Krusium*[26]), *Wachsmuthium*[27]), *Lachmannum*[28]) aliosque fecisse constat, subtiliter et copiose disputarent, vel singulos Livii locos, de quibus *Trekellius*[29]), *Heumannus*[30]), *Semlerus*[31]), *Foersterus*[32]), *Eck-*

---

21) *Chr. Fr. Wachteri* Progr. T. Livius Patavinus a reprehensione superstitionis defensus. Cliviae, 1792.

22) *I. H. L. Meierottonis* Progr. de candore Livii. Berol. 1796. Eiusd. Progr. de testimoniorum Livii fide. Ibid. 1797. Eiusd. Progr. de Livii arte narrandi. Ibid. 1798.

23) *C. G. Schelle, Welche alte klassische Autoren, wie, in welcher Folge und Verbindung mit andern Studien soll man sie auf Schulen lesen? Leipzig,* 1804. Vol. I. p. 240. sqq.

24) *Dan. Wyttenbach* de Livio Historico, in Bibliotheca Critica Amstelodamensi, Vol. III. Part. IV. p. 27. sqq. sive in eius Opusculis selectis ed. *Friedemann.* Vol. I. p. 212. sqq.

25) *H. Hegewisch, Ueber die politische Denkungsart des Livius*, in eius *Neuer Sammlung kleiner historischer und literarischer Schriften. Altona,* 1809. No. IV. p. 166. sqq.

26) *Chr. Krusii* Diss. de fide Livii recte aestimanda. Lips. 1812.

27) *W. Wachsmuths Aeltere Geschichte des römischen Staates. Halle,* 1819. p. 32. sqq.

28) *Fr. Lachmanni* Comm. de fontibus Historiarum T. Livii. Gotting. 1822.

29) *A. D. Trekells Anmerkungen über das erste und den Anfang des zweiten Buchs von Livius*, in eius *Kleinen deutschen Aufsätzen, gesammelt und herausgegeben von Chr. G. Haubold. Leipzig,* 1817. p. 3. sqq.

30) *Christoph. Aug. Heumanni* Emendationes plurium locorum Livii et Quinctiliani, in *Ikenii* Symbolis literariis, Tom. I. Part. IV. p. 403. sqq. et in Sylloge dissertationum, Part. II. p. 487. sqq.

31) *I. S. Semleri* Epistola ad Christoph. Aug. Heumannum, qua respondet ad appendicem ad Emendationes Livii. Halae, 1750.

32) Locos quosdam Polybii a Latinis interpretibus Livio, Casaubono et Valesio perperam translatos proponit atque examinat *C. Christoph. Foersterus*. Lips. 1755.

33) *I. F. Eckhardi* Prolus. de comparatione Alexandri Magni

hardus [33]), *Martinius* [34]), *Schellerus* [35]), *Heinzius* [36]), *Uhlius* [37]), *Brendelius* [38]), *Müllerus* [39]), *Vossius* [40]), *Krausius* [41]), *Bredenkampius* [42]), *Boettigerus*,[43]) *Vincentius*,[44]) *Matthiaeus*,[45]) *He-*

---

cum imperatoribus Romanis a Livio Lib. IX. cap. 17. facta. Isenaci, 1760.

34) *G. H. Martinii* Coniecturae in aliquot Livii loca. Annaberg. 1762. Eiusd. Coniecturarum Livianarum Periculum I—III. Ratisbon. 1766—68.

35) *I. I. G. Schelleri* Animadversionum criticarum in T. Livii libros Spec. I. II. Lubbenae, 1769. 70. quae inserta sunt eius Observationibus in priscos scriptores quosdam. Lips. 1785. p. 248. sqq.

36) *I. M. Heinzii* Observationum Livianarum Spec. I — III. Vinariae, 1771—77. quae relata sunt in eius Syntagma Opusculorum scholasticorum varii argumenti. Gotting. 1788. p. 182. sqq.

37) *I. Christoph. Uhlius* locos quosdam Livii breviter illustrat. Oettingae, 1773.

38) *G. Chr. Brendelii* Observationes in quaedam Livii loca. Part. I— IV. Isebergae, 1787 — 90.

39) *Chr. Godofr. Mülleri* Specimen Observationum Livianarum. Cizae, 1789.

40) *Aenderungen verschriebener Stellen im Livius, von I. H. Voss*, in *Wiedeburgii Humanistischem Magazin*, Vol. III. Part. IV. p. 289. sqq. et Vol. V. Part. III. p. 239. sqq.

41) *I. Chr. H. Krause Erläuterung einer Rede des Camillus beym Livius L. V. c.* 44. in *Magazin für öffentliche Schulen und Schullehrer*, Vol. I. Part. I. p. 59. sqq.

42) *H. Bredenkamps Bemerkungen über einzelne Stellen des Livius*, in eodem *Magazin* etc. Vol. I. Part. II. p. 444. sqq. coll. Vol. II. Part. I. p. 187. sqq.

43) *C. A. Boettigeri* Progr. de somnio Annibalis apud Liv. XXI, 12. Vinariae, 1792.

44) *G. Vincentii* de legione Manliana quaestio ex Liv. VIII, 8. desumta. Lond. 1792.

45) *Fr. Chr. Matthiae Einige Anmerkungen zum XXI. Buche des Livius, vom* 1. *bis zum* 38. *Capitel. Worms*, 1793. Eiusd. *Untersuchung über einen etwas undeutlichen Punkt im XXII. Buche des Livius*, in *Rupertii* et *Schlichthorstii Magazin für Philologen*, Vol. I. p. 71. sqq. Eiusd. *Bemerkungen zu den Livianisch - Polybischen Beschreibungen* der Schlacht *bey Cannae und der Belagerung* von Syrakus. Frankf. a. M.

gii partes, quae artis criticae et hermeneutic neficio in integrum restitui ac diligentius ex ri debeant.

Quum igitur Tauchnitius, typographus bliopola celeberrimus et de re libraria meritis mihi significasset, se id agere, ut, quemadı nuperrime Ciceronis opera, ita Livii quoque uno volumine comprehensos emittat et simul rem eiusdem scriptoris editionem in sex tom visam adornet, [70]) meque in huius consilii s tem vocasset, oblatam mihi textus iterum re scendi provinciam eo lubentius suscepi, quo a ferebam, maiorem illam Livii editionem an quinque annos a me inchoatam, necdum abso qua Tafelium perverse abusum esse supra di pina eorum, qui typothetarum specimina cor da accepissent, negligentia permultis iisqu vissimis operarum peccatis esse deformatam. ut emendarem, prima quidem cura fuit: sed altera, ut, quum in re critica neque turpe si rem fateri, neque verum videre quovis te contingat, lectionem vulgatam aliis locis. olim temere sollicitassem, in orationis cont restituerem, aliis autem, quos olim intacte quissem, vel codicum auctoritate fretus, vel

70) Triginta quinque, qui supersunt, Livii Historiarı nescio an rectius cum Lallemando in septem tomos div quum Livium non primo tantum libro, sed etiam sexto, v primo et tricesimo primo praefatum esse constet, eumq alibi etiam fecisse appareat ex loco Plinii, qui in Praefat Vespasianum Imperatorem, Historiae Naturali pr haec scripsit: „Profiteor, mirari me T. Livium, auctore „berrimum, in Historiarum suarum, quas repetit ab origi „quodam volumine sic orsum: Satis iam sibi gloriae qu „et potuisse se desinere, ni animus inquies pasceretur o

urae probabilitate ductus corrigerem; ha ıoque mutationum, ut ceterarum omnium, ra em redditurus in annotationibus, quae, simul ıe eas per otium absolvere licuerit, quarto e onis maioris tomo subiicientur. In praesen ıim, ut lectores, quibus in locis a Drakenborch ecensione discesserim[71]), uno in conspectu vid ent, pro huius editionis consilio satis habui, va ietatem lectionum editionis Drakenborchiana diungere, in qua, quum Liv. II, 12. *ira infensus* tque lib. XLII, 48. *quinquereme*, pro quo in edi- one minore *quinqueremi* legitur, non mutandum sse, ex Liv. I, 53. et lib. XXVI, 51. sero intel- exerim, notas ad locos illos pertinentes: Cap. 12. *ra incensus*] *ira infensus*, atque: Ibid. *quinquere- ni*] *quinquereme*, inducendas esse moneo, ne ma- voli iudices, ut fit, editoris negligentiam carpant. raeterea utrique editioni accesserunt deperditorum vii librorum fragmenta, quibus auctore et suaso- *Niebuhrio* secundum Epitomarum seriem in iustum linem redactis non solum addidi pretiosissimas s libri nonagesimi primi reliquias, quas ante hos uque et quinquaginta annos a *Brunsio* ac *Iuve- o* et nostra aetate a *Niebuhrio* ac memet ipso ex ce Vaticano, eoque palimpsesto, editas esse con- [2]), sed etiam inserui locum Tacit. Agric. cap. forma Britanniae, ab omnibus omnino ho-

ı mutanda verborum Latinorum scriptura, de qua *Gram- ertant, et adhuc sub iudice lis est*, ea plerumque secu- quae *Grotefendus* et *Schneiderus* in Grammaticis Lati- *Lindemannus* in Praefatione libelli: Selecta o poetis armina. Lips. 1823. p. 5. sqq. hac de re praeceperunt.

hoc fragmento cf. nostra Adumbratio notitiae literariae ii Patavini Historiarum Lib. XCI. fragmento, Romae ıeca *Vaticana reperto*. Lips. 1813. et Elenchus editio-

rum fragmentorum editoribus praetermissu
ad Livii librum centesimum quintum refe
esse videtur. Denique, ne quid in hoc opere
raretur, index rerum memorabilium, qua
Historiarum libris continentur, iussu Tauc
redemptoris honestissimi, ex editione Bip
adiectus est; ita tamen, ut, omissis iis, q
Freinshemii Supplementa pertinent, non
plurisque Livii locis a me vel correctis vel
tis accommodaretur, sed etiam, quum mu
laboret vitiis, passim emendaretur.

Ceterum insigne maioris editionis ornan
est Livii imago, de qua *Boettigerus* eleganti
cui illam referimus acceptam, haec docte,
let, et copiose commentatus est atque prae
nostrae subiungi iussit:

„Livii imago num exstet adhuc ab anti
„nobis tradita, iure in dubium vocatum est
„cissimis antiquorum monumentorum inda
„bus. Nec egregius talium rerum arbiter,
„*tius*, et qui Iconologiam Romanam eius o
„didit, quum fatis interceptus telam inchoat
„texere non potuisset *Ennius Quirinus*
„*tius*, *Mongez*, in his dignoscendis et expl
„acutissimus, ausi sunt in splendidissimo
„cui titulus praefigitur: *Iconologie Grecqu*
„*maine*, Livii caput aere exprimere. Sed
„tur tamen ubique, nec Patavii, ubi in curia
„mentum illi exstructum est multa arte et
„ra affabre compositum, vultus eius marm
„pressus desideratur. Imminet cenotaphio

num Fragmenti Liviani ex codice Vaticano eruti, Tom
sqq. editionis nostrae maioris.

„aere expressum cum orbe erudito communicavit „*Drakenborchius* in Tomo septimo et ultimo edi-„tionis Drakenborchianae, qui complexus est ap-„paratum Livianum, p. 12. Scilicet saeviit iam olim „Caius Imperator in scripta et imagines magni hi-„storici, Suetonio teste in vita Calig. c. 34. Nil mi-„rum igitur, vera vultus eius lineamenta illo iam „tempore abolita paullatim intercidisse. Caput Li-„vii, quod vulgo editionibus eius praefigitur, e Pa-„tavino illo prodiisse, consentaneum est; id quod „facile apparebit omnibus, quibus haec inter se com-„parare otium est. Enimvero fabulosa esse et com-„mentitia, quae de corpore Livii ad aedem sacram „St. Iustinae ineunte saeculo quinto decimo in ca-„psa plumbea reperto et de inscriptionibus Romae „repertis passim commemorantur, nemo emunctio-„ris naris hodie dubitat et dubium movit iam *Ursa-„tus* in Monumentis Patavinis p. 29. Venditent Pa-„tavini civem suum et magnifica de monumentis „eius verba faciant. Sed haec omnia in controver-„siam vocari posse, monuit iam *Keysslerus* noster „ineunte saeculo octavo decimo in descriptione pe-„regrinationis suae bonae frugis plenissima, *Neue-„ste Reisen durch Deutschland — Italien u. s. w.* „(editionis novae a Schützio adornatae Hannove-„rae, 1751.) p. 1066. ut recentiores peregrinatores „usque ad *Thierschium* V. C. silentio praetermit-„tam. Circumspiciendum tamen nobis fuit caput „qualecunque Livii, quum Tauchnitius, redemptor „huius editionis honestissimus et de re libraria per „universam Germaniam immobilibus literarum for-„mis meritissimus, editionem pararet uno volumi-„ne formis quaternis omnes magni historici libros,

„qui aetatem tulerunt, complexam, precibusque ab „editore, *Kreyssigio*, Viro in hac palaestra exercitatissimo, contenderet, ut titulo imago Livii praeponeretur. In eligendo igitur capite, quod Livii „vultum referret, magis id consectandum esse nobis „visum est, quod usus, hic quoque magister, ad „nos propagavit, tralatitium scilicet usuque tritum. „Tradita igitur fuit chalcographo, quam delinearet „et aeri insculperet, imago Livii in Mausoleo Patavino collocata, quam primum publicavit *Bellorius* „in Rhetoribus illustribus n. 88. a *Iacobo Gronovio* in „Thesauro Graecarum Antiquitatum inde derivata, „de qua, quae colligi potuerunt, congessit et probabiliter disputavit Vir egregius, in texendis eiusmodi catalogis versatissimus, *Gurlittus*, in dissertatione, quam vernaculo sermone composuit: *Ioh.* „*Gurlitt's Versuch über die Büstenkunde* (Magdeburgi, 1800.) n. 189. p. 62. Operibus ibi laudatis addendum est volumen a librario Lugdunensi *Van* „*der Aa* confectum: Effigies virorum ac feminarum „illustrium. Lugd. Bat. in fol. Hanc igitur si contempleris, Lector benevole, cogita vetus illud dictum, *non in imaginibus, sed in scriptis perdura-* „*re ingenia.*"

Haec praefatus id maxime exopto, ut, quicquid in hac quoque Livii editione, quam Tauchnitius nec operae nec impensae parcens et accuratissimam et nitidissimam esse voluit, ad corrigendos librariorum errores sive codicum, sive coniecturarum ope adiutus contuli, viri docti et artis criticae periti, penes quos solos huius rei arbitrium est, aequi bonique faciant.

Scripsi Misenae, prid. Cal. Maias, CIƆIƆCCCXXVIII.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
LIBRI.

EPITOME LIBRI I.

Adventus Aeneae in Italiam, et eius res gestae referuntur. Ascanii regnum Albae, et deinceps Silviorum. Numitoris filia, a Marte compressa, nati Romulus et Remus. Amulius obtruncatus. Urbs a Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Iovi Feretrio lata. In curias populus divisus. Fidenates et Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit; Iano templum constituit; eiusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit; cum dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Post haec trigeminorum pugna. Horatius absolutus. Metti Fuffetii supplicium. Alba diruta, Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumptus. Ancus Marcius caerimonias, a Numa institutas, renovavit. Latinis victis et ad civitatem ascitis montem Aventinum assignavit. Politorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam prisci Latini occupaverant, diruit; pontem sublicium in Tiberim fecit; Ianiculum collem urbi addidit; fines imperii protulit;

Ostiam condidit. Regnavit annos viginti quattu
Eo regnante Lucumo, Damarati Corinthii filius
Tarquiniis, Etruriae civitate, Romam venit; et,
amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre c
pit, et post mortem Anci regnum excepit. Centum
ditis, Patrum numerum auxit; Latinos subegit;
cum designavit; ludos edidit. Sabinorum bello p
tus equitum centurias ampliavit. Tentandae scient
causa Atti Navii auguris, consuluisse fertur, an
de quo cogitaret, effici posset: quod quum ille f
posse respondisset, iussisse, eum novacula cotem pr
cidere; idque protinus ab Atto factum. Sabinos pr
terea acie vicit; urbem muro circumdedit; cloa
fecit. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset
nos triginta octo. Successit ei Ser. Tullius, natus
captiva nobili Corniculana; cui puero, adhuc in cu
posito, caput arsisse traditum est. Veientes at
Etruscos proelio fudit. Censum primus egit. Lustr
condidit, quo civium capita censa octoginta millia
dicuntur. Classes centuriasque descripsit. Pom
rium protulit. Colles urbi, Quirinalem, Viminal
Esquilinumque adiecit. Templum Dianae cum L
nis in Aventino fecit. Interfectus est a L. Tarqui
Prisci filio, consilio filiae suae Tulliae, quum regn
set annos quadraginta quattuor. Post hunc L. T
quinius Superbus, neque Patrum, neque populi iu
regnum invasit: quo die scelerata Tullia per pa
iacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se
custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdon
fraude interemit. Bellum cum Volscis gessit; et
eorum praeda templum Iovi in Capitolio fecit. T
minus et Iuventas non addixere: quorum arae mo
non potuerunt. Filii Sex. Tarquinii dolo Gabios
potestatem suam redegit. Huius filiis Delphos pr
ctis, et consulentibus, quis eorum regnaturus esset
mae, dictum est, eum regnaturum, qui primus matr

latus esset. Quod responsum quum ipsi aliter in- retarentur, Iunius Brutus, qui cum iis profectus :, prolapsum se simulavit, et terram osculatus est: e factum eius eventus rei comprobavit. Nam m, impotenter se gerendò, Tarquinius Superbus es in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter ugnatam nocturna vi a Sexto filio eius Lucretiae icitiam (quae, vocato patre ad se Tricipitino et Collatino, obtestata, ne inulta mors eius esset, ro se interemit) Bruti opera maxime expulsus est, m regnasset annos viginti quinque. Tunc consules num creati sunt L. Iunius Brutus et L. Tarqui- s Collatinus.

PRAEFATIO.

cturusne operae pretium sim, si a primordio ur- res populi Romani perscripserim, nec satis scio; , si sciam, dicere ausim: quippe qui, quum vete- , tum vulgatam esse rem, videam, dum novi sem- scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos, dunt. Utcunque erit, iuvabit tamen, rerum ge- rum memoriae principis terrarum populi pro vi- parte et me ipsum consuluisse; et, si in tanta iptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me soler. Res est praeterea et immensi operis, ut e supra septingentesimum annum repetatur; et e, ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut iam gnitudine laboret sua: et legentium plerisque, d dubito, quin primae origines proximaque origi- us minus praebitura voluptatis sint, festinantibus

va, quibus iam pridem praevalentis pop… sae conficiunt. Ego contra hoc quoque la… mium petam, ut me a conspectu malorum, …ra tot per annos vidit aetas, tantisper, certe ca illa tota mente repeto, avertam, omnis …rae, quae scribentis animum, etsi non fle… ero, sollicitum tamen efficere possit. Quae …ditam condendamve urbem, poeticis magis fabulis, quam incorruptis rerum gestarum …entis, traduntur, ea nec affirmare, nec refel… … animo est. Datur haec venia antiquitati, ut, …do humana divinis, primordia urbium augu… faciat. Et, si cui populo licere oportet, con… re origines suas, et ad deos referre auctores, e… gloria est populo Romano, ut, quum suum co… …isque sui parentem Martem potissimum fera… et hoc gentes humanae patiantur aequo anim… … imperium patiuntur. Sed haec et his simil… …que animadversa aut existimata erunt, haud …o equidem ponam discrimine. Ad illa mihi … …isque acriter intendat animum, quae vita, …s fuerint: per quos viros, quibusque arti… … militiaeque, et partum et auctum imperiu… …nte deinde paullatim disciplina, velut des… … mores sequatur animo; deinde ut … …tum ire coeperint praeci…

migraverint: nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniae honos fuerit: adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiae avaritiam, et abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed querelae, ne tum quidem gratae futurae, quum forsitan et necessariae erunt, ab initio certe tantae ordiendae rei absint. Cum bonis potius ominibus votisque ac precationibus deorum dearumque, si, ut poetis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut orsis tanti operis successus prosperos darent.

T. LIVII PATAVINI

LIBER I.

Iam primum omnium satis constat, Troia capta, in ceteros saevitum esse Troianos; duobus, Aenea Antenoreque, et vetusti iure hospitii, et quia pacis reddendaeque Helenae semper auctores fuerant, omne ius belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetum, qui, seditione ex Paphlagonia pulsi, et sedes et ducem, rege Pylaemene ad Troiam amisso, quaerebant, venisse in intimum maris Hadriatici sinum: Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos Troianosque eas tenuisse terras: et in quem primum egressi sunt locum, Troia vocatur, pagoque inde Troiano nomen est: gens universa Veneti appellati. Aenean, ab simili clade domo profugum, sed ad maiora rerum initia ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quaerentem sedes delatum: ab Sicilia classe ad Laurentem agrum tenuisse: Troiae

et huic loco nomen est. Ibi egressi Troiani, ut quibus ab immenso prope errore nihil, praeter arma et naves, superesset, quum praedam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde fama est. Alii proelio victum Latinum pacem cum Aenea, deinde affinitatem iunxisse tradunt: alii, quum instructae acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium. Percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quaerentes in agrum Laurentem exissent; postquam audierit, multitudinem Troianos esse, ducem Aenean, filium Anchisae et Veneris, cremata patria et domo profugos sedem condendaeque urbi locum quaerere et nobilitatem admiratum gentis virique et animum vel bello vel paci paratum, dextra data fidem futurae amicitiae sanxisse. Inde foedus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Aenean apud Latinum fuisse in hospitio: ibi Latinum apud penates deos domesticum publico adiunxisse foedus, filia Aeneae in matrimonium data. Ea res utique Troianis spem affirmat tandem stabili certaque sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Aeneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Ascanium parentes dixere nomen.

II. Bello deinde Aborigines Troianique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Aeneae fuerat, praelatum sibi advenam aegre patiens, simul Aeneae Latinoque bellum intulerat. Neutra acies laeta ex eo certamine abiit. Victi Rutuli: victores Aborigines Troianique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique, diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes Mezentiumque,

eorum regem, confugiunt: qui, Caere, opulento tum oppido, imperitans, iam inde ab initio minime laetus novae origine urbis, et tum nimio plus, quam satis tutum esset accolis, rem Troianam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis iunxit. Aeneas, adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem iure solum, sed etiam nomine, omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Troianis studio ac fide erga regem Aenean cessere: fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Aeneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut iam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiae longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis sui implesset, tamen, quum moenibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde proelium Latinis, Aeneae etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcunque eum dici ius fasque est, super Numicium flumen. Iovem indigetem appellant.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Aeneae filius erat: tamen id imperium ei ad puberem aetatem incolume mansit. Tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina et regnum avitum paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam, (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an maior, quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternae fugae, quem Iulum eundem Iulia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicunque et quacunque matre genitus, (certe natum Aenea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem iam, ut tum res erant, atque opulentam urbem matri, seu novercae, reliquit: novam ipse aliam sub Albano monte condidit; quae, ab situ porrectae in dorso urbis, Longa *Alba appellata*. Inter Lavinium et Albam

Longam coloniam deductam triginta ferme inte re anni. Tantum tamen opes creverant, maxir sis Etruscis, ut ne morte quidem Aeneae, nec d inter muliebrem tutelam rudimentumque pr puerilis regni, movere arma aut Mezentius Et que, aut ulli alii accolae ausi sint. Pax ita con rat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem Tiberim vocant, finis esset. Silvius deinde re Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. nean Silvium creat: is deinde Latinum Silvium eo coloniae aliquot deductae, Prisci Latini app Mansit Silviis postea omnibus cognomen, qui regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Aty pys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in ctu Albulae amnis submersus, celebre ad poster men flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto im regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnu manus tradidit: is, sepultus in eo colle, qui nu pars Romanae urbis, cognomen colli fecit. deinde regnat: is Numitorem atque Amulium creat. Numitori, qui stirpis maximus erat, re vetustum Silviae gentis legat. Plus tamen vi tuit, quam voluntas patris aut verecundia ac Pulso fratre, Amulius regnat: addit sceleri s stirpem fratris virilem interimit: fratris filiae Silviae per speciem honoris, quum Vestalem e gisset, perpetua virginitate spem partus adimit

IV. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantae urbis, maximique secundum deorum opes in principium. Vi compressa Vestalis, quum gen partum edidisset, seu ita rata, seu quia deus a culpae honestior erat, Martem incertae stirp trem nuncupat. Sed nec dii, nec homines, aut i aut stirpem a crudelitate regia vindicant: sac vincta in custodiam datur; pueros in proflu

aquam mitti iubet. Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ad iusti cursum poterat amnis; et, posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat. Ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est, (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastae tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam summissas infantibus adeo mitem praebuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt: ab eo ad stabula Larentiae uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent; inde locum fabulae ac miraculo datum. Ita geniti, itaque educati, quum primum adolevit aetas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare circa saltus. Hinc, robore corporibus animisque sumpto, iam non feras tantum subsistere, sed in latrones, praeda onustos, impetus facere, pastoribusque rapta dividere, et cum his, crescente in dies grege iuvenum, seria ac iocos celebrare.

V. Iam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein Palatium, montem appellatum. Ibi Euandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus tenuerat loca, sollenne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi iuvenes, Lyceum Pana venerantes, per lusum atque lasciviam currerent; quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum sollenne notum esset, insidiatos ob iram praedae amissae latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ultro *accusantes*. Crimini maxime dabant,

hritudine, caudis in speluncam traxit. Herc ad primam auroram somno excitus, quum gre perlustrasset oculis, et partem abesse numero sisset, pergit ad proximam speluncam, si forte e stigia ferrent. Quae ubi omnia foras versa v nec in partem aliam ferre, confusus atque ince animi, ex loco infesto agere porro armentum occ Inde quum actae boves quaedam ad desiderium fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex lunca boum vox Herculem convertit. Quem q vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere con esset; ictus clava, fidem pastorum nequicquam i cans, morte occubuit. Euander tum ea, profugu Peloponneso, auctoritate magis, quam imperio, gebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, novae inter rudes artium homines; venerabilior nitate credita Carmentae matris, quam fatiloqu ante Sibyllae in Italiam adventum, miratae hae tes fuerant. Is tum Euander, concursu pasto trepidantium circa advenam manifestae reum dis, excitus, postquam facinus facinorisque ca audivit, habitum formamque viri aliquantum a rem augustioremque humana intuens, rogitat, esset? Ubi nomen patremque ac patriam accepi *nate, Hercules, salve*, inquit; *te mihi mater, v interpres deum, aucturum coelestium numer nit; tibique aram hic dicatum iri, quam opule olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ri* Dextra Hercules data, *accipere se omen imp que fata, ara condita atque dicata*, ait. Ibi mum bove eximia capta de grege sacrum adhibitis ad ministerium dapemque Potitii riis, quae tum familiae maxime inclutae colebant, factum. Forte ita evenit, ut Pot pus praesto essent, iisque exta apponerer rii, extis adesis, ad ceteram venirent da

. per multas aetates fue
...o servis publicis sollenni familiae
...io, genus omne Potitiorum interiit. Haec
acra Romulus una ex omnibus peregrina susce-
am tum immortalitatis virtute partae, ad quam
ua fata ducebant, fautor.

III. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque
ncilium multitudine, quae coalescere in populi
corpus nulla re, praeterquam legibus, poterat,
ledit: quae ita sancta generi hominum agresti
atus, si se ipse venerabilem insignibus imperii
set, quum cetero habitu se augustiorem, tum
me lictoribus duodecim sumptis, fecit. Alii ab
ro avium, quae augurio regnum portenderant,
secutum numerum putant. Me haud poenitet
n sententiae esse, quibus et apparitores et hoc
s ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde
praetexta sumpta est, numerum quoque ipsum
m placet: et ita habuisse Etruscos, quod, ex
cim populis communiter creato rege, singulos
i populi lictores dederint. Crescebat interim
nunitionibus alia atque alia appetendo loca,
n spem magis futurae multitudinis, quam ad
l tum hominum erat, munirent. Deinde, ne
is magnitudo esset, alliciendae multitudinis
etere consilio condentium urbes, qui, obscu-
e humilem conciendo ad se multitudinem,
erra sibi prolem ementiebantur; locum, qui
tus descendentibus inter duos lucos est,
erit. Eo ex finitimis populis turba omnis
nine, liber an servus esset, avida novarum
igit: idque primum ad coeptam magnitu-
ris fuit. Quum iam virium haud poeni-
um deinde viribus parat. Centum ...

senatores: sive quia is numerus satis erat; sive qui soli centum erant, qui creari Patres possent. Patre certe ab honore, patriciique progenies eorum ap pellati.

IX. Iam res Romana adeo erat valida, ut cuili bet finitimarum civitatium bello par esset: sed, pe nuria mulierum, hominis aetatem duratura magni tudo erat; quippe quibus nec domi spes prolis, ne cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Pa trum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qu societatem connubiumque novo populo peterent. *Ur bes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde, qua sua virtus ac dii iuvent, magnas opes sibi magnumqu nomen facere. Satis scire, origini Romanae et dei affuisse, et non defuturam virtutem. Proinde ne gra varentur homines cum hominibus sanguinem et genu miscere.* Nusquam benigne legatio audita est: ade simul spernebant, simul tantam in medio crescente molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisqu rogitantibus dimissi, *Ecquod feminis quoque asylu aperuissent? id enim demum compar connubium for* Aegre id Romana pubes passa, et haud dubie ad vi spectare res coepit. Cui tempus locumque aptum u daret Romulus, aegritudinem animi dissimulan ludos ex industria parat, Neptuno Equestri sollen nes: Consualia vocat. Indici deinde finitimis specta culum iubet: quantoque apparatu tum sciebant, au poterant, concelebrant; ut rem claram exspectatam que facerent. Multi mortales convenere, studio etiam videndae novae urbis; maxime proximi quique, Cae ninenses, Crustumini, Antemnates. Iam Sabinorun omnis multitudo, cum liberis ac coniugibus, venit Invitati hospitaliter per domos, quum situm moe niaque et frequentem tectis urbem vidissent, miran tur, tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi specta culi tempus venit, deditaeque eo mentes cum ocul

erant, tum ex composito orta vis: signoque dato iuventus Romana ad rapiendas virgines discurrit. Magna pars forte, ut in quem quaeque inciderat, raptae; quasdam forma excellente, primoribus Patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam, longe ante alias specie ac pulchritudine insignem, a globo Talassii cuiusdam raptam ferunt; multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum: inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, maesti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii foedus, deumque invocantes, cuius ad sollenne ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est minor: sed ipse Romulus circumibat, docebatque: *patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent: illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, et, quo nihil carius humano generi sit, liberum fore. Mollirent modo iras; et, quibus fors corpora dedisset, darent animos. Saepe ex iniuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quod annisurus pro se quisque sit, ut, quum suam vicem functus officio sit, parentum etiam patriaeque expleat desiderium.* Accedebant blanditiae virorum, factum purgantium cupiditate atque amore: quae maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

X. Iam admodum mitigati animi raptis erant: at raptarum parentes tum maxime sordida veste lacrimisque et querelis civitates concitabant. Nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium, regem Sabinorum: et legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Caeninenses Crustuminique et Antemnates erant, ad quos eius iniuriae

pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Caeninensium, satis se impigre movent: ita per se ipsum nomen Caeninum in agrum Romanum impetum facit. Sed effuse vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit fugatque: fusum persequitur: regem in proelio obtruncat et spoliat: duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse quum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium caesi suspensa fabricato ad id apte ferculo gerens, in Capitolium ascendit: ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Iovis fines, cognomenque addidit deo: *Iupiter Feretri,* inquit, *haec tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem opimis spoliis, quae, regibus ducibusque hostium caesis, me auctorem sequentes, posteri ferent.* Haec templi est origo, quod primum omnium Romae sacratum est. Ita deinde diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos ea spolia posteros nuncupavit: nec multitudine compotum eius doni vulgari laudem. Bina postea, inter tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia: adeo rara eius fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos incursionem facit. Raptim et ad hos Romana legio ducta palatos in agris oppressit. Fusi igitur primo impetu et clamore hostes; oppidum captum: duplicique victoria ovantem Romulum Hersilia coniux, precibus raptarum fatigata, orat, parentibus earum det veniam, et in civitatem a

ssae. Plures inventi, qui propter uberta-
ιe in Crustuminum nomina darent: et Ro-
ꞁ frequenter migratum est, a parentibus ma-
propinquis raptarum. Novissimum ab Sa-
um ortum, multoque id maximum fuit. Ni-
per iram aut cupiditatem actum est: nec
ιnt bellum prius, quam intulerunt. Consilio
ditus dolus. Sp. Tarpeius Romanae prae-
. Huius filiam virginem auro corrumpit
t armatos in arcem accipiat. Aquam forte
ιcris extra moenia petitum ierat. Accepti
armis necavere: seu ut vi capta potius arx
, seu prodendi exempli causa, ne quid us-
ιm proditori esset. Additur fabulae, quod
bini aureas armillas magni ponderis bra-
o, gemmatosque magna specie annulos ha-
ιepigisse eam, quod in sinistris manibus ha-
o scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt,
ιx pacto tradendi, quod in sinistris manibus
recto arma petisse dicant: et fraude visam
ι ipsam peremptam mercede.

Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde
lie, quum Romanus exercitus instructus,
r Palatinum Capitolinumque collem campi
ιlesset, non prius descenderunt in aequum,
et cupiditate recuperandae arcis stimulan-
ι, in adversum Romani subiere. Principes
pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus Cur-
ιomanis Hostus Hostilius. Hic rem Roma-
ιo loco ad prima signa animo atque audacia
t. Ut Hostus cecidit, confestim Romana
acies; fusaque est ad veterem portam Pa-

latii. Romulus, et ipse turba fugientium actus, arma ad coelum tollens, *Iupiter, tuis,* inquit, *iussus avibus hic in Palatio prima urbi fundamenta ieci. Arcem iam, scelere emptam, Sabini habent: inde huc armati superata media valle, tendunt. At tu, pater deum hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque foedam siste. Hic ego tibi templum Statori Iovi, quod monumentum sit posteris, tua praesenti ope servatam urbem esse, voveo.* Haec precatus, veluti si sensisset auditas preces, *Hinc,* inquit *Romani, Iupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam iubet.* Restitere Romani, tanquam coelesti voce iussi: ipse ad primores Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, et effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est. Nec procul iam a porta Palatii erat, clamitans, *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. Iam sciunt, longe aliud esse virgines rapere aliud pugnare cum viris.* In eum, haec gloriantem cum globo ferocissimorum iuvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Mettus pugnabat: eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur. E alia Romana acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, coniecit: adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant proelium: sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinae mulieres, quarum ex iniuria bellum ortum erat, crinibus passis scissaque veste victo malis muliebri pavore, ausae se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique re*

erent: ne parricidio macularent partus suos, *um illi, liberum hi progeniem. Si affinitatis in-* *os, si connubii piget, in nos vertite iras: nos causa* *nos vulnerum ac caedium viris ac parentibus su-* *Melius peribimus, quam sine alteris vestrum* *ae aut orbae vivemus.* Movet res tum multitu-m, tum duces. Silentium et repentina fit quies. ad foedus faciendum duces prodeunt: nec pa-modo, sed et civitatem unam ex duabus faciunt: um consociant: imperium omne conferunt Ro-. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid tur, Quirites a Curibus appellati. Monumentum pugnae, ubi primum ex profunda emersus palu-quus Curtium in vado statuit, Curtium lacum ap-runt. Ex bello tam tristi laeta repente pax ca-s Sabinas viris ac parentibus, et ante omnes Ro-ipsi, fecit. Itaque, quum populum in curias nta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id traditur, quum haud dubie aliquanto numerus r hoc mulierum fuerit, aetate, an dignitatibus suis umve, an sorte lectae sint, quae nomina curiis nt. Eodem tempore et centuriae tres equitum criptae sunt, Ramnenses ab Romulo, ab Tito Ta-itienses appellati. Lucerum nominis et origi-ausa incerta est. Inde non modo commune, sed ors etiam, regnum duobus regibus fuit.

IV. Post aliquot annos propinqui regis Tatii tos Laurentium pulsant: quumque Laurentes gentium agerent, apud Tatium gratia suorum et es plus poterant. Igitur illorum poenam in se it: nam Lavinii, quum ad sollenne sacrificium eo sset, concursu facto, interficitur. Eam rem mi-egre, quam dignum erat, tulisse Romulum fe-: seu ob infidam societatem regni, seu quia haud ia caesum credebat. Itaque bello quidem abs-t: ut tamen *expiarentur* legatorum iniuriae re-

gisque caedes, foedus inter Romam Laviniumque u bes renovatum est. Et cum his quidem insperat pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prop portis, bellum ortum. Fidenates, nimis vicinas pr pe se convalescere opes rati, priusquam tantum r boris esset, quantum futurum apparebat, occupa bellum facere. Iuventute armata immissa, vastat agri, quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad la vam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magi trepidatione agrestium populantur: tumultusque r pens, ex agris in urbem illatus, pro nuntio fuit. E citus Romulus (neque enim dilationem pati tam vi num bellum poterat) exercitum educit: castra a F denis mille passuum locat. Ibi modico praesidio r licto, egressus omnibus copiis, partem militum lo circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in i sidiis iussit; cum parte maiore atque omni equita profectus, id quod quaerebat, tumultuoso et mina genere pugnae, adequitando ipsis prope portis, h stem excivit. Fugae quoque, quae simulanda era eadem equestris pugna causam minus mirabilem d dit: et quum, velut inter pugnae fugaeque consiliu trepidante equitatu, pedes quoque referret gradu plenis repente portis effusi hostes, impulsa Roman acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locu insidiarum. Inde subito exorti Romani transversa invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota castris signa eorum, qui in praesidio relicti fuera Ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius pae quam Romulus, quique cum eo equis ierant, circu agerent frenis equos, terga vertunt: multoque eff sius, (quippe vera fuga) qui simulantes paullo an secuti erant, oppidum repetebant. Non tamen e puere se hosti: haerens in terga Romanus, pri quam fores portarum obiicerentur, velut agmine u irrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati Veientium animi, et consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) et quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat. In fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis, quam iusti more belli. Itaque non castris positis, non exspectato hostium exercitu, raptam ex agris praedam portantes, Veios rediere: Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimae instructus intentusque, Tiberim transit. Quem postquam castra ponere, et ad urbem accessurum Veientes audivere; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi de tectis moenibusque dimicarent. Ibi, viribus nulla arte adiutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit: persecutusque fusos ad moenia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis, quam praedae, studio. Eaque clade, haud minus quam adversa pugna, subacti Veientes pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte multatis in centum annos indutiae datae. Haec ferme, Romulo regnante, domi militiaeque gesta: quorum nihil absonum fidei divinae originis divinitatisque post mortem creditae fuit; non animus in regno avito recuperando, non condendae urbis consilium, non bello ac pace firmandae. Ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. Multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus; longe ante alios acceptissimus militum animis: trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello solum, sed etiam in pace, habuit.

XVI. His immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Caprae paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem ope-

ruit nimbo, ut conspectum eius concioni abstul Nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pu sedato tandem pavore, postquam ex tam turbid serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuam seden giam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui pro steterant, sublimem raptum procella; tamen, v orbitatis metu icta, maestum aliquamdiu silen obtinuit. Deinde, a paucis initio facto, deum de tum, regem, parentemque urbis Romanae salvere versi Romulum iubent: pacem precibus exposc uti volens propitius suam semper sospitet pr niem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui di ptum regem Patrum manibus taciti arguerent: navit enim haec quoque, sed perobscura, fama. I alteram admiratio viri et pavor praesens nobilit Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur f Namque Proculus Iulius, sollicita civitate desid regis, et infensa Patribus, gravis, ut traditur, qu vis magnae rei auctor, in concionem prodit. *R lus*, inquit, *Quirites, parens urbis huius, prima ho na luce coelo repente delapsus, se mihi obvium d Quum, perfusus horrore venerabundusque, astitis petens precibus, ut contra intueri fas esset; Abi*, *tia*, inquit, *Romanis, coelestes ita velle, ut mea R caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem lant; sciantque, et ita posteris tradant, nullas humanas armis Romanis resistere posse. Haec*, quit, *locutus, sublimis abiit.* Mirum, quantum ill ro, nuntianti haec, fidei fuerit; quamque desider Romuli apud plebem exercitumque, facta fide imr talitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regn cupido versabat. Necdum ad singulos, quia n magnopere, eminebat in novo populo, pervene factionibus inter ordines certabatur. Oriundi ab binis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte

erat regnatum, in societate aequa possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatium irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. Et esse igitur aliquod caput placebat; et nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summae rerum praeessent, consociant. Decem imperitabant, unus cum insignibus imperii et lictoribus erat: quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit. Id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, interregnum appellatum. Fremere deinde plebs, multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultra nisi regem, et ab ipsis creatum, videbantur passuri. Quum sensissent ea moveri Patres, offerendum ultro rati, quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permissa, ut non plus darent iuris, quam retinerent. Decreverunt enim, ut, quum populus regem iussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent: hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem ius, vi adempta. Priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocata: *Quod bonum, faustum, felixque sit*, inquit, *Quirites, regem create; ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent iuberentque, ut senatus decerneret, qui Romae regnaret.

XVIII. Incluta iustitia religioque ea tempestate Numae Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam aetate esse poterat, omnis divini atque humani iuris. Auctorem doctrinae eius, quia non exstat alius, falso Samium Pythagoran edunt: quem, Servio Tullio regnante Romae, centum amplius post annos, in ultima Italiae ora, circa Metapontum Heracleamque et Crotona, iuvenum aemulantium studia coetus habuisse constat. Ex quibus locis, etsi eiusdem aetatis fuisset, quae fama in Sabinos, aut quo linguae commercio, quemquam ad cupiditatem discendi excivisset? quove praesidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, pervenisset? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numae, Patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumpto, videbantur, tamen, neque se quisquam, nec factionis suae alium, nec denique Patrum aut civium quemquam praeferre illi viro ausi, ad unum omnes Numae Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, sicut Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque deos consuli iussit. Inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad laevam eius, capite velato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt. Inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dextras ad meridiem partes, laevas ad septentrionem esse dixit. Signum contra, quo longissime *conspectum oculi* ferebant, animo finivit. Tum, li-

tuo in laevam manum translato, dextra in caput Numae imposita, precatus est ita: *Iupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cuius ego caput teneo, regem Romae esse, uti tu signa nobis certa acclarassis inter eos fines, quos feci.* Tum peregit verbis auspicia, quae mitti vellet: quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi et armis, iure eam legibusque ac moribus de integro condere parat. Quibus quum inter bella assuescere videret non posse, quippe efferatos militia, animos; mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Ianum ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique, fecit: apertus ut in armis esse civitatem; clausus pacatos circa omnes populos significaret. Bis deinde post Numae regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostrae aetati dii dederunt, ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Caesare Augusto, pace terra marique parta. Clauso eo, quum omnium circa finitimorum societate ac foederibus iunxisset animos, positis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat; omnium primum, rem ad multitudinem imperitam, et illis saeculis rudem, efficacissimam, deorum metum iniiciendum ratus est. Qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum dea Egeria congressus nocturnos esse: eius se monitu, quae acceptissima diis essent, sacra instituere; sacerdotes suos cuique deorum praeficere. Atque omnium primum, ad cursum lunae, in duodecim menses describit annum: quem, quia tricenos dies singulis mensibus *luna non explet,* desuntque dies solido anno, *qui solstitiali circumagitur* orbe, intercalaribus men-

sibus interponendis, ita dispensavit, ut quarto et vigesimo anno ad metam eandem solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium spatiis dies congruerent. Idem nefastos dies fastosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adiecit, quanquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime, quae nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicosa plures Romuli, quam Numae, similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella; ne sacra regiae vicis desererentur, flaminem Iovi assiduum sacerdotem creavit, insignique eum veste et curuli regia sella adornavit. Huic duos flamines adiecit: Marti unum, alterum Quirino. Virginesque Vestae legit, Alba oriundum sacerdotium, et genti conditoris haud alienum. His, ut assiduae templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisque caerimoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicaeque pictae insigne dedit, et super tunicam aeneum pectori tegumen: coelestiaque arma, quae ancilia appellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis sollennique saltatu iussit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta exsignataque attribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quae templa sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque sacra pontificis scitis subiecit: ut esset, quo consultum plebes veniret; ne quid divini iuris, negligendo patrios ritus, peregrinosque asciscendo, turbaretur. Nec coelestes modo caerimonias, sed iusta quoque funebria placandosque Manes, ut idem pontifex edoceret; quaeque prodigia, fulminibus aliove quo visu missa, susciperentur atque procurarentur. Ad ea elicienda ex mentibus divinis, Iovi

o aram in Aventino dicavit, deumque consuluit riis, quae suscipienda essent.

XXI. Ad haec consultanda procurandaque, mul-ine omni a vi et armis conversa, et animi aliquid do occupati erant, et deorum assidua insidens , quum interesse rebus humanis coeleste numen retur, ea pietate omnium pectora imbuerat, ut ac iusiurandum, proximo legum ac poenarum ı, civitatem regerent. Et quum ipsi se homines gis, velut unici exempli, mores formarent; tum mi etiam populi, qui ante, castra, non urbem po-a in medio ad sollicitandam omnium pacem, cre-rant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civi-n, totam in cultum versam deorum, violari du-nt nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco u fons perenni rigabat aqua. Quo quia se per-e Numa sine arbitris, velut ad congressum deae, ebat, Camenis eum lucum sacravit; quod earum oncilia cum coniuge sua Egeria essent. Et soli i sollenne instituit. Ad id sacrarium flamines bi-curru arcuato, vehi iussit, manuque ad digitos e involuta rem divinam facere: significantes n tutandam, sedemque eius etiam in dextris sa-am esse. Multa alia sacrificia locaque sacris fa-dis, quae Argeos pontifices vocant, dedicavit. ium tamen maximum eius operum fuit tutela, omne regni tempus, haud minor pacis, quam regni. luo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic , civitatem auxerunt. Romulus septem et trigin-gnavit annos: Numa tres et quadraginta. Tum la, tum temperata et belli et pacis artibus, erat as.

XXII. Numae morte ad interregnum res rediit. Tullum *Hostilium*, nepotem Hostilii, cuius in *a arce clara* pugna adversus Sabinos fuerat, re-*populus iussit.* Patres auctores facti. Hic non

solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit. Tum aetas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quaerebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano praedas in vicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albae. Utrimque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus praeceperat suis, ne quid prius, quam mandata, agerent: satis sciebat, negaturum Albanum; ita pie bellum indici posse. Ab Albanis socordius res acta: excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. Tantisper Romani et res repetiverant priores, et neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerant. Haec renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. Illi, omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se invitos quicquam, quod minus placeat Tullo, dicturos; sed imperio subigi: res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere iussos.* Ad haec Tullus: *Nuntiate,* inquit, *regi vestro, regem Romanum deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant huiusce clades belli.*

XXIII. Haec nuntiant domum Albani. Et bellum utrimque summa ope parabatur, civili simillimum bello, prope inter parentes natosque; Troianam utramque prolem, quum Lavinium ab Troia, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum est; et, tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere. Castra ab urbe *haud plus quinque* millia passuum locant, fossa cir-

cumdant: fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot saecula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Mettum Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, praecipue morte regis, magnumque deorum numen, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum poenas ob bellum impium dictitans, nocte, praeteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettum. Ducit, quam proxime ad hostem potest; inde legatum praemissum nuntiare Tullo iubet, priusquam dimicent, opus esse colloquio: si secum congressus sit, satis scire, ea se allaturum, quae nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam, pertineant. Haud aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur, in aciem educit. Exeunt contra et Albani. Postquam instructi utrimque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus: *Iniurias et non redditas res ex foedere, quae repetitae sint, et ego regem nostrum Cluilium, causam huiusce esse belli, audisse videor: nec te dubito, Tulle, eadem prae te ferre. Sed, si vera potius, quam dictu speciosa, dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque, recte, an perperam, interpretor: fuerit ista eius deliberatio, qui bellum suscepit. Me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etrusca res, quanta circa nos teque maxime sit, quo propior es Etruscis, hoc magis scis. Multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor esto, iam, quum signum pugnae dabis, has duas acies spectaculo fore; ut fessos confectosque, simul victorem ac victum, aggrediantur. Itaque, si nos dii amant, quoniam, non contenti libertate* certa, in dubiam *imperii servitiique aleam imus, ineamus* aliquam viam, *qua utri utris imperent, sine magna* clade, sine mult

sanguine utriusque populi, decerni possit. Haud di plicet res Tullo, quanquam, tum indole animi, tu spe victoriae, ferocior erat. Quaerentibus utrimqu ratio initur, cui et fortuna ipsa praebuit materiam.

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant tr gemini fratres, nec aetate, nec viribus dispares. Ho ratios Curiatiosque fuisse, satis constat; nec ferm res antiqua alia est nobilior: tamen in re tam clar nominum error manet; utrius populi Horatii, utriu Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt: plur tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent. Ho ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agu reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro: il imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recusa tur: tempus et locus convenit. Priusquam dimica rent, foedus ictum inter Romanos et Albanos est hi legibus, ut, cuiusque populi cives eo certamine vici sent, is alteri populo cum bona pace imperitare Foedera alia aliis legibus, ceterum eodem mod omnia, fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ulliu vetustior foederis memoria est. Fetialis regem Tul lum ita rogavit: *Iubesne me, rex, cum patre patrat populi Albani foedus ferire?* iubente rege, *Sagmina* inquit, *te, rex, posco.* Rex ait, *Puram tollito.* Fetia lis ex arce graminis herbam puram attulit: poste regem ita rogavit: *Rex, facisne me tu regium nun tium populi Romani Quiritium? vasa, comitesqu meos?* Rex respondit: *Quod sine fraude mea popul que Romani Quiritium fiat, facio.* Fetialis erat M Valerius: patrem patratum Sp. Fusium fecit, ver bena caput capillosque tangens. Pater patratus a iusiurandum patrandum, id est, sanciendum fit foe dus; multisque id verbis, quae longo effata carmin non operae est referre, peragit. Legibus deinde re citatis: *Audi*, inquit, *Iupiter; audi, pater patrat populi Albani; audi tu, populus Albanus; ut illa pa*

iam, prima, postrema, ex illis tabulis cerave recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio, dolo malo; tu illo die, Iupiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque. Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua item carmina Albani suumque iusiurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

XXV. Foedere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, *deos patrios, patriam ac parentes, quicquid civium domi, quicquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus:* feroces et suopte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Consederant utrimque pro castris duo exercitus, periculi magis praesentis, quam curae, expertes: quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. Itaque ergo erecti suspensique in minime gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum: infestisque armis, velut acies, terni iuvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriae fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit: et, neutro inclinata spe, torpebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, quum iam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque et sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt. Ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones

iam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. Ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere affectum corpus sineret. Iam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes: unum haud procul ab sese abesse. In eum magno impetu rediit. Et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti opem ferant fratri, iam Horatius, caeso hoste victor, secundam pugnam petebat. Tum clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adiuvant militem suum: et ille defungi proelio festinat. Prius itaque, quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium conficit. Iamque, aequato Marte, singuli supererant; sed nec spe, nec viribus pares. Alterum intactum ferro corpus et geminata victoria ferocem in certamen tertium dabant: alter, fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori obiicitur hosti. Nec illud proelium fuit. Romanus exsultans, *Duos*, inquit, *fratrum Manibus dedi: tertium causae belli huiusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male sustinenti arma gladium superne iugulo defigit: iacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt; eo maiore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienae facti. Sepulcra exstant, quo quisque loco cecidit: duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus; sed distantia locis, et ut pugnatum est.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex foedere icto quid imperaret, imperat Tul-

i iuventutem in armis habeat: usurum se eo-
era, si bellum cum Veientibus foret. Ita ex-
inde domos abducti. Princeps Horatius ibat,
ina spolia prae se gerens. Cui soror virgo,
lesponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante
Capenam fuit: cognitoque super humeros
paludamento sponsi, quod ipsa confecerat,
rines, et flebiliter nomine sponsum mortuum
it. Movet feroci iuveni animum comploratio
in victoria sua tantoque gaudio publico. Stri-
que gladio, simul verbis increpans, transfigit
n. *Abi hinc cum immaturo amore ad sponsum,*
oblita fratrum mortuorum vivique, oblita pa-
Sic eat, quaecunque Romana lugebit hostem.
visum id facinus Patribus plebique; sed recens
m facto obstabat: tamen raptus in ius ad re-
Rex, ne ipse tam tristis ingratique ad vulgus
, aut, secundum iudicium, supplicii auctor es-
ncilio populi advocato, *Duumviros*, inquit, *qui*
io perduellionem iudicent, secundum legem fa-
ex horrendi carminis erat: *Duumviri perduel-*
iudicent. Si a duumviris provocarit, provoca-
ertato: si vincent, caput obnubito. infelici ar-
ste suspendito: verberato vel intra pomoerium,
ra pomoerium. Hac lege duumviri creati, qui
olvere non rebantur ea lege, ne innoxium qui-
posse, quum condemnassent; tum alter ex his,
ati, tibi perduellionem iudico, inquit. *I, lictor,*
manus. Accesserat lictor, iniiciebatque la-
. Tum Horatius, auctore Tullo, clemente le-
erprete, *Provoco*, inquit. Ita de provocatione
m ad populum est. Moti homines sunt in eo
, maxime P. Horatio patre proclamante, se
iure caesam iudicare: ni ita esset, patrio iure
m animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne
m paullo ante cum egregia stirpe conspexis-

sent, orbum liberis facerent. Inter haec senex, venem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo l qui nunc Pila Horatia appellatur, ostentans, *Hu cine*, aiebat, *quem modo decoratum ovantemque vi ria incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca ctum inter verbera et cruciatus videre potestis? q vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum fe possent. I, lictor, colliga manus, quae paullo a armatae imperium populo Romano pepererunt. I, put obnube liberatoris urbis huius: arbori infelici pende: verbera, vel intra pomoerium, modo inter pila et spolia hostium; vel extra pomoerium, modo ter sepulcra Curiatiorum. Quo enim ducere hunc venem potestis, ubi non sua decora eum a tanta fo tate supplicii vindicent?* Non tulit populus nec pa lacrimas, nec ipsius parem in omni periculo anim absolveruntque admiratione magis virtutis, quam re causae. Itaque, ut caedes manifesta aliquo ta piaculo lueretur, imperatum patri, ut filium expi pecunia publica. Is, quibusdam piacularibus sa ficiis factis, quae deinde genti Horatiae tradita s transmisso per viam tigillo, capite adoperto, v sub iugum misit iuvenem. Id hodie quoque pub semper refectum manet. Sororium tigillum voc Horatiae sepulcrum, quo loco corruerat icta, structum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. Inv vulgi, quod tribus militibus fortuna publica com sa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; quoniam recta consilia haud bene evenerant, pr reconciliare popularium animos coepit. Igitur prius in bello pacem, sic in pace bellum quaer quia suae civitati animorum plus, quam virium, nebat esse, ad bellum palam atque ex edicto ge dum alios concitat populos: suis per speciem so tatis proditionem reservat. Fidenates, colonia

mana, Veientibus sociis consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenae aperte descissent, Tullus, Metto exercituque eius ab Alba accito, contra hostes ducit. Ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum et Fidenas Veientium exercitus Tiberim transierat. Hi et in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Veientem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quam fidei. Nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde, ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem: fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nuntiat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit salios, fanaque Pallori ac Pavori. Equitem, clara increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in proelium iubet: *Nihil trepidatione opus esse: suo iussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant*. Idem imperat, ut hastas equites erigere iubeat. Id factum magnae parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersaepsit: qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit: et audiverant clara voce dictum, et magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Veientem, alieno pavore perculsum, ferocior redit. Nec illi tulere impetum: sed ab effusa fuga flumen *obiectum* a tergo arcebat. Quo

postquam fuga inclinavit, alii, arma foede iactan
in aquam caeci ruebant: alii, dum cunctantur in ri
inter fugae pugnaeque consilium oppressi. Non
ante Romana pugna atrocior fuit.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectator
taminis, deductus in campos. Mettus Tullo devi
hostes gratulatur: contra Tullus Mettum beni
alloquitur. Quod bene vertat, castra Albanos
manis castris iungere iubet: sacrificium lustral
diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omni
ut assolet, vocari ad concionem utrumque exerci
iubet. Praecones, ab extremo orsi, primos exci
Albanos. Hi, novitate etiam rei moti, ut regem
manum concionantem audirent, proximi constit
Ex composito armata circumdatur Romana le
centurionibus datum negotium erat, ut sine m
imperia exsequerentur. Tum ita Tullus infit: *Ro
ni, si unquam ante alias ullo in bello fuit, quod
mum diis immortalibus gratias ageretis, deinde ves
ipsorum virtuti, hesternum id proelium fuit. Dim
tum est enim non magis cum hostibus, quam, qua
micatio maior atque periculosior est, cum prodit
ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio ten
iniussu meo Albani subiere ad montes: nec imper
illud meum, sed consilium et imperii simulatio fuit
nec, vobis ignorantibus deseri vos, averteretur a
tamine animus; et hostibus, circumveniri se a te
ratis, terror ac fuga iniiceretur. Nec ea culpa, g
arguo, omnium Albanorum est. Ducem secuti s
ut et vos, si quo ego inde agmen declinare voluis
fecissetis. Mettus ille est ductor itineris huius,
tus idem huius machinator belli, Mettus foederis
mani Albanique ruptor. Audeat deinde talia a
nisi in hunc insigne iam documentum mortalibus d
ro.* Centuriones armati Mettum circumsistunt:
cetera, ut orsus erat, peragit. Quod bonum, fau

Itque sit populo Romano ac mihi, vobisque, Albani; pulum omnem Albanum Romam traducere in animo t; civitatem dare plebi; primores in Patres legere; am urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno andam in duos populos divisa Albana res est, sic ac in unum redeat. Ad haec Albana pubes, inermis armatis saepta, in variis voluntatibus, communi men metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus: *ette Fuffeti*, inquit, *si ipse discere posses fidem ac edera servare, vivo tibi ea disciplina a me adhibita set. Nunc quoniam tuum insanabile ingenium est, tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta crere, quae a te violata sunt. Ut igitur paullo ante imum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem esisti, ita iam corpus passim distrahendum dabis.* xinde, duabus admotis quadrigis, in currus earum stentum illigat Mettum: deinde in diversum iter ui concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua haeserant vinculis membra, portantes. Avertere anes a tanta foeditate spectaculi oculos. Primum timumque illud supplicium apud Romanos exempli rum memoris legum humanarum fuit. In aliis oriari licet, nulli gentium mitiores placuisse poenas.

XXIX. Inter haec iam praemissi Albam erant uites, qui multitudinem traducerent Romam. Legones deinde ductae ad diruendam urbem. Quae i intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, c pavor, qualis captarum esse urbium solet; quum, fractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi pta, clamor hostilis et cursus per urbem armatorum mia ferro flammaque miscet: sed silentium triste tacita maestitia ita defixit omnium animos, ut, ae metu obliti, quid relinquerent, quid secum ferent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, unc in liminibus starent, nunc errabundi domos us, ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut vero

iam equitum clamor exire iubentium instabat, iam fragor tectorum, quae diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque, ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleverat; raptim, quibus quisque poterat, elatis, quum larem ac penates tectaque, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent: iam continens agmen migrantium impleverat vias: et conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas: vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum praecipue, quum obsessa ab armatis templa augusta praeterirent, ac velut captos relinquerent deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adaequat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

XXX. Roma interim crescit Albae ruinis. Duplicatur civium numerus: Coelius additur urbi mons; et, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiae capit, ibique habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quoque pars reipublicae cresceret, legit Iulios, Servilios, Quinctios, Geganios, Curiatios, Cloelios: templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quae Hostilia usque ad patrum nostrorum aetatem appellata est. Et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adiiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. Legiones et veteres eodem supplemento explevit, et novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimae viris armisque. Utrimque iniuriae factae, ac res nequicquam erant repetitae. Tullus ad Feroniae fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur. Sabini suos prius in lucum confugisse ac Romae retentos. Hae causae belli ferebantur. Sa-

bini, haud parum memores, et suarum virium partem Romae ab Tatio locatam, et Romanam rem nuper etiam adiectione populi Albani auctam, circumspicere et ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina; proximi Etruscorum Veientes. Inde, ob residuas bellorum iras maxime sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere: et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adiuti sunt; valuitque apud Veientes (nam de ceteris minus mirum est) pacta cum Romulo indutiarum fides. Quum bellum utrimque summa ope pararent, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit: ubi et peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente invectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna caede potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nuntiatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere coelo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quae, velut diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant: et aut Romana sacra susceperant, aut, fortunae, ut fit, obirati, cultum reliquerant deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publice susceptum est: seu voce coelesti ex Albano monte missa, (nam id quoque traditur) seu haruspicum monitu. Mansit certe sollenne, ut, quandoque idem prodigium nuntiaretur, feriae per novem dies

agerentur. Haud ita multo post pestilentia l
tum est. Unde quum pigritia militandi or
nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellic
ge, salubriora etiam credente militiae, quan
iuvenum corpora esse: donec ipse quoque lon
morbo est implicitus. Tunc adeo fracti sim
corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nil
ratus esset minus regium, quam sacris dede
mum, repente omnibus magnis parvisque supe
nibus obnoxius degeret, religionibusque eti
pulum impleret. Vulgo iam homines, eum
rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes
opem aegris corporibus relictam, si pax venia
diis impetrata esset, credebant. Ipsum rege
dunt, volventem commentarios Numae, qu
quaedam occulta sollennia sacrificia Iovi Elici
invenisset, operatum his sacris se abdidisse: s
rite initum aut curatum id sacrum esse; nec
nullam ei oblatam coelestium speciem, sed ira
sollicitati prava religione, fulmine ictum cum
conflagrasse. Tullus magna gloria belli regna
nos duos et triginta.

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut institutum i
de ab initio erat, ad Patres redierat: hique i
gem nominaverant. Quo comitia habente,
Marcium regem populus creavit: Patres fuere
res. Numae Pompilii regis nepos, filia ortus,
Marcius erat. Qui, ut regnare coepit, et avit
riae memor, et quia proximum regnum, ceter
gium, ab una parte haud satis prosperum fuer
neglectis religionibus, aut prave cultis; long
quissimum ratus, sacra publica, ut ab Numa in
erant, facere; omnia ea ex commentariis regis
ficem in album relata, proponere in publico
Inde et civibus otii cupidis, et finitimis civit
facta spes, in avi mores atque instituta regem

pace. Igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, ictum foedus erat, sustulerant animos: et, quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt; desidem Romanum regem inter sacella et aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, et Numae, et Romuli memor: et, praeterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, quum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigisset otium, sine iniuria id se haud facile habiturum: tentari patientiam, et tentatam contemni: temporaque esse Tullo regi aptiora, quam Numae. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, a se bellicae caerimoniae proderentur; nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; ius ab antiqua gente Aequicolis, quod nunc fetiales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo (lanae velamen est) *Audi, Iupiter*, inquit, *audite, fines;* (cuiuscunque gentis sunt, nominat) *audiat Fas. Ego sum publicus nuntius populi Romani, iuste pieque legatus venio, verbisque meis fides sit.* Peragit deinde postulata. Inde Iovem testem facit: *Si ego iniuste impieque illos homines illasque res dedier nuntio populi Romani mihi exposco, tum patriae compotem me nunquam siris esse.* Haec, quum fines suprascandit, haec, quicunque ei primus vir obvius fuerit, haec, portam ingrediens, haec, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique iurisiurandi mutatis, peragit. Si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus et triginta (tot enim sollennes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi, Iupiter, et tu, Iuno, Quirine, diique omnes coelestes, vosque terrestres, vosque inferni audite. Ego vos testor, populum illum,* (quicunque est, nominat) *iniustum esse, neque ius persolvere. Sed de istis rebus in patria maiores natu con-*

sulemus, quo pacto ius nostrum adipiscamur. (his nuntius Romam ad consulendum redit. Confe rex his ferme verbis Patres consulebat: *Quarum rum, litium, causarum condixit pater patratus p Romani Quiritium patri patrato priscorum La rum hominibusque priscis Latinis, quas res dari, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt solverunt, dic,* inquit ei, quem primum senten rogabat, *quid censes?* Tum ille: *Puro pioque d quaerendas censeo, itaque consentio, consciscoque.* de ordine alii rogabantur: quandoque pars maio rum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, be erat consensu. Fieri solitum, ut fetialis hastam ratam aut sanguineam praeustam ad fines eorum ret, et, non minus tribus puberibus praesent diceret: *Quod populi priscorum Latinorum hom que prisci Latini adversus populum Romanum Q tium fecerunt, deliquerunt, quod populus Rom Quiritium bellum cum priscis Latinis iussit esse natusque populi Romani Quiritium censuit, conse conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob rem ego populusque Romanus populis priscorum norum hominibusque priscis Latinis bellum indic cioque.* Id ubi dixisset, hastam in fines eorum tebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitae res bellum indictum: moremque eum posteri accepe

XXXIII. Ancus, demandata cura sacrorum f nibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo consc profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi c secutusque morem regum priorum, qui rem R nam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, titudinem omnem Romam traduxit. Et, quum Palatium, sedem veterum Romanorum, Sabini tolium atque arcem, Coelium montem Albani im sent; Aventinum novae multitudini datum. A *eodem haud ita* multo post, Tellenis Ficanaq

ptis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini: eaque causa diruendae urbis eius fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omni bello Latino Medulliam compulso, aliquamdiu ibi Marte incerto, varia victoria, pugnatum est: nam et urbs tuta munitionibus, praesidioque firmata valido erat, et, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis connisus, Ancus acie primum vincit: inde, ingenti praeda potitus, Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut iungeretur Palatio Aventinum, ad Murciae datae sedes. Ianiculum quoque adiectum; non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset. Id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum primum in Tiberi facto, coniungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine recte an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciae media urbe, imminens foro aedificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Maesia Veientibus adempta, usque ad mare imperium prolatum, et in ore Tiberis Ostia urbs condita: salinae circa factae, egregieque rebus bello gestis, aedis Iovis Feretrii amplificata.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo, vir impiger ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maxime ac spe magni honoris, cuius adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthii filius erat; qui, *ob seditiones* domo profugus, quum Tarquiniis *forte consedisset*, uxore ibi ducta, duos filios genuit.

Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucum[o] superfuit patri, bonorum omnium heres: Aruns prior quam pater, moritur, uxore gravida relicta. Nec di[u] manet superstes filio pater: qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero, post avi mortem in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium heredi bonorum, quum divitiae iam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, et quae haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sineret ea, quae innupsisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem, exsule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitae erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa. In novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum: arcessitum in regnum Numam a Curibus: et Ancum Sabina matre ortum, nobilemque una imagine Numae esse. Facile persuadet, ut cupido honorum, et cui Tarquinii materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Ianiculum forte ventum erat. Ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila, suspensis demissa leniter alis, pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti apte reponit: inde sublimis abiit. Accepisse id augurium laeta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci, coelestium prodigiorum mulier. Excelsa et alta sperare complexa virum iubet: eam alitem ea regione coeli et eius dei nuntiam venisse: circa summum culmen hominis auspicium fecisse: levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt;

[redacted]

lomicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priscum edidere nomen. Romanis conspicuum eum novitas divitiaeque faciebant: et ipse fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adiuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est: notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiae adduxerat iura, ut publicis pariter ac privatis consiliis belli domique interesset: et, per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

XXXV. Regnavit Ancus annos quattuor et viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par. Iam filii prope puberem aetatem erant: eo magis Tarquinius instare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit: isque primus et petisse ambitiose regnum, et orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: *Quum se non rem novam petere: quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romae peregrinus regnum affectet: et Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex hoste, regem factum: et Numam, ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro accitum: tum se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum coniuge ac fortunis omnibus commigrasse: maiorem partem aetatis eius, qua civilibus officiis fungantur homines, Romae se, quam in vetere patria, vixisse: domi militiaeque sub haud poenitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se iura, Romanos ritus didicisse: obsequio et observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse.* Haec eum haud falsa memorantem ingenti consensu populus Romanus regnare iussit. Ergo virum, cetera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. Nec minus regni sui

firmandi, quam augendae reipublicae, mem tum in Patres legit; qui deinde minorum sunt appellati: factio haud dubia regis, cui cio in curiam venerant. Bellum primum cu gessit, et oppidum ibi Apiolas vi cepit: p inde maiore, quam quanta belli fama fuerat ludos opulentius instructiusque, quam prio fecit. Tum primum circo, qui nunc maxi tur, designatus locus est: loca divisa Patri tibusque, ubi spectacula sibi quisque facer appellati. Spectavere furcis duodenos ab t ctacula alta sustinentibus pedes. Ludic equi pugilesque ex Etruria maxime acciti. nes deinde annui mansere ludi, Romani M varie appellati. Ab eodem rege et circa f vatis aedificanda divisa sunt loca; portic naeque factae.

XXXVI. Muro quoque lapideo circum bem parabat, quum Sabinum bellum coepti nit: adeoque ea subita res fuit, ut prius transirent hostes, quam obviam ire ac proh ercitus Romanus posset. Itaque trepidatu est: et primo dubia victoria magna utrimq pugnatum est. Reductis deinde in castra copiis, datoque spatio Romanis, ad compara integro bellum, Tarquinius, equitem max deesse viribus ratus, ad Ramnes, Titienses, quas centurias Romulus scripserat, addere a stituit, suoque insignes relinquere nomine. inaugurato Romulus fecerat, negare Attus inclutus ea tempestate augur, neque mutar novum constitui, nisi aves addixissent, poss ira regi mota, eludensque artem, ut ferunt, inquit, *divine tu, inaugura, fierine possit, q ego mente concipio.* Quum ille, in augurio pertus, profecto futuram dixisset; *Atqui h*

agitavi, inquit, *te novacula cotem discissurum. Cape haec, et perage, quod aves tuae fieri posse portendunt.* Tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Atti capite velato, quo in loco res acta est, in comitio, in gradibus ipsis ad laevam curiae fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi eius monumentum. Auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicato, gereretur: concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit: numero alterum tantum adiecit, ut mille et octingenti equites in tribus centuriis essent. Posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt: quas nunc, quia geminatae sunt, sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. Sed praeterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis, qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa iacentem, ardentem in flumen conicerent: ventoque iuvante accensa ligna, et pleraque in ratibus, impacta sublicis quum haererent, pontem incendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis. Effusis eadem fugam impediit: multique mortales, quum hostem effugissent, in flumine ipso periere: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi prius paene, quam nuntiari posset, insignem victoriam fecere. Eo proelio praecipua equitum gloria fuit: utrimque ab cornibus positos, quum iam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo Sabinas legiones, ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam averterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, et pauci tenuere; maxima pars, ut

ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius, instandum perterritis ratus, praeda captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere. Et, quanquam male gesta res erat, nec gesturos melius sperare poterant, tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite: iterumque ibi fusi, perditis iam prope rebus, pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, et quicquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiae in praesidio relictus: deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogavit: *Estisne vos legati oratoresque missi a populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina, humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.* Bello Sabino perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit. Inde priscis Latinis bellum fecit: ubi nusquam ad universae rei dimicationem ventum est. Ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen Latinum domuit. Corniculum, Ficulea vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, haec de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est facta. Maiore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quam militiae fuisset. Nam et muro lapideo, cuius exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat: et infima urbis loca circa forum aliasque interiectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehe-

aquas, cloacis e fastigio in Tiberim ductis sic-
ct aream ad aedem in Capitolio Iovis, quam vo-
bello Sabino, iam praeasgiente animo futuram
amplitudinem loci, occupat fundamentis.

XXIX. Eo tempore in regia prodigium visu
:uque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Ser.
.o nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in
›ectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantae
iiraculum orto excitos reges: et quum quidam
.iarium aquam ad restinguendum ferret, ab re-
retentum: sedatoque eam tumultu, moveri ve-
e puerum; donec sua sponte experrectus esset.
cum somno et flammam abiisse. Tum abducto
cretum viro Tanaquil, *Viden' tu puerum hunc,*
it, *quem tam humili cultu educamus? Scire licet,*
lumen quondam rebus nostris dubiis futurum,
idiumque regiae afflictae: proinde materiem in-
is publice privatimque decoris omni indulgentia
'a nutriamus. Inde puerum liberum loco coe-
ı haberi, erudirique artibus, quibus ingenia ad
aae fortunae cultum excitantur. Evenit facile,
l diis cordi esset. Iuvenis evasit vere indolis re-
: nec, quum quaereretur gener Tarquinio, quis-
a Romanae iuventutis ulla arte conferri potuit:
nque ei suam rex despondit. Hic quacunque de
a tantus illi honos habitus credere prohibet, ser-
atum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum
is sententiae sum, qui, Corniculo capto, Ser. Tul-
ui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro oc-
uxorem, quum inter reliquas captivas cognita
t, ob unicam nobilitatem ab regina Romana pro-
am ferunt servitio partum Romae edidisse, Pri-
Tarquinii domo. Inde tanto beneficio et inter
eres familiaritatem auctam, et puerum, ut in do-
parvo eductum, in caritate atque honore fuis-

se: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare coeperat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud Patres plebemque longe maximo honore Ser. Tullius erat. Tum Anci filii duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romae advenam, non modo civicae, sed ne Italicae quidem stirpis; tum impensius his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed praeceps inde porro ad servitia caderet: ut in eadem civitate post centesimum fere annum, quam Romulus deo prognatus, deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva natus possideat. Tum commune Romani nominis, tum praecipue id domus suae dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam, regnum Romae pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed et iniuriae dolor in Tarquinium ipsum magis, quam in Servium, eos stimulabat: et quia gravior ultor caedis, si superesset, rex futurus erat, quam privatus: tum, Servio occiso, quemcunque alium generum delegisset, eundem regni heredem facturus videbatur. Ob haec ipsi regi insidiae parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiae, quam potuere tumultuosissime, specie rixae in se omnes apparitores regios convertunt: inde, quum ambo regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, et certatim alter alteri obstrepere; coerciti ab lictore, et iussi in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito *orditur.* Quum intentus in eum se rex totus averte-

et, alter elatam securim in caput deiecit: relictoque n vulnere telo, ambo se foras eiiciunt.

XLI. Tarquinium moribundum quum, qui circa rant, excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt. Clamor inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi egiam iubet, arbitros eiicit: simul, quae curando ulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulo omparat: simul, si destituat spes, alia praesidia molitur. Servio propere accito quum paene exsanguem irum ostendisset; dextram tenens orat, ne inultam nortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse siat. *Tuum est*, inquit, *Servi, si vir es, regnum; non orum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere. Erige te, deosque duces sequere, qui clarum hoc fore aput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa coelestis excitet flamma: nunc expergiscere ere. Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non unde atus sis, reputa. Si tua re subita consilia torpent, at u mea sequere.* Quum clamor impetusque multitulinis vix sustineri posset, ex superiore parte aedium er fenestras, in Novam viam versas, (habitabat enim ex ad Iovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur. ubet *bono animo esse: sopitum fuisse regem subito ctu: ferrum haud alte in corpus descendisse: iam ad e redisse. Inspectum vulnus, absterso cruore: omnia alubria esse: confidere, propediem ipsum eos visuros. nterim Ser. Tullio iubere populum dicto audientem sse. Eum iura redditurum, obiturumque alia regis unia esse.* Servius cum trabea et lictoribus prodit; e, sede regia sedens, alia decernit, de aliis consultum se regem esse simulat. Itaque, per aliquot dies, uum iam exspirasset Tarquinius, celata morte, per peciem alienae fungendae vicis suas opes firmavit. 'um demum palam facto, et comploratione in regia ta, Servius, praesidio firmo munitus, primus inius

su populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, iam tum comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, et tantas esse opes Servii nuntiatum est, Suessam Pometiam exsulatum ierant.

XLII. Nec iam publicis magis consiliis Servius, quam privatis, munire opes. Et ne, qualis Anci liberum animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquinii liberum esset, duas filias iuvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, iungit. Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportune ad praesentis quietem status bellum cum Veientibus (iam enim indutiae exierant) aliisque Etruscis sumptum. In eo bello et virtus et fortuna enituit Tullii: fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque inde ad pacis longe maximum opus: ut, quemadmodum Numa divini auctor iuris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunaeque aliquid interlucet, posteri fama ferrent. Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes centuriasque et hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

XLIII. Ex iis, qui centum millium aeris, aut maiorem, censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum ac iuniorum. Prima classis omnes appellati. Seniores, ad urbis custodiam ut praesto essent: iuvenes, ut foris bella gererent. Arma his imperata, galea, clipeum, ocreae, lorica; omnia ex aere. Haec ut tegumenta corporis essent: tela in hostem, hastaque et gladius. Additae huic classi duae fabrum centuriae, quae sine armis sti-

pendia facerent: datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque et septuaginta millium censum instituta; et ex his, senioribus iunioribusque, viginti conscriptae centuriae: arma imperata, scutum pro clipeo, et praeter loricam omnia eadem. Tertiae classis in quinquaginta millium censum esse voluit. Totidem centuriae et hae, eodemque discrimine aetatium, factae: nec de armis quicquam mutatum; ocreae tantum ademptae. In quarta classe census quinque et viginti millium; totidem centuriae factae: arma mutata; nihil praeter hastam et verutum datum. Quinta classis aucta, centuriae triginta factae: fundas lapidesque missiles hi secum gerebant. In his accensi, cornicines, tubicinesque, in tres centurias distributi. Undecim millibus haec classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit: inde una centuria facta est, immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub iisdem, quibus inauguratae erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia aeris ex publico data; et, quibus equos alerent, viduae attributae, quae bina millia aeris in annos singulos penderent. Haec omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus: non enim, ut ab Romulo traditum ceteri servaverant reges, viritim suffragium eadem vi eodemque iure promiscue omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, et vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primae classis centuriae: ibi si variaret, quod raro incidebat, ut secundae classis vocarentur: nec fere unquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc

est, post expletas quinque et triginta tribus, d cato earum numero, centuriis iuniorum senioru ad institutam ab Ser. Tullio summam non conv Quadrifariam enim urbe divisa regionibus coll que, quae habitabantur partes, Tribus eas ap vit; ut ego arbitror, ab tributo: nam eius qu aequaliter ex censu conferendi ab eodem inita est. Neque hae tribus ad centuriarum distributi numerumque quicquam pertinuere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat legis de incensis latae cum vinculorum minis m que, edixit, ut omnes cives Romani, equites pe que, in suis quisque centuriis, in campo Marti ma luce adessent. Ibi instructum exercitum o suovetaurilibus lustravit: idque conditum lu appellatum, quia is censendo finis factus est. I octoginta eo lustro civium censa dicuntur. A scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad multitudinem urbs quoque amplificanda visa Addit duos colles, Quirinalem Viminalemque. deinceps auget Esquilias: ibique ipse, ut loco d tas fieret, habitat. Aggere et fossis et muro ci dat urbem: ita pomoerium profert. Pomoerium bi vim solam intuentes, postmoerium interpret esse. Est autem magis circa murum locus, qu condendis urbibus quondam Etrusci, qua m ducturi erant, certis circa terminis inaugurato secrabant: ut neque interiore parte aedificia m bus continuarentur, quae nunc vulgo etiam co gunt; et extrinsecus puri aliquid ab humano pateret soli. Hoc spatium, quod neque habita que arari fas erat, non magis quod post muru set, quam quod murus post id, pomoerium Ro *appellarunt:* et in urbis incremento semper,

tum moenia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi et ad belli et ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est; simul et aliquod addere urbi decus. Iam tum erat inclutum Dianae Ephesiae fanum: id communiter a civitatibus Asiae factum fama ferebat. Quum consensum deosque consociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria iunxerat; saepe iterando eadem perpulit tandem, ut Romae fanum Dianae populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omissum iam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliae dicitur, miranda magnitudine ac specie. Fixa per multas aetates cornua in vestibulo templi Dianae monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est: et cecinere vates, cuius civitatis eam civis Dianae immolasset, ibi fore imperium; idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianae. Sabinus, ut prima apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianae, et ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimae celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu, hospes, paras?* inquit, *inceste sacrificium Dianae facere? Quin tu ante vivo perfunderis flumine? Infima valle praefluit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim.

Interea Romanus immolat Dianae bovem: id gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quanquam iam usu haud dubie regnum possederat, tamen, quia interdum iactari voces a iuvene Tarquinio audiebat, se iniussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, *vellent*, *iuberentne se regnare?* tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit: imo eo impensius, quia de agro plebis adversa Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, et ipse iuvenis ardentis animi, et domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut taedio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii iuvenem. His duobus, ut ante dictum est, duae Tulliae, regis filiae, nupserant, et ipsae longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio iungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiae in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse. Tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit malum malo aptissimum: sed initium turbandi omnia a femina ortum est. Ea, secretis viri alieni assuefacta *sermonibus, nullis* verborum contumeliis parcere, de

riro ad fratrem, de sorore ad virum; et se rec riduam, et illum coelibem futurum fuisse conten re, quam cum impari iungi, ut elanguescendum alie gnavia esset. Si sibi eum, quo digna esset, dii c lissent virum, domi se propediem visuram regnu 'uisse, quod apud patrem videat. Celeriter adol scentem suae temeritatis implet. Lucius Tarquiniu et Tullia minor prope continuatis funeribus quun lomos vacuas novo matrimonio fecissent, iunguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam approbante.

XLVII. Tum vero in dies infestior Tullii senectus, nfestius coepit regnum esse. Iam enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita praeterita parricidia essent. *Non sibi defuisse, cui nupta liceretur, nec cum quo tacita serviret: defuisse, qui se regno dignum putaret: qui meminisset, se esse Prisci Tarquinii filium; qui habere, quam sperare, regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, et 'rum et regem appello: sin minus, eo nunc peius mutata est res, quod istic cum ignavia est scelus. Quin cingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, patri tuo, peregrina regna moliri necesse est. Dii enates patriique, et patris imago, et domus regia, a domo regale solium, et nomen Tarquinium creat 'tque regem. Aut si ad haec parum est animi, frustraris civitatem? quid te ut regium iuvenem 'ici sinis? Facesse hinc Tarquinios, aut Corin-. Devolvere retro ad stirpem, fratri similior, patri.* His aliisque increpando iuvenem instiec conquiescere ipsa potest: si, quum Tanaquil, 'ina mulier, tantum moliri potuisset animo, continua regna viro, ac deinceps genero, de- *ipsa,* regio semine orta, nullum momentum ' adimendoque regno faceret. His muliebri-

bus instinctus furiis Tarquinius circumire et pr sare, minorum maxime gentium, Patres; admon paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere; a cere donis iuvenes: tum de se ingentia pollicen tum regis criminibus omnibus locis crescere. Post mo, ut iam agendae rei tempus visum est, stipa agmine armatorum, in forum irrupit: inde, omni perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, l tres in curiam per praeconem ad regem Tarquini citari iussit. Convenere extemplo, alii iam ante hoc praeparati, alii metu, ne non venisse fraudi set, novitate ac miraculo attoniti, et iam de Ser actum rati. Ibi Tarquinius, maledicta ab stirpe tima orsus; *Servum, servaque natum, post mort indignam parentis sui, non interregno, ut antea, in non comitiis habitis, non per suffragium populi, auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupa Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi ge ris hominum, ex quo ipse sit, odio alienae honest ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique d sisse: omnia onera, quae communia quondam fuer inclinasse in primores civitatis: instituisse censum insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, parata, unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.*

XLVIII. Huic orationi Servius quum interve set, trepido nuntio excitatus, extemplo a vestib curiae magna voce, *Quid hoc*, inquit, *Tarquini, est? qua tu audacia me vivo vocare ausus es Patr aut in sede considere mea?* Quum ille ferociter haec, *Se patris sui tenere sedem, multo, quam servi potiorem filium regis regni heredem: satis illum per licentiam eludentem insultasse dominis;* clan ab utriusque fautoribus oritur, et concursus pop fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui cisset. Tum Tarquinius, necessitate iam ipsa *gente ultima* audere, multo et aetate et viribus

dior, medium arripit Servium; elatumque e curia inferiorem partem per gradus deiicit. Inde ad cogendum senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum atque comitum. Ipse prope exsanguis quum semianimi regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero scelere, admonitu Tulliae id factum. Carpento certe (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita coetum virorum, evocavit virum e curia; regemque prima appellavit. A quo facessere iussa ex tanto tumultu quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectenti carpentum dextra in Urbium clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui iumenta agebat, iacentemque dominae Servium trucidatum ostendit. Foedum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est: Sceleratum vicum vocant, quo amens, agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corous carpentum egisse fertur; partemque sanguinis c caedis paternae cruento vehiculo, contaminata sa respersaque, tulisse ad penates suos virique sui: ibus iratis, malo regni principio similes propediem itus sequerentur. Ser. Tullius regnavit annos attuor et quadraginta, ita ut bono etiam moderaue succedenti regi difficilis aemulatio esset. Cem id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo ul iusta ac legitima regna occiderunt. Id ipsum mite ac tam moderatum imperium tamen, quia s esset, deponere eum in animo habuisse, quiauctores sunt; ni scelus intestinum liberandae ue consilia agitanti intervenisset.

LIX. *Inde L.* Tarquinius regnare occepit, cui o *cognomen* facta indiderunt, quia socerum

gener sepultura prohibuit, *Romulum quoque insepultum perisse* dictitans: primores Patrum, quos Servi rebus favisse credebat, interfecit: conscius deinde male quaerendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsaepsit. Neque enim ad ius regni quicquam praeter vim habebat; ut qui neque populi iussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exsilium agere, bonis multare poterat non suspectos modo aut invisos, sed unde nihil aliud, quam praedam, sperare posset. Ita Patrum praecipue numero imminuto, statuit nullos in Patres legere; quo contemptior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellum, pacem, foedera, societates per se ipse, cum quibus voluit, iniussu populi ac senatus, fecit diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset: neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed affinitates quoque, iungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longe princeps Latini nominis erat, si famae credimus, ab Ulixe deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque eius conciliat.

L. Iam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; quum, in diem certam ut ad lucum Ferentinae conveniant, indicit: esse, quae agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. Ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paullo ante, quam sol occideret, venit

Multa ibi tota die in concilio variis iactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus: *Haud mirum esse, Superbo inditum Romae cognomen.* (Iam enim ita clam quidem mussitantes, vulgo tamen, eum appellabant.) *An quicquam superbius esse, quam ludificari sic omne nomen Latinum? Principibus longe ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse: tentari profecto patientiam, ut, si iugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud, et non raptum parricidio sit, credere et Latinos (quanquam ne sic quidem alienigenae) debere. Sin suos eius poeniteat, (quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant,) quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis observaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet.* Haec atque alia eodem pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maxime dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum: qui, silentio facto, monitus a proximis, ut purgaret se, quod id temporis venisset, *disceptatorem,* ait, *se sumptum inter patrem et filium: cura reconciliandi eos in gratiam moratum esse: et, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quae constituisset.* Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt: dixisse enim, *Nullam breviorem esse cognitionem, quam inter patrem et filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.*

LI. Haec Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, aegrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium

animos domi oppresserat, Latinis iniiceret: *et qu*
pro imperio palam interfici non poterat, oblato fal
crimine insontem oppressit. Per adversae factio
quosdam Aricinos servum Turni auro corrupit, ut
deversorium eius vim magnam gladiorum infer
clam sineret. Ea quum una nocte perfecta essen
Tarquinius, paullo ante lucem accitis ad se princip-bus Latinorum, quasi re nova perturbatus, *moram suam hesternam, velut deorum quadam providentia illatam*, ait, *saluti sibi atque illis fuisse. Ab Turno dici sibi et primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse hesterno die in concilio: dilatam rem esse, quod auctor concilii afuerit, quem maxime peteret. Inde illam absentis insectationem esse natam, quod morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum coniuratorum manu armatusque venturus sit. Dici, gladiorum ingentem numerum esse ad eum convectum: id vanum necne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant.* Suspectam fecit rem et ingenium Turni ferox, et oratio hesterna, et mora Tarquinii; quod videbatur ob eam differri caedes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. Ubi est eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes: comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis deverticuli protraherentur; enimvero manifesta res visa, iniectaeque Turno catenae: et confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta causa, novo genere leti, deiectus ad caput *aquae* Ferentinae, crate superne iniecta saxisque *congestis*, mergeretur.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Ta iinius, collaudatisque, qui Turnum novantem re ro manifesto parricidio merita poena affecissent a verba fecit: *Posse quidem se vetusto iure agere, sed, quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo edere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum lonis suis in Romanum cesserit imperium. Ceterum utilitatis id magis omnium causa censere, ut reno- tur id foedus: secundaque potius fortuna populi Ro- ani ut participes Latini fruantur, quam urbium ex- dia vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre inde suo regnante, perpessi sint, semper aut exspe- ent, aut patiantur.* Haud difficulter persuasum La- nis, quanquam in eo foedere superior Romana res rat. Ceterum et capita nominis Latini stare ac sen- re cum rege videbant, et Turnus sui cuique pericu- , si adversatus esset, recens erat documentum. Ita novatum foedus, indictumque iunioribus Latino- m, ut ex foedere die certa ad lucum Ferentinae mati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum mani regis ex omnibus populis convenere; ne du- n suum, neve secretum imperium, propriave signa erent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ex binis singulos faceret, binosque ex singulis. eminatis manipulis centuriones imposuit.

LIII. Nec, ut iniustus in pace rex, ita dux belli us fuit. Quin ea arte aequasset superiores re- ni degeneratum in aliis huic quoque decori offe- . Is primus Volscis bellum in ducentos am- post suam aetatem annos movit, Suessamque iam ex his vi cepit. Ubi quum divendenda quadraginta talenta argenti aurique refecis- ncepit animo eam amplitudinem Iovis templi, gna *deum hominumque rege*, quae Romano *quae ipsius* etiam loci maiestate esset. *pecuniam* in aedificationem eius templi

seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequicquam vi adortus, quum obsidendi quoque urbem spes pulso a moenibus adempta esset, postremo minime arte Romana, fraude ac dolo, aggressus est. Nam quum, velut posito bello, fundamentis templi iaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet, Sextus filius eius, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se saevitiam intolerabilem conquerens: *Iam ab alienis in suos vertisse superbiam: et liberorum quoque eum frequentiae taedere; ut, quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat: ne quam stirpem, ne quem heredem regni relinquat. Se quidem, inter tela et gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii, credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur; et per occasionem eum incautos invasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: Volscosque se inde, et Aequos, et Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inventurum.* Quum, si nihil morarentur, infensus ira porro inde abiturus videretur, benigne ab Gabinis excipitur. Vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsum postremo saeviturum, si alia desint. Sibi vero gratum adventum eius esse: futurumque credere brevi, ut, illo adiuvante, ab portis Gabinis sub Romana moenia bellum transferatur.

LIV. Inde in consilia publica adhiberi: ubi, quum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, *quibus hae notiores essent*, ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi praecipuam prudentiam assume-

re, quod utriusque populi vires nosset, sciretque, invisam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis iuvenum praedatum atque in expeditiones iret, et dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret fides, dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inscia multitudine, quid ageretur, proelia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono deum sibi missum ducem credere. Apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter praedam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romae, quam filius Gabiis esset. Itaque, postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat, tum e suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet? quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei dii dedissent. Huic nuntio, quia, credo, dubiae fidei videbatur, nihil voce responsum est. Rex, velut deliberabundus, in hortum aedium transit, sequente nuntio filii: ibi, inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando exspectandoque responsum nuntius fessus, ut re imperfecta, redit Gabios; quae dixerit ipse, quaeque viderit, refert: seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve praeciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos invidia opportunos interemit. Multi palam; quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit *quibusdam* volentibus fuga, aut in exsilium *acti sunt, absentium*que bona iuxta atque interemptorum *divisui fuere*. Largitionis inde praedaeque e

dulcedine privati commodi sensus malorum publicorum adimi; donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Aequorum gente fecit; foedus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit: quorum erat primum, ut Iovis templum in monte Tarpeio, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et, ut libera a ceteris religionibus area esset tota Iovis templique eius, quod inaedificaretur, exaugurare fana sacellaque statuit, quae aliquot ibi a Tatio rege, primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnae vota, consecrata inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi huius operis movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur deos: nam, quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. Id omen auguriumque ita acceptum est; non motam Termini sedem, unumque eum deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud, magnitudinem imperii portendens, prodigium est. Caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quae visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat: idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impensas regis animus. Itaque Pometinae manubiae, quae perducendo ad culmen operi destinatae erant, vix in fundamenta suppeditavere. Eo magis Fabio, praeterquam quod antiquior est, crediderim, quadraginta ea sola talenta fuisse, quam Pisoni; qui quadraginta millia pondo argenti seposita in eam

:ribit, summam pecuniae neque ex unius tum praeda sperandam, et nullius, ne horum quidem ficentiae operum, fundamenta non exsupera-

'I. Intentus perficiendo templo, fabris undique uria accitis, non pecunia solum ad id publica us, sed operis etiam ex plebe. Qui quum haud s et ipse militiae adderetur labor, minus tamen gravabatur, se templa deum exaedificare ma-suis: quae posthac et ad alia, ut specie minora, boris aliquanto maioris, traducebatur opera; in circo faciendos, cloacamque maximam, re-:ulum omnium purgamentorum urbis, sub ter-gendam: quibus duobus operibus vix nova haec ificentia quicquam adaequare potuit. His labo-exercita plebe, quia et urbi multitudinem, ubi on esset, oneri rebatur esse, et colonis mitten-:cupari latius imperii fines volebat; Signiam osque colonos misit, praesidia urbi futura ter-rique. Haec agenti portentum terribile visum. s, ex columna lignea elapsus, quum terrorem .que in regiam fecisset, ipsius regis non tam pavore perculit pectus, quam anxiis implevit Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tan-ates adhiberentur, hoc velut domestico exter-visu, Delphos ad maxime inclutum in terris um mittere statuit: neque responsa sortium ii committere ausus, duos filios per ignotas ea state terras, ignotiora maria, in Graeciam mi-Titus et Aruns profecti Comes his additus L. Brutus, Tarquinia sorore regis natus, iuvenis alius ingenio, quam cuius simulationem indue-ls, quum primores civitatis, in quibus fratrem ab avunculo interfectum audisset, neque in suo quicquam regi timendum, neque in fortu-cupiscendum relinquere statuit, contemptuque

tutus esse, ubi in iure parum praesidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiae, quum se suaque praedae esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen: ut sub eius obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius, quam comes, aureum baculum, inclusum corneo cavato ad id baculo, tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos iuvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt: *Imperium summum Romae habebit, qui vestrum primus, o iuvenes, osculum matri tulerit.* Tarquinii, ut Sextus, qui Romae relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summa ope taceri iubent: ipsi inter se, uter prior, quum Romam redissent, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus, alio ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quod ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea aetate, divitiis praepollens: eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum praeda delinire popularium animos studebat; praeter aliam superbiam regno infestos etiam, quod se in fabrorum ministeriis ac servili tam diu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset: ubi id parum processit, obsidione munitionibusque coepti premi hostes. In iis stativis, ut fit longo magis, quam acri bello, satis liberi commeatus erant: primoribus tamen ma-

;is, quam militibus. Regii quidem iuvenes interdı ›tium conviviis comissationibusque inter se terebaı Forte potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi Collatinus coenabat Tarquinius, Egerii filius, incid le uxoribus mentio: suam quisque laudare miris mc lis. Inde certamine accenso, Collatinus negat, *ver is opus esse: paucis id quidem horis posse sciri, quan um ceteris praestet Lucretia sua. Quin, si vigor iu- entae inest, conscendimus equos, invisimusque prae- entes nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimum it, quod necopinato viri adventu occurrerit oculis.* ncaluerant vino. *Age sane*, omnes. Citatis equis volant Romam. Quo quum, primis se intendentibus enebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi ucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in onvivio luxuque cum aequalibus viderant tempus erentes, sed nocte sera deditam lanae inter lucu- rantes ancillas in medio aedium sedentem inve- unt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam it. Adveniens vir Tarquiniique excepti benigne: ctor maritus comiter invitat regios iuvenes. Ibi x. Tarquinium mala libido Lucretiae per vim prandae capit: tum forma, tum spectata castitas itat. Et tum quidem ab nocturno iuvenili ludo in ra redeunt.

LVIII. Paucis interiectis diebus, Sex. Tarquinius, io Collatino, cum comite uno Collatiam venit. exceptus benigne ab ignaris consilii, quum post am in hospitale cubiculum deductus esset, amo- lens, postquam satis tuta circa, sopitique omnes antur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam sinistraque manu mulieris pectore oppresso, *Lucretia*, inquit, *Sex. Tarquinius sum; ferrum u est: moriere, si emiseris vocem.* Quum pavi- *omno* mulier nullam opem, prope mortem *tem*, videret; tum Tarquinius fateri amo-

rem, orare, miscere precibus minas, versa
partes muliebrem animum. Ubi obstinat
et ne mortis quidem metu inclinari, addi
dedecus: cum mortua iugulatum servun
siturum, ait, ut in sordido adulterio nec
Quo terrore quum vicisset obstinatam puc
ut victrix libido, profectusque inde Tar
rox expugnato decore muliebri, esset; Lu
sta tanto malo, nuntium Romam eunden
Ardeamque ad virum mittit, ut cum singu
amicis veniant: ita facto maturatoque op
atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum
Volesi filio, Collatinus cum L. Iunio I
cum quo forte Romam rediens ab nuntio
conventus. Lucretiam sedentem maest
culo inveniunt. Adventu suorum lacrir
quaerentique viro, *Satin' salvae? Minime,*
enim salvi est mulieri, amissa pudicitia? i
alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Cet
est tantum violatum, animus insons: mo
Sed date dextras fidemque, haud impune
re. Sex. est Tarquinius, qui hostis pro h
nocte vi armatus mihi sibique, si vos viri e
rum hinc abstulit gaudium. Dant or
fidem: consolantur aegram animi, avert
ab coacta in auctorem delicti: mentem p
corpus: et, unde consilium afuerit, cul
Vos, inquit, *videritis, quid illi debeatur:*
peccato absolvo, supplicio non libero. Ne
impudica Lucretiae exemplo vivet. Cult
sub veste abditum habebat, eum in corde
lapsaque in vulnus, moribunda cecidit.
vir paterque.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, c
vulnere Lucretiae extractum, manantem
se tenens, Per hunc, inquit, castissimum

iniuriam sanguinem iuro, vosque, dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata coniuge et omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacunque dehinc vi possim, exsecuturum: nec illos, nec alium quemquam regnare Romae passurum. Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut praeceptum erat, iurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum, iam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiae corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novae atque indignitate homines: pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris maestitia, tum Brutus, castigator lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque iuvenum cum armis voluntarius adest: sequitur et cetera iuventus. Inde, pari praesidio relicto Collatiae ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus nuntiaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eo ventum est, quacunque incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit. Rursus, ubi anteire primores civitatis vident, quicquid sit, haud temere esse rentur. Nec minorem motum animorum Romae tam atrox res facit, quam Collatiae fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo simul ventum est, praeco ad tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam eius pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sex. Tarquinii, de stupro infando Lucretiae et miserabili caede, de orbitate Tricipitini, cui morte filiae causa mortis indignior ac miserabilior esset. Addita superbia ipsius regis, miseriaeque et labores plebis, in fossas cloacasque exhaurien-

das demersae. Romanos homines, victores omni circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellat bus factos. Indigna Ser. Tullii regis memorata c des, et invecta corpori patris nefando vehiculo fi invocatique ultores parentum dii. His atrociorit que, credo, aliis, quae praesens rerum indigni haudquaquam relatu scriptoribus facilia subiicit, moratis incensam multitudinem perpulit, ut im rium regi abrogaret, exsulesque esse iuberet L. T quinium cum coniuge ac liberis. Ipse, iunioril qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad c citandum inde adversus regem exercitum Ardean castra est profectus; imperium in urbe Lucre praefecto urbis iam ante ab rege instituto, relinq Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, exseci tibus, quacunque incedebat, invocantibusque pa tum furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nuntiis in castra perla quum re nova trepidus rex pergeret Romam ad c primendos motus, flexit viam Brutus, (senserat e adventum) ne obvius fieret; eodemque fere temp diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius mam, venerunt. Tarquinio clausae portae, exsili que indictum: liberatorem urbis laeta castra acc re: exactique inde liberi regis. Duo patrem se sunt, qui exsulatum Caere in Etruscos ierunt. Tarquinius, Gabios, tanquam in suum regnum, fectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas ipse caedibus rapinisque conciverat, est interfec L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinqu viginti. Regnatum Romae ab condita urbe ad l ratam annos ducentos quadraginta quattuor. I consules inde comitiis centuriatis a praefecto u ex commentariis Ser. Tullii creati sunt, L. Iu Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

EPITOME LIBRI II.

rutus iureiurando populum astrinxit, neminem ıre Romae passuros: Tarquinium Collatinum, ;am suum, propter affinitatem Tarquiniorum suum, coegit consulatu se abdicare, et civitate cedeona regum diripi iussit: agrum Marti consecraui Campus Martius nominatus est. Adolescentes ?s, in quibus suos quoque et sororis filios, quia raverant de recipiendis regibus, securi percussit: indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit: ius nomine vindicta est appellata. Quúm adverges, qui, contractis Veientium et Tarquiniensium ı, bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie Aruntе, filio Superbi, commortuus est: eumque ɔmae annum luxerunt. P. Valerius consul legem ɔvocatione ad populum tulit. Capitolium dedi- ı est. Porsena, rex Clusinorum, bello pro Tarıs suscepto, quum ad Ianiculum venisset, ne Ti- : transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus ıcos sustinuit; et, ponte rupto, armatus se in flunisit, et ad suos tranavit. Alterum accessit virexemplum a Mucio: qui, quum ad feriendum Porı castra hostium intrasset, occiso scriba, quem ı esse putabat, comprehensus, impositam altariıanum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus dixitque, tales trecentos esse coniuratos in morpsius regis. Quorum admiratione coactus Porpacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis ibus: ex quibus virgo una Cloelia, deceptis custo- , per Tiberim ad suos tranavit: et, quum reddita *, a Porsena honorifice* remissa, equestri statua *ı est. Ap. Claudius ex* Sabinis Romam transfu-

git: ob hoc Claudia tribus adiecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. Adversus Tarquinium Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs, quum propter nexos ob aes alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Menenii Agrippae a seditione revocata est. Idem Agrippa, quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute et opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, et neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam, delatus ad senatum lectica, eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exsilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romae admovisset, et missi ad eum primum legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ne bellum patriae inferret; Veturia mater et Volumnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. Oppia, virgo Vestalis, ob incestum viva defossa est. Quum vicini hostes Veientes incommodi magis, quam graves, essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus caesi sunt, uno impubere domi relicto. Ap. Claudius consul, quum adversus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. Res praeterea adversum Volscos, et Aequos, et Veientes, et seditiones inter Patres plebemque continet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER II.

.iberi iam hinc populi Romani res, pace belloqu estas, annuos magistratus, imperiaque legum, pc entiora quam hominum, peragam. Quae liberta t laetior esset, proximi regis superbia fecerat. Nam riores ita regnarunt, ut haud immerito omnes dein- eps conditores partium certe urbis, quas novas ipsi edes ab se auctae multitudini addiderunt, numeren- ır: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum loriae, Superbo exacto rege, meruit, pessimo pub- .co id facturus fuerit, si libertatis immaturae cupi- ine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid ım futurum fuit, si illa pastorum convenarumque ebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati mpli aut libertatem, aut certe impunitatem, adepta, 'uta regio metu, agitari coepta esset tribuniciis ıcellis, et in aliena urbe cum Patribus serere cer- ıina, priusquam pignora coniugum ac liberorum tasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, ıos eorum consociasset? Dissipatae res nondum tae discordia forent: quas fovit tranquilla mo- :io imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam m libertatis maturis iam viribus ferre possent. tatis autem originem inde magis, quia annuum ium consulare factum est, quam quod deminu- icquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia mnia insignia primi consules tenuere: id modo est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus ideretur. *Brutus* prior, concedente collega, *buit: qui non* acrior vindex libertatis fuerat

quam deinde custos fuit. Omnium primum avidum novae libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, iureiurando adegit, neminem Romae passuros regnare. Deinde, quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, caedibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam explevit: traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui Patres, quique conscripti essent. Conscriptos videlicet in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis iungendosque Patribus plebis animos.

II. Rerum deinde divinarum habita cura: et, quia quaedam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ne ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici subiecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cuius tunc prima erat cura, officeret. Ac nescio, an, nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint. Consulis enim alterius, quum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. *Nimium Tarquinios regno assuesse: initium a Prisco factum. Regnasse deinde Ser. Tullium. Ne intervallo quidem facto, oblitum, tanquam alieni, regni Superbum Tarquinium, velut hereditatem gentis, scelere ac vi repetisse. Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinios privatos vivere: non placere nomen: periculosum libertati esse.* Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus, sollicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum iusiurandum populi recitat. *Neminem regnare passuros, nec esse Romae, unde periculum libertati foret. Id summa ope tuendum esse: neque ullam rem, quae eo pertineat, contemnendam. Invitum se dicere hominis causa: nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicae vinceret.* Non credere populum

anum, solidam libertatem recuperatam esse. Re- n genus, regium nomen, non solum in civitate, sed n in imperio esse. Id officere, id obstare libertati. c tu, inquit, *tua voluntate, L. Tarquini, remove m. Meminimus, fatemur, eiecisti reges. Absolve ficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tibi non solum reddent cives tui, auctore me; sed, id deest, munifice augebunt. Amicus abi: exonera tatem vano forsitan metu. Ita persuasum est ani- , cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* suli primo tam novae rei ac subitae admiratio userat vocem. Dicere deinde incipientem primo- civitatis circumsistunt, eadem multis precibus nt. Et ceteri quidem movebant minus. Post- m Sp. Lucretius, maior aetate ac dignitate, socer eterea ipsius, agere varie, rogando alternis sua- doque, coepit, ut vinci se consensu civitatis pate- ır; timens consul, ne postmodum privato sibi ea- ı illa cum bonorum amissione, additaque alia in- er ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: usque suis omnibus Lavinium translatis, civitate sit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, mnes Tarquiniae gentis exsules essent: collegam comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo ad- re reges eiecerat.

III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum Tarquiniis imminere, id quidem spe omnium se- fuit. Ceterum, id quod non timebant, per dolum roditionem prope libertas amissa est. Erant in nana iuventute adolescentes aliquot, nec ii tenui o orti, quorum in regno libido solutior fuerat, ae- les sodalesque adolescentium Tarquiniorum, as- ti more regio vivere. Eam tum, aequato iure nium, licentiam quaerentes, libertatem aliorum in m *vertisse servitutem* inter se conquerebantur. *em hominem esse, a quo impetres, ubi ius, ubi iniu-*

ria opus sit: esse gratiae locum, esse beneficio; et irasci et ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges rem surdam, inexorabilem esse salubriorem melioremque inopi, quam potenti: nihil laxamenti nec veniae habere, si modum excesseris. Periculosum esse, in tot humanis erroribus sola innocentia vivere. Ita, iam sua sponte aegris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditus bona tantum repetentes. Eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia et adiumentum essent. Interim legati alii alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere. Et, tanquam ad id, quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant: a quibus placide oratio accepta est, his literas ab Tarquiniis reddunt; et de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

IV. Vitelliis Aquilliisque fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat: iamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque: eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt. Praeterea et nobiles aliquot adolescentes conscii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicisset sententia, quae censebat reddenda bona; eamque ipsam causam morae in urbe haberent legati, quod spatium ad vehicula comparanda a consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum coniuratis consultando absumunt, evincuntque instando, ut literae sibi ad Tarquinios darentur: nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri? Datae literae, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. Nam quum, pridie quam legati ad Tarquinios proficiscerentur, et coenatum forte apud Vitellios esset, coniuratique

ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut fit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui iam antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut literae legatis darentur, quae deprehensae rem coarguere possent, exspectabat. Postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules, ad deprehendendos legatos coniuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere: literarum in primis habita cura, ne interciderent. Proditoribus extemplo in vincula coniectis, de legatis paullulum addubitatum est: et quanquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, ius tamen gentium valuit.

V. De bonis regiis, quae reddi ante censuerant, res integra refertur ad Patres. Illi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut, contacta regia praeda, spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi: quem campi fructum quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet. Ita in vadis haesitantis frumenti acervos sedisse illitos limo: insulam inde paullatim, et aliis, quae fert temere flumen, eodem invectis, factam: postea credo additas moles, manuque adiutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptumque supplicium, conspectius eo, quod poenae capiendae ministerium patri de liberis consulatus imposuit, et, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi iuvenes: sed a ceteris, velut ab ignotis

capitibus, consulis liberi omnium in se avert oculos, miserebatque non poenae magis hom quam sceleris, quo poenam meriti essent; illos potissimum anno patriam liberatam, patrem lil torem, consulatum ortum ex domo Iunia, Pa plebem, quicquid deorum hominumque Roman esset, induxisse in animum, ut superbo quondai gi, tum infesto exsuli, proderent. Consules in se processere suam, missique lictores ad sumen supplicium nudatos virgis caedunt, securique feri quum inter omne tempus pater, vultusque, et os spectaculo esset, eminente animo patrio inter p cae poenae ministerium. Secundum poenam no tium, ut in utramque partem arcendis sceleribu emplum nobile esset, praemium indici, pecuni aerario, libertas et civitas, data. Ille primum tur vindicta liberatus. Quidam vindictae quoqu men tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nome isse. Post illum observatum, ut, qui ita liberat sent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His, sicut acta erant, nuntiatis, incensus quinius non dolore solum tantae ad irritum cad spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo vian saeptam vidit, bellum aperte moliendum ratus, cumire supplex Etruriae urbes; orare maxime ientes Tarquiniensesque, *ne se ortum, eiusdem guinis, extorrem egentem ex tanto modo regno, liberis adolescentibus ante oculos suos perire sine Alios peregre in regnum Romam accitos: se re augentem bello Romanum imperium, a proximis s rata coniuratione pulsum. Eos inter se, quia n unus satis dignus regno visus sit, partes regni rap se; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis ex sceleris esset. Patriam se regnumque suum repe et persequi ingratos cives velle.* Ferrent opem, *varent; suas quoque veteres iniurias ultum irent*

ties caesas legiones, agrum ademptum. Haec moverunt Veientes: ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet: pulchrum videbatur, suos Romae regnare. Ita duo duarum civitatium exercitus, ad repetendum regnum belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit. Praeerat Aruns Tarquinius, filius regis: rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse, deinde iam propius ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira, *Ille est vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patria. Ipse, en, ille, nostris decoratus insignibus, magnifice incedit. Dii regum ultores adeste.* Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus. Avide itaque se certamini offert: adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus haerentes hastis moribundi ex equis lapsi sint. Simul et cetera equestris pugna coepit; neque ita multo post et pedites superveniunt. Ibi varia victoria, et velut aequo Marte pugnatum est: dextra utrimque cornua vicere, laeva superata. Veientes, vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatique. Tarquiniensis, novus hostis, non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut, omissa irrita re, nocte ambo exercitus, Veiens Tarquiniensisque

suas quisque abirent domos. Adiiciunt mira
huic pugnae: silentio proximae noctis ex silva A
ingentem editam vocem; Silvani vocem eam cr
tam; haec dicta, *Uno plus Etruscorum cecidiss
acie; vincere bello Romanum.* Ita certe inde abi
Romani, ut victores; Etrusci pro victis. Nam, p
quam illuxit, nec quisquam hostium in consp
erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphans
inde Romam rediit. Collegae funus, quanto tum
tuit apparatu, fecit: sed multo maius morti d
publica fuit maestitia, eo ante omnia insignis,
matronae annum, ut parentem, eum luxerunt, q
tam acer ultor violatae pudicitiae fuisset. Con
deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi
mi, ex favore non invidia modo, sed suspicio et
cum atroci crimine, orta. Regnum eum affect
fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat i
cum Bruti, et aedificabat in summa Velia: ibi
atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. H
dicta vulgo creditaque quum indignitate ange
consulis animum, vocato ad concilium populo, s
missis fascibus in concionem escendit. Gratun
multitudini spectaculum fuit; summissa sibi esse
perii insignia: confessionemque factam, populi, q
consulis, maiestatem vimque maiorem esse. Ubi
dire iussi, consul *laudare fortunam collegae, q
liberata patria, in summo honore, pro republica d
cans, matura gloria, necdum se vertente in invidi
mortem occubuisset. Se superstitem gloriae sua
crimen atque invidiam superesse: ex liberatore pat
ad Aquillios se Vitelliosque recidisse. Nunqua
ergo,* inquit, *ulla adeo a vobis spectata virtus erit,
suspicione violari nequeat? Ego me, illum acerrin
regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen sub
rum timerem? Ego, si in ipsa arce* Capitolioque h
tarem, metui me crederem posse a civibus meis?

...momento mea apud vos fama pendet? Adeone es ...fundata leviter fides, ut, ubi sim, quam qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii aedes libertati vestrae, Quirites; tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modo aedes, sed colli etiam subiiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia aedificent, quibus melius, quam P. Valerio, creditur libertas. Delata confestim materia omnis infra Veliam; et, ubi nunc Vicaepotae est, domus in infimo clivo aedificata.

VIII. Latae deinde leges, non solum quae regni suspicione consulem absolverent, sed quae adeo in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent: inde cognomen factum Publicolae est. Ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite eius, qui regni occupandi consilia inisset, gratae in vulgus leges fuere. Quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset, tum deinde comitia collegae subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius consul, qui magno natu, non sufficientibus iam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem; Bruto statim Horatium suggerunt. Credo, quia ...la gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio ...s aedes. Valerius Horatiusque consules sortiti, dedicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad ...tium bellum profectus. Aegrius, quam dignum ...ulere Valerii necessarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari. Id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, postem iam tenenti consuli foedum inter precationem ...ntium incutiunt; *mortuum eius filium esse, ...ae familia dedicare eum templum non posse.*

Non crediderit factum, an tantum animo roboris rit, nec traditur certum, nec interpretatio est fa Nihil aliud ad eum nuntium a proposito ave quam ut cadaver efferri iuberet, tenens postem cationem peragit, et dedicat templum. Haec exactos reges domi militiaeque gesta primo Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius consules

IX. Iam Tarquinii ad Lartem Porsenam, num regem, perfugerant. Ibi, miscendo cons precesque, nunc orabant, *ne se, oriundos ex Etr eiusdem sanguinis nominisque, egentes exsulare retur:* nunc monebant etiam, *ne orientem moren lendi reges inultum sineret. Satis libertatem i habere dulcedinis. Nisi, quanta vi civitates ea petant, tanta regna reges defendant, aequari su infimis: nihil excelsum, nihil, quod supra cetera neat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis, r ter deos hominesque pulcherrimae.* Porsena, tu gem esse Romae, tum Etruscae gentis regem, plum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu Non unquam alias ante tantus terror senatum sit: adeo valida res tum Clusina erat, magnu Porsenae nomen. Nec hostes modo timebant suosmet ipsi cives, ne Romana plebs, metu per receptis in urbem regibus, vel cum servitute p acciperet. Multa igitur blandimenta plebi p tempus ab senatu data. Annonae in primis h cura, et ad frumentum comparandum missi, a Volscos, alii Cumas. Salis quoque vendendi trium, quia impenso pretio venibat, in publ omne sumptum, ademptum privatis. Portoriisq tributo plebes liberata, ut divites conferrent oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii dere, si liberos educarent. Itaque haec indulg *Patrum, asperis* postmodum rebus in obsidio *fame, adeo* concordem civitatem tenuit, ut r

nomen non summi magis, quam infimi, horrerent: nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando universus senatus fuit.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam saepiunt praesidiis. Alia muris, alia Tiberi obiecto videbantur tuta. Pons sublicius iter paene hostibus dedit: ni unus vir fuisset, Horatius Cocles; (id munimentum illo die fortuna urbis Romanae habuit) qui, positus forte in statione pontis, quum captum repentino impetu Ianiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque deum et hominum fidem, testabatur: *nequicquam deserto praesidio eos fugere. Si transitum pontem a tergo reliquissent, iam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Ianiculo, fore. Itaque monere, praedicere, ut pontem ferro, igni, quacunque vi possent, interrumpant. Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta cedentium pugnae terga, obversis cominus ad ineundum proelium armis, ipso miraculo audaciae obstupefecit hostes. Duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, et quod tumultuosissimum pugnae erat, parumper sustinuit: deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus, qui rescindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, *Servitia regum superborum, suae libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut proelium incipiant, circumspectant: pudor

deinde commovit aciem, et, clamore sublato, que in unum hostem tela coniiciunt. Quae qu obiecto cuncta scuto haesissent, neque ille min stinatus ingenti pontem obtineret gradu, iam i conabantur detrudere virum; quum simul f rupti pontis, simul clamor Romanorum, ala perfecti operis sublatus, pavore subito impetun nuit. Tum Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te precor, haec arma et hunc militem propitio fl accipias.* Ita sic armatus in Tiberim desiluit: tisque superincidentibus telis incolumis ad su navit, rem ausus plus famae habituram ad po quam fidei. Grata erga tantam virtutem civita statua in comitio posita, agri quantum uno d cumaravit, datum. Privata quoque inter pu honores studia eminebant: nam in magna inop domesticis copiis unusquisque ei aliquid, fraud ipse victu suo, contulit.

XI. Porsena, primo conatu repulsus, consi oppugnanda urbe ad obsidendam versis, pra in Ianiculo locato, ipse in plano ripisque Tibe stra posuit; navibus undique accitis, et ad cust ne quid Romam frumenti subvehi sineret, et u datum milites trans flumen per occasiones aliis aliis locis traiiceret: brevique adeo infestum o Romanum agrum reddidit, ut non cetera sol agris, sed pecus quoque omne in urbem comp tur, neque quisquam extra portas propellere au Hoc tantum licentiae Etruscis, non metu magis consilio, concessum. Namque Valerius consu tentus in occasionem multos simul et effusos i viso adoriundi, in parvis rebus negligens ulto vem se ad maiora vindicem servabat. Itaque, ceret praedatores, edicit suis, postero die freq porta Esquilina, quae aversissima ab hoste er *pellerent pecus;* scituros id hostes ratus, quo

ditione et fame servitia infida transfugerent. Et sciere perfugae indicio; multoque plures, ut in spem universae praedae, flumen traiiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabina via occultum considere iubet: Sp. Lartium cum expedita iuventute ad portam Collinam stare, donec hostis praetereat; deinde se obiicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius porta Naevia cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Coelio monte cohortes delectas educit; hique primi apparuere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, concurrit ex insidiis, versisque in Valerium Etruscis terga caedit: dextra laevaque, hinc a porta Collina, illinc ab Naevia, redditus clamor. Ita caesi in medio praedatores, neque ad pugnam viribus pares, et ad fugam saeptis omnibus viis: finisque ille tam effuse evagandi Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilo minus et frumenti cum summa caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem Porsena habebat: quum C. Mucius, adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, quum sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum saepe exercitus fuderit. Itaque, magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit: dein metuens, ne, si consulum iniussu et ignaris omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, senatum adiit: *Transire Tiberim,* inquit, *Patres, et intrare, si possim, castra hostium volo; non praedo, nec populationum in vicem ultor: maius, si dii iuvant, in animo est facinus.* Approbant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eo venit, in confertissima turba prope re-

gium tribunal constitit. Ibi quum stipendium forte militibus daretur, et scriba, cum rege sedens pari fere ornatu, multa ageret, eum milites vulgo adirent, timens sciscitari, uter Porsena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret, quis esset, quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. Vadentem inde, qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque, inter tantas fortunae minas, metuendus magis, quam metuens: *Romanus sum*, inquit, *civis: C. Mucium vocant. Hostis hostem occidere volui: nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad caedem. Et facere et pati fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si iuvat, accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo; ferrum hostemque in vestibulo habeas regiae. Hoc tibi iuventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum proelium timueris. Uni tibi, et cum singulis, res erit.* Quum rex, simul ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus iuberet, nisi expromeret propere, quas insidiarum sibi minas per ambages iaceret: *En tibi*, inquit, *ut sentias, quam vile corpus sit iis, qui magnam gloriam vident:* dextramque accenso ad sacrificium foculo iniicit. Quam quum velut alienato ab sensu torreret animo; prope attonitus miraculo rex, quum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus iuvenem iussisset, *Tu vero abi*, inquit, *in te magis, quam in me, hostilia ausus. Iuberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc iure belli liberum te, intactum inviolatumque hinc dimitto.* Tum Mucius, quasi remunerans meritum, *Quandoquidem*, inquit, *est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris a me, quod minis*

ieti; trecenti coniuravimus principes iuventutis anae, ut in te hac via grassaremur. Mea prima fuit: ceteri, ut cuique ceciderit primo, quoad pportunum fortuna dederit, suo quisque tempore, runt.

XIII. Mucium dimissum, cui postea Scaevolae a le dextrae manus cognomen inditum, legati a Pora Romam secuti sunt. Adeo moverat eum et pripericuli casus, quo nihil se praeter errorem insitoris texisset, et subeunda dimicatio toties, quot iurati superessent, ut pacis conditiones ultro fer- Romanis. Iactatum in conditionibus nequicquam Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id are ipse nequiverat Tarquiniis, quam quod nega- iri sibi ab Romanis ignoraret. De agro Veienis restituendo impetratum: expressaque necessi- obsides dandi Romanis, si Ianiculo praesidium luci vellent. His conditionibus composita pace, rcitum ab Ianiculo deduxit Porsena, et agro Rone excessit. Patres C. Mucio virtutis causa trans erim agrum dono dedere, quae postea sunt Mucia ta appellata. Ergo, ita honorata virtute, feminae que ad publica decora excitatae. Et Cloelia vir- una ex obsidibus, quum castra Etruscorum forte d procul ripa Tiberis locata essent, frustrata cudes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiim tranavit: sospitesque omnes Romam ad proquos restituit. Quod ubi regi nuntiatum est, primo nsus ira, oratores Romam misit ad Cloeliam obm deposcendam; alias haud magni facere: dein- n admirationem versus, *supra Cocltes Muciosque* re *id facinus esse*, et prae se ferre, *quemadmodum, on dedatur obses, pro rupto se foedus habiturum; deditam, inviolatam ad suos remissurum.* Utrim- constitit fides: et Romani pignus pacis ex foee restituerunt: et apud regem Etruscum non tuta

solum, sed honorata etiam, virtus fuit: laudat virginem parte obsidum se donare dixit: ipsa vellet, legeret. Productis omnibus, elegisse in dicitur: quod et virginitati decorum, et conser sidum ipsorum probabile erat, eam aetatem p mum liberari ab hoste, quae maxime opport iuriae esset. Pace redintegrata, Romani no femina virtutem novo genere honoris, statua stri, donavere. In summa Sacra via fuit posit insidens equo.

XIV. Huic tam pacatae profectioni ab urb Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, ad nostram aetatem inter cetera sollennia ma nis vendendis, bona Porsenae regis vendendi. originem moris, necesse est, aut inter bellum esse, neque omissam in pace; aut a mitiore c principio, quam hic prae se ferat titulus bona liter vendendi. Proximum vero est ex iis, qu duntur, Porsenam, discedentem ab Ianiculo, opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibu riae arvis commeatu, Romanis dono dedisse tum urbe ab longinqua obsidione: ea deinde, pulo immisso diriperentur hostiliter, venisse, que Porsenae appellata, gratiam muneris magi ficante titulo, quam auctionem fortunae regia ne in potestatem quidem populi Romani esset. so Romano bello, Porsena, ne frustra in ea loc citus adductus videretur, cum parte copiarum Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Prim nos res necopinata perculerat: arcessita dei xilia, et a Latinis populis, et a Cumis, tantu fecere, ut acie decernere auderent. Proeli adeo concitato impetu se intulerant Etrusci, derent ipso incursu Aricinos. Cumanae co arte adversus vim usae, declinavere paullulum soque praelatos hostes conversis signis a

ue sunt. Ita in medio prope iam victores caesi sci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum ius perfugium erat, Romam inermes et fortuna ecie supplicum delati sunt. Ibi benigne excepti ique in hospitia. Curatis vulneribus, alii pro- domos, nuntii hospitalium beneficiorum: mul- Romae hospitum urbisque caritas tenuit. His lo- ad habitandum datus, quem deinde *Tuscum vi-* appellarunt.

XV. P. Lucretius inde et P. Valerius Publicola ules facti. Eo anno postremum legati a Porsena educendo in regnum Tarquinio venerunt. Quibus n responsum esset, missurum ad regem senatum tos; missi confestim honoratissimus quisque ex ibus. *Non, quin breviter reddi responsum potue- non recipi reges, ideo potius delectos Patrum ad missos, quam legatis eius Romae daretur respon- : sed ut in perpetuum mentio eius rei finiretur, in tantis mutuis beneficiis in vicem animi sollici- ntur: quum ille peteret, quod contra libertatem li Romani esset; Romani, nisi in perniciem suam se esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. in regno populum Romanum, sed in libertate esse. induxisse in animum, hostibus potius, quam regi- portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. nde, si salvam esse vellet Romam, ut patiatur li- m esse, orare.* Rex verecundia victus, *Quando rtum atque obstinatum est*, inquit, *neque ego ob- lam saepius eadem nequicquam agendo: nec Tar- ios spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor. m hinc, seu bello opus est, seu quiete, exsilio quae- locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat.* is facta amiciora adiecit. Obsidum quod reli- n *erat, reddidit:* agrum Veientem, foedere ad *ulum icto* ademptum, restituit. Tarquinius, spe

omni reditus incisa, exsulatum ad gener
lium Octavium Tusculum abiit. Romanis pa
ita cum Porsena fuit.

XVI. Consules M. Valerius, P. Postumius.
anno bene pugnatum cum Sabinis: consules t
pharunt. Maiore inde mole Sabini bellum para
Adversus eos, et ne quid simul ab Tusculo,
etsi non apertum, suspectum tamen bellum era
pentini periculi oriretur, P. Valerius quartu
Lucretius iterum consules facti. Seditio, inte
pacisque auctores orta in Sabinis; aliquantum
virium transtulit ad Romanos. Namque Attus
sus, cui postea Ap. Claudio fuit Romae nomen,
pacis ipse auctor a turbatoribus belli premeret
par factioni esset, ab Regillo, magna clientium
tatus manu, Romam transfugit. His civitas data
que trans Anienem: vetus Claudia tribus, a
postea novis tribulibus, qui ex eo venirent agr
pellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita
post in principum dignationem pervenit. Con
infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, qu
vastatione, dein proelio, afflixissent opes ho
ut diu nihil inde rebellionis timere possent, t
phantes Romam redierunt. P. Valerius, om
consensu princeps belli pacisque artibus, anno
Agrippa Menenio, P. Postumio consulibus, m
gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exigu
funeri sumptus deesset. De publico est elatus.
xere matronae, ut Brutum. Eodem anno duae
niae Latinae, Pometia et Cora, ad Auruncos defi
Cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti
citu, qui se ingredientibus fines consulibus fer
obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam
pulsum est. Nec magis post proelium, qu
proelio, caedibus temperatum est: et caesi aliq
plures erant, quam capti; et captos passim tr

t. Ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti ro erant, iram belli hostis abstinuit. Et hoc Romae triumphatum.

VII. Secuti consules, Opiter Virginius et Sp. us, Pometiam primo vi, deinde vineis aliisque bus, oppugnaverunt. In quos Aurunci, magis nexpiabili odio, quam spe aliqua aut occasione, i, quum plures igni, quam ferro, armati excusent, caede incendioque cuncta complent. Viincensis, multis hostium vulneratis et occisis, ilum quoque alterum, (sed utrum, nomen auctoon adiiciunt) gravi vulnere ex equo deiectum, interfecerunt. Romam inde, male gesta re, um: inter multos saucios consul spe incerta vilictus. Interiecto deinde haud magno spatio, vulneribus curandis supplendoque exercitui saset, tum ira maiore belli, tum viribus etiam au Pometiae arma illata: et quum, vineis refectis ne mole belli, iam in eo esset, ut in muros evamiles, deditio est facta. Ceterum nihilo minus , dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci n principes securi percussi, sub corona veniecoloni alii; oppidum dirutum, ager veniit. Con, magis ob iras graviter ultas, quam ob magniem perfecti belli, triumpharunt.

VIII. Insequens annus Postumum Cominium et rtium consules habuit. Eo anno Romae, quum ıdos ab Sabinorum iuventute per lasciviam scorperentur, concursu hominum rixa ac prope proefuit; parvaque ex re ad rebellionem spectare idebatur. Supra belli Latini metum id quoque serat, quod triginta iam coniurasse populos, conte Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tana exspectatione rerum sollicita civitate, dictaprimum creandi mentio orta: sed nec quo anno, uibus consulibus, quia ex factione Tarquinia ea-

sent, (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit, satis constat. Apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos invenio. Consulares legere: ita lex iubebat, de dictatore creando lata. Eo magis adducor, ut credam, Lartium, qui consularis erat, potius, quam M'. Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem et magistrum consulibus appositum. Qui, si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, spectatae virtutis et consularem virum, legissent. Creato dictatore primum Romae, postquam praeferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum. Neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romae dictator (eo magis quod propter se creatum crediderant) metum incussit. Itaque legatos de pace mittunt: quibus, orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum: *Ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent.* Actum tamen est de pace: impetrataque foret, si, quod impensae factum in bellum erat, praestare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum: tacitae indutiae quietum annum tenuere.

XIX. Consules Ser. Sulpicius, M'. Tullius. Nihil dignum memoria actum. T. Aebutius deinde et C. Vetusius. His consulibus Fidenae obsessae, Crustumeria capta, Praeneste ab Latinis ad Romanos descivit: nec ultra bellum Latinum, gliscens iam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator, T. Aebutius magister equitum, magnis copiis peditum equi-

tumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt: et, quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. Ergo etiam proelium aliquanto, quam cetera, gravius atque atrocius fuit. Non enim duces ad regendam modo consilio rem affuere, sed, suismet ipsis corporibus dimicantes, miscuere certamina: nec quisquam procerum ferme hac aut illa ex acie sine vulnere, praeter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortantem instruentemque, Tarquinius Superbus, quanquam iam aetate et viribus erat gravior, equum infestus admisit: ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Aebutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat. Nec fefellit veniens Tusculanum ducem; contra quem et ille concitat equum: tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Aebutio traiectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere: Aebutius, quum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, proelium ciet; et, quia suos perculsos videbat, arcessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius praeerat. Ea, quod maiore pugnabat ira ob erepta bona patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

XX. Referentibus iam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolae frater, conspicatus ferocem iuvenem Tarquinium, ostentantem se in prima exsulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut, cuius familiae decus eiecti reges erant, eiusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, et Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium, temere invectum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus

transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine invehi, suos perculsos cedere animadvertit; cohorti suae, quam delectam manum praesidii causa circa se habebat, dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. Ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem, et restituta acies. Cohors dictatoris tum primum proelium iniit: integris corporibus animisque fessos adorti exsules caedunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exsulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. Hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans, tanto vi maiore, quam paullo ante magister equitum, cum hostium duce proelium iniit, ut et uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, et ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut, fesso iam pedite, descendant ex equis, et pugnam capessant. Dicto paruere: desiliunt ex equis, provolant in primum, et pro antesignanis parmas obiiciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam iuventutis proceres aequato genere pugnae secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinavit acies. Equiti admoti equi, ut persequi hostem posset: secuta et pedestris acies. Ibi, nihil nec divinae nec humanae opis dictator praetermittens, aedem Castori vovisse fertur: ac pronuntiasse militi praemia, qui primus, qui secundus, castra hostium intrasset: tantusque ardor fuit, ut

a impetu, quo fuderant hostem, Romani castra ent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum Dictator et magister equitum triumphantes in a rediere.

XI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum Consules Q. Cloelius et T. Lartius. Inde A. Semus et M. Minucius. His consulibus aedes Sa- dedicata: Saturnalia institutus festus dies. A. le Postumius et T. Virginius consules facti. Hoc m anno ad Regillum lacum pugnatum, apud lam invenio; A. Postumium, quia collega dubiae fuerit, se consulatu abdicasse; dictatorem inde m. Tanti errores implicant temporum, aliter alios ordinatis magistratibus, ut, nec qui con- secundum quosdam, nec quid quoque anno a sit, in tanta vetustate, non rerum modo, sed auctorum, digerere possis. Ap. Claudius dein- P. Servilius consules facti. Insignis hic annus antio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quo st fractas opes Latinorum ad Aristodemum tym contulerat. Eo nuntio erecti Patres, erecta s: sed Patribus nimis luxuriosa ea fuit laetitia: , cui ad eam diem summa ope inservitum erat, iae a primoribus fieri coepere. Eodem anno a colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, sup- numero colonorum, iterum deducta est. Ro- tribus una et viginti factae. Aedes Mercurii ata est Idibus Maiis.

XII. Cum Volscorum gente Latino bello neque neque bellum fuerat: nam et Volsci compara- it auxilia, quae mitterent Latinis, ni maturatum ctatore Romano esset; et maturavit Romanus, oelio uno cum Latino Volscoque contenderet. ira consules in Volscum agrum legiones duxere. cos, consilii poenam non metuentes, necopinata erculit. Armorum immemores obsides dant tre-

centos principum a Cora atque Pometia liberos. I sine certamine inde abductae legiones. Nec ita mu to post Volscis levatis metu suum rediit ingeniun rursus occultum parant bellum, Hernicis in societ tem armorum assumptis. Legatos quoque ad soll citandum Latium passim dimittunt. Sed recens a Regillum lacum accepta clades Latinos ira odioqu eius, quicunque arma suaderet, ne ab legatis quide violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Roma duxere. Ibi traditi consulibus: indicatumque es Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. R lata re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut captivorum sex millia Latinis remitterent, et de fo dere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, re ad novos magistratus reiicerent. Enimvero tum L tini gaudere facto, pacis auctores in ingenti glor esse. Coronam auream Iovi donum in Capitoliu mittunt. Cum legatis donoque, qui captivorum r missi ad suos fuerant, magna circumfusa multitu venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque se vierant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique calamitate sua: inde hospitia iungunt. Nunqua alias ante publice privatimque Latinum nomen R mano imperio coniunctius fuit.

XXIII. Sed et bellum Volscum imminebat, civitas, secum ipsa discors, intestino inter Patr plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos aes alienum. Fremebant, *se, foris pro libertate imperio dimicantes, domi a civibus captos et oppress esse; tutioremque in bello, quam in pace, inter host quam inter cives, libertatem plebis esse:* invidiamq eam, sua sponte gliscentem, insignis unius calamit accendit. Magno natu quidam cum omnium mal rum suorum insignibus se in forum proiecit. Obsi erat squalore vestis, foedior corporis habitus pallo ac macie perempti. Ad hoc promissa barba et capi

efferaverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta deformitate, et ordines duxisse aiebant, aliaque militiae decora vulgo, miserantes eum, iactabant. Ipse, testes honestarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus, *unde ille habitus? unde deformitas?* quum circumfusa turba esset prope in concionis modum, *Sabino bello*, ait, *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, aes alienum fecisse: id, cumulatum usuris, primo se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis: postremo, velut tabem, pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditore, non in servitium, sed in ergastulum et carnificinam esse.* Inde ostentare tergum, foedum recentibus vestigiis verberum. Ad haec visa auditaque clamor ingens oritur. Non iam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. Nexu vincti solutique se undique in publicum proripiunt, implorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes: multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt: nec temperatum manibus foret, ni propere consules, P. Servilius et Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Haec se meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. Postulare multo minaciter magis, quam suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque, ipsi futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumsistunt. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat: nec agi quicquam per infrequentiam poterat senatus. Tum vero

eludi atque extrahi se multitudo putare; et, Pa
qui abessent, non casu, non metu, sed impedi
rei causa abesse, et consules ipsos tergiversari
dubie ludibrio esse miserias suas. Iam prope
ut ne consulum quidem maiestas coerceret ir
minum. Quum, incerti, morando, an veniendo
periculi contraherent, tandem in senatum ve
frequentique tandem curia, non modo inter P
sed ne inter consules quidem ipsos, satis con
bat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio c
lari rem agendam censebat: uno aut altero ar
quieturos alios. Servilius, lenibus remediis a
concitatos animos flecti, quam frangi, putàbat
tutius, tum facilius esse.

XXIV. Inter haec maior alius terror. Latin
tes cum tumultuoso advolant nuntio: *Volscos i
exercitu ad urbem oppugnandam venire.* Quae
(adeo duas ex una civitate discordia fecerat)
aliter Patres ac plebem affecere. Exsultare g
plebes; *ultores superbiae Patrum adesse* dicere
Alius alium confirmare, ne nomina darent: [illegible]m
bus potius, quam solos, perituros. Patres milit
Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula
penes quos praemia, essent. At vero curia, m
ac trepida ancipiti metu et ab cive et ab hoste
vilium consulem, cui ingenium magis populare
orare, ut tantis circumventam terroribus exp
rempublicam. Tum consul, misso senatu, in c
nem prodit. Ibi curae esse Patribus ostendit, u
sulatur plebi: ceterum deliberationi de maxim
dem illa, sed tamen parte civitatis, metum pr
versa republica intervenisse; nec posse, quu
stes prope ad portas essent, bello praevertisse
quam: nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi
stum esse, nisi mercede prius accepta, arma p
tria non cepisse; neque Patribus satis decorum

metum potius, quam postmodo voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse. Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *Ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet: liberos nepotesve eius moraretur.* Hoc proposito edicto, et, qui aderant, nexi profiteri extemplo nomina; et undique ex tota urbe proripientium se ex privato, quum retinendi ius creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit: parvo dirimente intervallo castra ponit.

XXV. Proxima inde nocte Volsci, discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus exercitus: signo dato concursum est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit: reliquum noctis utrimque quieti datum. Postero die prima luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Iamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul, quanquam cuncti undique, et nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum causa parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. Primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga caesa: eques usque ad castra pavidos egit. Mox ipsa castra, legionibus circumdatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum praedae datum: inde paullum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit. Dece-

ı Romam Ecetranorum Volscorum legati, re-is timentes post Pometiam captam, adeunt. senatusconsulto data pax, ager ademptus.

.VI. Confestim et Sabini Romanos territave-nultus enim fuit verius, quam bellum. Nocte : nuntiatum est, exercitum Sabinum praeda-n ad Anienem amnem pervenisse: ibi passim ıtque incendi villas. Missus extemplo eo cum us copiis equitum A. Postumius, qui dictator ˌatino fuerat: secutus consul Servilius cum ı peditum manu. Plerosque palantes eques ıvenit: nec advenienti peditum agmini restitit ı legio. Fessi, tum itinere, tum populatione na, magna pars in villis repleti cibo vinoque, gae quod satis esset virium habuere. Nocte .dito perfectoque bello Sabino, postero die, in ı iam spe undique partae pacis, legati Aurunci m adeunt, ni decedatur Volsco agro, bellum ntes. Cum legatis simul exercitus Aurunco-ɔmo profectus erat: cuius fama, haud procul › Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, consuli ordine Patres, nec pacatum responsum nferentibus arma ipsi capientes dare possent. m infesto agmine itur: nec procul inde cum Au-signa collata, proelioque uno debellatum est.

ꓘVII. Fusis Auruncis, victor tot intra paucos ellis Romanus promissa consulis fidemque se-exspectabat: quum Appius, et insita superbia , et ut collegae vanam faceret fidem, quam ime poterat, ius de creditis pecuniis dicere. eps et, qui ante nexi fuerant, creditoribus tra-tur, et nectebantur alii. Quod ubi cui militi rat, collegam appellabat: concursus ad Servi-iebat, illius promissa iactabant, illi exprobra-ıua quisque belli merita cicatricesque acceptas. labant, ut aut referret ad senatum, aut ut auxi-

io esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem haec; sed tergiversari res cogebat: adeo in alteram causam non collega solum praeceps ierat, sed omnis factio nobilium. Ita, medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem consulem et ambitiosum rati; plebes fallacem: brevique apparuit, aequasse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii aedem. Senatus a se rem ad populum reiecit: utri eorum dedicatio iussu populi data esset, eum praeesse annonae, mercatorum collegium instituere, sollennia pro pontifice iussit suscipere. Populus dedicationem aedis dat M. Laetorio, primi pili centurioni: quod facile appareret, non tam ad honorem eius, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum ignominiam. Saevire inde utique consulum alter Patresque: sed plebi creverant animi; et longe alia, quam primo instituerant, via grassabantur. Desperato enim consulum senatusque auxilio, quum in ius duci debitorem vidissent, undique convolabant. Neque decretum exaudiri consulis prae strepitu et clamore poterat: neque, quum decresset, quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis et periculum libertatis, quum in conspectu consulis singuli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterant. Super haec timor incessit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, et insectante ambitionem collegae, qui populari silentio rempublicam proderet, et ad id, quod de credita pecunia ius non dixisset, adiiceret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet. *Non esse tamen desertam omnino rempublicam, neque proiectum consulare imperium. Se unum et suae et Patrum maiestatis vindicem fore.* Quum circumstaret quotidiana multitudo licentia accensa, arripi unum insignem ducem seditionum iussit.

sit. Ille, quum a lictoribus iam traheretur, provocavit: nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi iudicium, nisi aegre victa pertinacia foret, consilio magis et auctoritate principum, quam populi clamore: adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mire gratus.

XXVIII. A. Virginius inde et T. Vetusius consulatum ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura consules esset, coetus nocturnos, pars Esquiliis, pars in Aventino, facere; ne in foro subitis trepidaret consiliis, et omnia temere ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit: adeo tumultuose excepta est clamoribus undique et indignatione Patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam eius consules ad senatum reiicerent. *Profecto si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romae, nisi publicum, concilium. Nunc in mille curias concionesque (quum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) dispersam et dissipatam esse rempublicam. Unum, hercule, virum, (id enim plus esse, quam consulem) qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos coetus fuisse.* Correpti consules quum, quid ergo se facere vellent, (nihil enim segnius molliusve, quam Patribus placeat, acturos) percunctarentur, decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant: otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal ascendunt: citant nominatim iuniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare, *Ultra decipi plebem posse. Nunquam unum militem habituros, ni*

praestaretur fides publica. Libertatem unicuique prius reddendam esse, quam arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis, pugnent. Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiae ferociter loquerentur, neminem adesse, invidiae suae participem: et apparebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque, quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. Tum vero ad sellas consulum prope convolavere minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatum iubentes, et deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. Utraque re satis experta, tum demum consules: *Ne praedictum negetis, Patres conscripti: adest ingens seditio. Postulamus, ut ii, qui maxime ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. Acerrimi cuiusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal: citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, dedita opera iubent. Quum staret tacitus, et circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. Quo repulso, tum vero, *indignum facinus esse,* clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore, nihil aliud quam prehendere prohibito, quum conversus in Patres impetus esset, consulum intercursu rixa sedata est: in qua tamen, sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quam iniuriae, fuerat. Senatus, tumultuose vocatus, tumultuosius consulitur, quaestionem postulantibus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sententiis magis, quam clamore et strepitu. Tandem, quum irae resedissent, exprobrantibus consulibus, nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro, esse, ordine consuli coepit. Tres fuere sententiae. P. Virginius rem non vulgabat: de iis

tantum, qui, fidem secuti P. Servilii consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum censebat. T. Lartius, *Non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolverentur: totam plebem aere alieno demersam esse: nec sisti posse, ni omnibus consulatur. Quin, si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quam sedari.* Ap. Claudius, et natura immitis, et efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, *Non miseriis,* ait, *sed licentia, tantum concitum turbarum; et lascivire magis plebem, quam saevire. Id adeo malum ex provocatione natum: quippe minas esse consulum, non imperium; ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat. Agedum,* inquit, *dictatorem, a quo provocatio non est, creemus. Iam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. Pulset tum mihi lictorem, qui sciet, ius de tergo vitaque sua penes unum illum esse, cuius maiestatem violarit.*

XXX. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Lartiique exemplo haud salubres; utique Lartii putabant sententiam, quae totam fidem tolleret: medium maxime et moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione respectuque rerum privatarum, quae semper offecere officientque publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. Quae res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci Aequique et Sabini forte una omnes in armis essent. Sed curae fuit consulibus et senioribus Patrum, ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. M'. Valerium dictatorem Volesi filium creant. Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen, quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde, a dictatore propositum, confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens: sed et homini et potestati me-

s rati credi, omisso certamine nomina dedere
lantus nunquam ante exercitus, legiones decem ef-
tae: ternae inde datae consulibus, quattuor dicta-
r usus. Nec poterat iam bellum differri. Aequi
tinum agrum invaserant. Oratores Latinorum a
natu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut se
os tuendorum finium causa capere arma sinerent.
tius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati
tractare arma. Vetusius consul missus est: is finis
pulationibus fuit. Cessere Aequi campis: locoque
gis, quam armis, freti, summis se iugis montium
tabantur. Alter consul, in Volscos profectus, ne
ipse tereret tempus, vastandis maxime agris ho-
m ad conferenda propius castra dimicandumque
ie excivit. Medio inter castra campo, ante suum
isque vallum, infestis signis constitere. Multitu-
ne aliquantum Volsci superabant. Itaque effusi et
ntemptim pugnam inicre. Consul Romanus nec
movit aciem, nec clamorem reddi passus, defixis
s stare suos iussit: ubi ad manum venisset hostis,
coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci, cur-
t clamore fessi, quum se velut stupentibus metu
lissent Romanis, postquam impressionem sense-
adverso factam, et ante oculos micare gladios,
secus, quam si in insidias incidissent, turbati
nt terga; et ne ad fugam quidem satis virium
quia cursu in proelium ierant. Romani contra,
principio pugnae quieti steterant, vigentes cor-
is, facile adepti fessos, et castra impetu cepe-
et, castris exutum hostem Velitras persecuti,
mine victores cum victis in urbem irrupere.
e ibi sanguinis, promiscua omnium generum
quam in ipsa dimicatione, factum. Paucis
nia, qui inermes in deditionem venerunt.

XI. Dum haec in Volscis geruntur, dictator
ubi longe plurimum belli fuerat, fundit, fu-

gatque, exuitque castris. Equitatu immisso tu
turbaverat hostium aciem, qua, dum se cornua
pandunt, parum apte introrsum ordinibus aci
maverant. Turbatos pedes invasit: eodem i
castra capta, debellatumque est. Post pugn
Regillum lacum non alia illis annis pugna
fuit. Dictator triumphans urbem invehitur.
solitos honores locus in circo ipsi posteris
spectaculum datus; sella in eo loco curulis
Volscis devictis Veliternus ager ademptus: V
coloni ab urbe missi et colonia deducta. Cum
post aliquanto pugnatum est, invito quidem c
quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: se
tes, extrahi rem criminantes, ut dictator, pri
ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irr
sicut ante consulis, promissa eius caderent, p
re, ut forte temere in adversos montes agmen
ret. Id male commissum ignavia hostium in
vertit: qui, priusquam ad coniectum teli ven
obstupefacti audacia Romanorum, relictis
quae munitissimis tenuerant locis, in aversa
desiluere: ubi satis praedae et victoria incruen
Ita trifariam re bello bene gesta, de domest
rerum eventu nec Patribus nec plebi cura dece
tanta quum gratia, tum arte praeparaverant
tores, quae non modo plebem, sed ipsum etian
torem frustrarentur. Namque Valerius, post
consulis reditum, omnium actionum in sena
mam habuit pro victore populo, retulitque, q
xis fieri placeret. Quae quum reiecta relatio
Non placeo, inquit, *concordiae auctor: optabi
dius fidius, propediem, ut mei similes Roman
patronos habeat. Quod ad me attinet, neque f
bor ultra cives meos, neque ipse frustra dicta
Discordiae intestinae, bellum externum fecere,
magistratu egeret respublica. Pax foris pa*

tioni impeditur. Privatus potius, quam dictator, seditioni interero. Ita, curia egressus, dictatura se abdicavit. Apparuit causa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse. Itaque, velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset, quin praestaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt.

XXXII. Timor inde Patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus coetus occulti coniurationesque fierent. Itaque, quanquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba iurassent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Aequis belli educi ex urbe legiones iussere: quo facto maturata est seditio. Et primo agitatum dicitur de consulum caede, ut solverentur sacramento: doctos deinde, nullam scelere religionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, iniussu consulum in Sacrum montem secessisse (trans Anienem amnem est) tria ab urbe millia passuum. Ea frequentior fama est, quam, cuius Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi sine ullo duce vallo fossaque communitis castris quieti, rem nullam, nisi necessariam ad victum, sumendo, per aliquot dies, neque lacessiti neque lacessentes, sese tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum, timere Patres residem in urbe plebem, incerti, manere eam, an abire mallent. Quam diu autem tranquillam, quae secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum exsistat? nullam profecto, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere: eam per aequa, per iniqua, reconciliandam civitati esse. Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum et, quod inde oriundus erat, plebi carum. Is, intromissus in castra, prisco illo dicendi et horrido modo nihil aliud, quam hoc,

narrasse fertur: *Tempore, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quaeri: ventrem, in medio quietum, nihil aliud, quam datis voluptatibus frui. Conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. Hac ira, dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. Inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse; nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum, confecto cibo, sanguinem.* Comparando hinc, quam intestina corporis seditio similis esset irae plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

XXXIII. Agi deinde de concordia coeptum, concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consulés esset; neve cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita tribuni plebei creati duo, C. Licinius et L. Albinus. Hi tres collegas sibi creaverunt: in his Sicinium fuisse, seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minus convenit. Sunt, qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius et Postumus Cominius consulatum inierunt. His consulibus cum Latinis populis ictum foedus. Ad id feriendum consul alter Romae mansit; alter, ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, moenibus potitur. Inde Poluscam, item Volscorum, cepit: tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores iuvenum C. Marcius, adolescens et consilio et manu promptus,

cognomen postea Coriolano fuit. Quum subito :citum Romanum, Coriolos obsidentem, atque in idanos, quos intus clausos habebat, intentum sine metu extrinsecus imminentis belli, Volscae le- ies, profectae ab Antio, invasissent, eodemque pore ex oppido erupissent hostes, forte in statio- Marcius fuit. Is, cum delecta militum manu, non lo impetum erumpentium retudit, sed per paten- portam ferox irrupit: caedeque in proxima urbis a, ignem, temere arreptum, imminentibus muro ificiis iniecit. Clamor inde oppidanorum, mixtus iebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut solet, num ortus et Romanis auxit animum, et turbavit scos, utpote capta urbe, cui ad ferendam opem erant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum tum: tantumque sua laude obstitit famae consu- Marcius, ut, nisi foedus cum Latinis, columna ae- insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, a collega afuerat, ictum, Postumum Cominium ium gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eo- ı anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita iter Patribus ac plebi carus; post secessionem ca- : plebi factus. Huic interpreti arbitroque con- diae civium, legato Patrum ad plebem, reductori bis Romanae in urbem sumptus funeri defuit. Ex- :t eum plebs sextantibus collatis in capita.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, P. Minu- ; facti. Eo anno, quum et foris quieta omnia a lo essent, et domi sanata discordia, aliud multo vius malum civitatem invasit: caritas primum an- ıae, ex incultis per secessionem plebis agris; fa- ; deinde, qualis clausis solet. Ventumque ad in- tum servitiorum utique et plebis esset, ni consu- providissent, dimissis passim ad frumentum coe- ıdum, non in Etruriam modo dextris ab Ostia li- ibus, laevoque per Volscos mari usque ad Cumas,

sed quaesitum in Siciliam quoque: adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coemptum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno, qui heres erat, retentae sunt. In Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis frumentum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam artis commeatibus vexati forent, ni Volscos, iam moventes arma, pestilentia ingens invasisset. Ea clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, et Velitris auxere numerum colonorum Romani, et Norbae in montes novam coloniam, quae arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde et A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendae plebis putabant, recuperandique iura, quae extorta secessione ac vi Patribus essent: in primis Marcius Coriolanus, hostis tribuniciae potestatis, *Si annonam*, inquit, *veterem volunt, ius pristinum reddant Patribus. Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem video, sub iugum missus, tanquam a latronibus redemptus? Egone has indignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? Secedat nunc, avocet plebem: patet via in Sacrum montem aliosque colles. Rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum tertio anno rapuere. Utantur annona, quam furore suo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per secessionem coli prohibeant.* Haud tam facile dictu est, faciendumne fuerit, quam potuisse arbitror fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, et tribuniciam potestatem, et omnia invitis iura imposita Patres demerent sibi.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, et plebem ira prope armavit. *Fame se iam, sicut hostes, peti; cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quae sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio vincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanae satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire iubeat.* In exeuntem e curia impetus factus esset, ni peropportune tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa. Se iudicem quisque, se dominum vitae necisque inimici factum videbat. Contemptim primo Marcius audiebat minas tribunicias: auxilii, non poenae, ius datum illi potestati; plebisque, non Patrum, tribunos esse. Sed adeo infensa erat coorta plebs, ut unius poena defungendum esset Patribus. Restiterunt tamen adversa invidia, usique sunt, qua suis quisque, qua totius ordinis viribus. Ac primo tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos a coitionibus conciliisque, disiicere rem possent. Universi deinde processere, (quicquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes: *Unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent.* Ipse quum die dicta non adesset, perseveratum in irâ est. Damnatus absens in Volscos exsulatum abiit, minitans patriae, hostilesque iam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigne excepere; benigniusque in dies colebant, quo maior ira in suos eminebat, crebraeque nunc querelae, nunc minae percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli. Longe is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. Ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facile credebant, plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent. Multis saepe bellis, pestilentia postremo amissa iuventute,

fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto iam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

XXXVI. Ludi forte ex instauratione magni Romae parabantur: instaurandi haec causa fuerat. Ludis mane servum quidam paterfamiliae, nondum commisso spectaculo, sub furca caesum medio egerat circo. Coepti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multo post Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Iupiter dicere, *Sibi ludis praesultatorem displicuisse: nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. Iret, ea consulibus nuntiaret.* Quanquam haud sane liber erat religione animus, verecundia tamen maiestatis magistratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit: filium namque intra paucos dies amisit. Cuius repentinae cladis ne causa dubia esset, aegro animi eadem illa in somnis obversata species visa est rogitare, *Satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? maiorem instare, ni eat propere, ac nuntiet consulibus.* Iam praesentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subita. Tum enimvero deorum ira admonuit. Fessus igitur malis praeteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa atque audita, et obversatum toties somno Iovem, minas irasque coelestes, repraesentatas casibus suis, exposuisset; consensu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules lectica affertur. Inde in curiam iussu consulum delatus, eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarrasset; ecce aliud miraculum. Qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriae est.

XXXVII. Ludi quam amplissimi ut fierent, sena-

tus decrevit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit. Dicit esse, quae secreto agere de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus*, inquit, *quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quicquam ab iis criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus, quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus: quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia, incolumes simus. Magna hic nunc Volscorum multitudo est: ludi sunt: spectaculo intenta civitas erit. Memini, quid per eandem occasionem ab Sabinorum iuventute in hac urbe commissum sit: horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. Haec, nostra vestraque causa, prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cuius facti dictive contagione praesens violer.* Haec locutus abiit. Consules quum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quam res, ad praecavendum vel ex supervacuo movit: factoque senatusconsulto, ut urbem excederent Volsci, praecones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem iuberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: *Se, ut consceleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, coetu quodammodo hominum deorumque, abactos esse.*

XXXVIII. Quum prope continuato agmine irent, praegressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, querendo indignandoque, et eos ipsos sedulo audientes secunda irae verba, et per eos multitudinem aliam in subiectum viae campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, *Veteres* populi Romani iniurias,

cladesque gentis Volscorum, ut omnia, inquit, *obliviscamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, qua per nostram ignominiam ludos commisere? An non sensistis, triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? vestras conjuges, vestros liberos traductos per ora hominum? Quid eos, qui audivere vocem praeconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos, piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, coetu, concilioque abigi. Quid, deinde? illud non succurrit, vivere nos, quod maturarimus proficisci? si hoc profectio, et non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi, si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est; magno eorum malo, qui indixere, si viri estis.* Ita et sua sponte irarum pleni, et incitati, domos inde digressi sunt; instigandoque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus et C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. Quam spem nequaquam fefellit: ut facile appareret, ducibus validiorem, quam exercitu, rem Romanam esse. Circeios profectus, primum colonos inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde, in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, novella haec Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Postremum ad urbem a Pedo ducit; et, ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum; custodibus inter popula-

tores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive infensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quae profecto orta esset: adeo tribuni iam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant. Sed externus timor, maximum concordiae vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se iungebat animos. Id modo non conveniebat, quod senatus consulesque nusquam alibi spem, quam in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat. Sp. Nautius iam et Sex. Furius consules erant. Eos, recensentes legiones, praesidia per muros aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit: deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coegit. Acceperunt relationem Patres, postquam apparuit, labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores atrox responsum retulerunt: *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si praeda belli per otium frui velint, memorem se et civium iniuriae, et hospitum beneficii, annisurum, ut appareat, exsilio sibi irritatos, non fractos, animos esse.* Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque, suis insignibus velatos, isse supplices ad castra hostium, traditum est; nihilo magis quam legatos flexisse animum.

XL. Tum matronae ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt. Id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certe, ut et Veturia, magno natu mulier, et Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios, secum in castra hostium irent: et, quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nuntiatumque Coriolano, adesse ingens mu-

lierum agmen; in primo, ut qui nec publica maiestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta offusa oculis animoque religione motus esset, multo obstinatior adversus lacrimas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui insignem maestitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem, *Nisi me frustrantur*, inquit, *oculi, mater tibi coniuxque et liberi adsunt.* Coriolanus, prope ut amens, consternatus ab sede sua, quum ferret matri obviae complexum, mulier in iram ex precibus versa, *Sine, priusquam complexum accipio, sciam*, inquit, *ad hostem, an ad filium, venerim: captiva materne in castris tuis sim? In hoc me longa vita et infelix senecta traxit, ut exsulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quae te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, quum in conspectu Roma fuit, succurrit: intra illa moenia domus ac penates mei sunt, mater, coniux, liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur; nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem. Sed ego nihil iam pati, nec tibi turpius quam mihi miserius, possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. D his videris: quos, si pergis, aut immatura mors, au longa servitus manet.* Uxor deinde ac liberi amplexi fletusque ab omni turba mulierum ortus, et comple ratio sui patriaeque, fregere tandem virum. Cor plexus inde suos dimittit: ipse retro ab urbe cast movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romar invidia rei oppressum periisse tradunt; alii alio le Apud Fabium, longe antiquissimum auctorem, usc ad senectutem vixisse eundem invenio. Refert ce hanc saepe eum exacta aetate usurpasse voc *Multo miserius seni exsilium esse.* Non invide laudes suas mulieribus viri Romani: adeo sine trectatione gloriae alienae vivebatur. Monum

quoque quod esset, templum Fortunae Muliebri aedificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adiunctis Aequis, in agrum Romanum: sed Aequi Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci Aequine imperatorem coniuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox proelium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minus pernicioso quam pertinaci certamine, confecit. Consules T. Sicinius et C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volscis aequo Marte discessum est.

XLI. Sp. Cassius deinde et Proculus Virginius consules facti. Cum Hernicis foedus ictum: agri partes duae ademptae: inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. Adiiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. Sed et publica Patribus sollicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primum lex agraria promulgata est; nunquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adversante: quae primo coeperat fastidire, munus vulgatum a civibus isse in socios. Saepe deinde et Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, *Pestilens collegae munus esse. Agros illos servitutem iis, qui acceperint, laturos: regno viam fieri. Quid ita enim assumi socios et nomen Latinum? Quid attinuisse, Hernicis, paullo ante hostibus, capti agri partem tertiam reddi, nisi ut hae gentes pro Coriolano duce Cassium habeant?* Popularis iam esse dissuasor et intercessor legis agrariae coeperat. Uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virgi-

nius dicere, passurum se assignari agros, dum n
nisi civi Romano, assignentur. Cassius, quia in
ria largitione ambitiosus in socios, eoque civib
lior erat, ut alio munere sibi reconciliaret ci
animos, iubere, pro Siculo frumento pecuniam
ptam retribui populo. Id vero haud secus,
praesentem mercedem regni, aspernata plebes:
propter suspicionem insitam regni, velut abund
omnia, munera eius in animis hominum respu
tur. Quem, ubi primum magistratu abiit, damn
necatumque constat. Sunt, qui patrem auct
eius supplicii ferant: eum, cognita domi causa
berasse ac necasse, peculiumque filii Cereri c
cravisse: signum inde factum esse, et inscriptu
CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quos
idque propius fidem est, a quaestoribus K. Fal
L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatu
populi iudicio: dirutas publice aedes. Ea est
ante Telluris aedem. Ceterum sive illud dom
cum, sive publicum fuit iudicium, damnatum
Cornelio, Q. Fabio consulibus.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium
Dulcedo agrariae legis ipsa per se, dempto au
subibat animos: accensaque ea cupiditas est ma
tate Patrum; qui, devictis eo anno Volscis Ae
que, militem praeda fraudavere. Quicquid ca
ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac rede
publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi
pter novissimum consulem: tenuere tamen Patr
cum L. Aemilio K. Fabius consul crearetur. I
festior facta plebes seditione domestica bellu
ternum excivit: bello deinde civiles discordiae
missae. Uno animo Patres ac plebes rebell
Volscos et Aequos, duce Aemilio, prospera p
vicere. Plus tamen hostium fuga, quam proe
absumpsit: adeo pertinaciter fusos insecuti

equites. Castoris aedes eodem anno Idibus Quintilibus dedicata est. Vota erat Latino bello, Postumio dictatore: filius eius, duumvir ad id ipsum creatus, dedicavit. Sollicitati et eo anno sunt dulcedine agrariae legis animi plebis. Tribuni plebis popularem potestatem lege populari celebrabant. Patres, satis superque gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta horrebant. Acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea igitur pars reipublicae vicit: nec in praesens modo, sed in venientem etiam annum M. Fabium Kaesonis fratrem, et magis invisum alterum plebi, accusatione Sp. Cassii, L. Valerium consules dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis est. Vana lex, vanique legis auctores, iactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus, habitum. Itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Veiens initum; et Volsci rebellarunt. Sed ad bella externa prope supererant vires: abutebanturque iis inter semet ipsos certando. Accessere ad aegras iam omnium mentes prodigia coelestia, prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas: motique ira numinis causam nullam aliam vates canebant, publice privatimque, nunc extis, nunc per aves, consulti, quam haud rite sacra fieri. Qui terrores tamen eo evasere, ut Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti poenas dederit.

XLIII. Q. Fabius inde et C. Iulius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, et bellum foris atrocius fuit. Ab Aequis arma sumpta. Veientes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. Quorum bellorum crescente cura, K. Fabius et Sp. Furius consules fiunt. Ortonam, Latinam urbem, Aequi oppugnabant. Veientes, pleni iam populationum, Ro-

mam ipsam se oppugnaturos minabantur. Qui rores, quum compescere deberent, auxere ins animos plebis: redibatque non sua sponte plebi detrectandi militiam. Sed Sp. Licinius tribunu: bis, venisse tempus ratus per ultimam necessit legis agrariae Patribus iniungendae, susceperat militarem impediendam. Ceterum tota invidi: buniciae potestatis versa in auctorem est: n eum consules acrius, quam ipsi eius collegae, c sunt: auxilioque eorum delectum consules ha Ad duo simul bella exercitus scribitur: ducendu bio in Aequos, in Veientes Furio datur. Et in V tibus quidem nihil dignum memoria gestum est. bio aliquanto plus negotii cum civibus, quam hostibus, fuit. Unus ille vir, ipse consul, remp cam sustinuit, quam exercitus odio consulis, tum in se fuit, prodebat. Nam quum consul, pr ceteras imperatorias artes, quas parando gerend bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut equitatu emisso, exercitum hostium funderet, qui fusos pedes noluit: nec illos, etsi non adhor invisi ducis, suum saltem flagitium et publicu praesentia dedecus, postmodo periculum, si an hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare si aliud nihil, instare instructos. Iniussu signa runt, maestique, (crederes victos) exsecrantes imperatorem, nunc navatam ab equite operam, eunt in castra. Nec huic tam pestilenti exe remedia ulla ab imperatore quaesita sunt: ade cellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua cive gant, quam qua hostem superent. Consul Ro rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritat acerbatoque in se militum odio. Obtinuere tame tres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fa consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius da

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem

ariae habuit. Ti. Pontificius fuit. Is, eandem viam, ut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum illisper impediit. Perturbatis iterum Patribus, Ap. udius, *Victam tribuniciam potestatem*, dicere, *prio-nno; in praesentia re ipsa, exemplo in perpetuum: ndo inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi. Ne- enim unquam defuturum, qui et ex collega victo-m sibi, et gratiam melioris partis bono publico ve-quaesitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribu-ad auxilium consulum paratos fore; et unum vel ersus omnes satis esse. Darent modo et consules rimores Patrum operam, ut, si minus omnes, ali-s tamen ex tribunis reipublicae ac senatui concilia-t.* Praeceptis Appii moniti Patres, et universi co-er ac benigne tribunos appellare; et consulares, cuique privatim aliquid iuris adversus singulos t, partim gratia, partim auctoritate, obtinuere, tribuniciae potestatis vires salubres vellent reipu-cae esse: quattuorque tribunorum adversus unum ratorem publici commodi auxilio delectum consu-habent. Inde ad Veiens bellum profecti; quo un-que ex Etruria auxilia convenerant, non tam Veien-m gratia concitata, quam quod in spem ventum it, discordia intestina dissolvi rem Romanam pos-Principesque in omnium Etruriae populorum con-is fremebant, *Aeternas opes esse Romanas, nisi in-semet ipsi seditionibus saeviant. Id unum venenum, n labem civitatibus opulentis repertam, ut magna peria mortalia essent. Diu sustentatum id malum, rtim Patrum consiliis, partim patientia plebis, iam extrema venisse. Duas civitates ex una factas: s cuique parti magistratus, suas leges esse. Pri-m in delectibus saevire solitos; eosdem in bello ta-n paruisse ducibus. Qualicunque urbis statu, ma-nte disciplina militari, sisti potuisse. Iam non pa-idi magistratibus morem in castra quoque Roma-*

num militem sequi. Proximo bello in ipsa acie, certamine, consensu exercitus traditam ultro vi victis Aequis: signa deserta, imperatorem in a ctum, iniussu in castra reditum. Profecto, si i suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud o quam indici ostendique bellum: cetera sua spo et deos gesturos. Ea spes Etruscos armaver tis in vicem casibus victos victoresque.

XLV. Consules quoque Romani nihil pı aliud, quam suas vires, sua arma, horrebant: ria pessimi proximo bello exempli terrebat, committerent eo, ubi duae simul acies time sent. Itaque castris se tenebant, tam ancip culo aversi: diem tempusque forsitan ipsun rum iras, sanitatemque animis allaturum. hostis Etruscique eo magis praepropere ag cessere ad pugnam: primo obequitando cas vocandoque; postremo, ut nihil movebant, sules ipsos, qua exercitum increpando: *Si nem intestinae discordiae remedium timoris in et consules magis non confidere, quam non suis militibus. Novum seditionis genus, s otiumque inter armatos.* Ad haec in novitate ris originisque, qua falsa, qua vera, iacere. quum sub ipso vallo portisque streperent, ha consules pati. At imperitae multitudinis nu gnatio, nunc pudor, pectora versare, et ab ir avertere malis: nolle inultos hostes, nolle suc non Patribus, non consulibus: externa et do odia certare in animis. Tandem superant adeo superbe insolenterque hostis eludeba quentes in praetorium conveniunt, poscunt p postulant, ut signum detur. Consules, velut rabundi, capita conferunt, diu colloquuntur. re cupiebant; sed retro revocanda et abden ditas erat, ut adversando remorandoque inc

l militi adderent impetum. Redditur responsum, *naturam rem agi, nondum tempus pugnae esse: ca-is se tenerent.* Edicunt inde, *ut abstineant pugna: quis iniussu pugnaverit, ut in hostem animadversu-*. Ita dimissis, quo minus consules velle credunt, scit ardor pugnandi. Accedunt insuper hostes fe-ius multo, ut statuisse non pugnare consules co-itum est. Quippe impune se insultaturos, non credi liti arma: rem ad ultimum seditionis erupturam, emque venisse Romano imperio. His freti occur-nt portis, ingerunt probra, aegre abstinent, quin stra oppugnent. Enimvero non ultra contumeliam ti Romanus posse: totis castris undique ad consu-curritur. Non iam sensim, ut ante, per centu-num principes postulant; sed passim omnes cla-ribus agunt. Matura res erat; tergiversantur ta-n. Fabius deinde, ad crescentem tumultu iam tum seditionis collega concedente, quum silentium ssico fecisset, *Ego istos, Cn. Manli, posse vincere o; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum ue decretum est, non dare signum, nisi, victores se ituros ex hac pugna, iurant. Consulem Romanum les semel in acie fefellit; deos nunquam fallet.* nturio erat M. Flavoleius, inter primores pugnae gitator. *Victor*, inquit, *M. Fabi, revertar ex acie.* fallat, Iovem patrem, Gradivumque Martem, alios-e iratos invocat deos. Idem deinceps omnis exer-us in se quisque iurat. Iuratis datur signum; ar-capiunt: eunt in pugnam, irarum speique pleni. nc iubent Etruscos probra iacere, nunc armatis sibi sque lingua promptum hostem offerri. Omnium die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. bium nomen, Fabia gens maxime enituit. Multis ilibus certaminibus infensos plebis animos illa gna sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies: Veiens hostis Etruscaeque legiones detrectant.

XLVI. Prope certa spes erat, non magis secum pugnaturos, quam pugnaverint cum Aequis: maius quoque aliquod, in tam irritatis animis et occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. Res aliter longe evenit. Nam non alio ante bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbaverant) proelium iniit. Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, quum, pilis inter primam trepidationem abiectis temere magis, quam emissis, pugna iam in manus, iam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. Ex his Q. Fabium, (tertio hic anno ante consul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus et armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit. Telo extracto, praeceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius consul transiluit iacentis corpus, obiectaque parma, *Hoc iurastis*, inquit, *milites*, *fugientes vos in castraredituros? adeo ignavissimos hostes magis timetis, quam Iovem Martemque, per quos iurastis? At ego iniuratus aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi, dimicans cadam.* Consuli tum K. Fabius prioris anni consul, *Verbisne istis, frater, ut pugnent, te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos iuravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius, quam adhortando, accendamus militum animos.* Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

XLVII. Proelio ex parte una restituto, nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est versata. Nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium iam velut fusos agentem hostes, et

impigre milites secuti sunt; et, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere; cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. Simul et vanior iam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda. In quae haud magno certamine impetu facto, dum praedae magis, quam pugnae, memores terunt tempus; triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nuntiis, quo loco res essent, conglobati ad praetorium redeunt, et sua sponte ipsi proelium renovant: et Manlius consul, revectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis, quam audaciam, accendit. Nam quum incursantes, quacunque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent; globus iuvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta a circumstantibus tela: sustineri deinde vis nequit. Consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia: Romanos terror per tota castra trepidos agit. Et ad extrema ventum foret, ni legati, rapto consulis corpore, patefecissent una porta hostibus viam. Ea erumpunt; consternatoque agmine euntes in victorem alterum incidunt consulem. Ibi iterum caesi fusique passim. Victoria egregia parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *Si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passurum*, respondit: *se, familia funesta Q. Fabii fratris morte, republica ex parte orba con-*

altero amisso, publico privatoque deformem luctu ream non accepturum. Omni acto triumpho desitus triumphus clarior fuit: adeo spreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps collegae fratrisque ducit: idem in utroque laudator, quum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. Neque immemor eius, quod initio consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi maiore cura habiti. Inde populares iam esse Fabii: nec hoc ulla, nisi salubri reipublicae, arte.

XLVIII. Igitur non Patrum magis, quam plebis, studiis K. Fabius cum T. Virginio consul factus, neque bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut, iam aliqua ex parte inchoata concordiae spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, priusquam quisquam agrariae legis auctor tribunus exsisteret, occuparent Patres ipsi suum munus facere: captivum agrum plebi quam maxime aequaliter darent. Verum esse, habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. Aspernati Patres sun questi quoque quidam, nimia gloria luxuriare et ev nescere vividum quondam illud Kaesonis ingeniu Nullae deinde urbanae factiones fuere. Vexabant incursionibus Aequorum Latini. Eo cum exerc Kaeso missus, in ipsorum Aequorum agrum depo landum transit. Aequi se in oppida receperunt, risque se tenebant: eo nulla pugna memorabilis At a Veiente hoste clades accepta temeritate alt consulis: actumque de exercitu foret, ni K. Fabi tempore subsidio venisset. Ex eo tempore pax neque bellum cum Veientibus fuit; res pr formam latrocinii venerat. Legionibus Roma debant in urbem: ubi abductas senserant le

agros incursabant, bellum quiete, quietem bello in vicem eludentes. Ita neque omitti tota res, nec perfici poterat: et alia bella aut praesentia instabant, ut ab Aequis Volscisque, non diutius, quam recens dolor proximae cladis transiret, quiescentibus: aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. Sed Veiens hostis, assiduus magis, quam gravis, contumeliis saepius, quam periculo, animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio sinebat. Tum Fabia gens senatum adiit. Consul pro gente loquitur: *Assiduo magis, quam magno, praesidio, ut scitis, Patres conscripti, bellum Veiens eget. Vos alia bella curate: Fabios hostes Veientibus date. Auctores sumus, tutam ibi maiestatem Romani nominis fore. Nostrum id nobis velut familiare bellum, privato sumptu gerere in animo est. Respublica et milite illic et pecunia vacet.* Gratiae ingentes actae. Consul e curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiae, senatusconsultum exspectantes, steterant, domum rediit. Iussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt.

XLIX. Manat tota urbe rumor: Fabios ad coelum laudibus ferunt. Familiam unam subisse civitatis onus: Veiens bellum in privatam curam, in privata arma versum. Si sint duae roboris eiusdem in urbe gentes; deposcant, haec Volscos sibi, illa Aequos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postero die arma capiunt: quo iussi erant, conveniunt. Consul, paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt: acceptus in medium, signa ferri iubet. Nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama et admiratione hominum, per urbem incessit. Sex et trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum nemi-

nem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius familiae viribus Veienti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo; alia publica, sollicitudine excitata, favore et admiratione stupens, *ire fortes, ire felices iubent, inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia praemia ab se, omnes honores sperare.* Praetereuntibus Capitolium arcemque et alia templa, quicquid deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. Incassum missae preces. Infelici via dextro Iano portae Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. Is opportunus visus locus communiendo praesidio. L. Aemilius inde et C. Servilius consules facti. Et, donec nihil aliud quam in populationibus res fuit, non ad praesidium modo tutandum Fabii satis erant, sed tota regione, qua Tuscus ager Romano adiacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum et Veientes, accito ex Etruria exercitu, praesidium Cremerae oppugnant; et Romanae legiones, ab L. Aemilio consule adductae, cominus cum Etruscis dimicant acie: quanquam vix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit: adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, invecta subito ab latere Romana equitum ala, non pugnae modo incipiendae, sed consistendi, ademit locum. Ita, fusi retro ad saxa Rubra, (ibi castra habebant) pacem supplices petunt. Cuius impetratae, ab insita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum praesidium, poenituit.

L. Rursus cum Fabiis erat Veienti populo, sine

ullo maioris belli apparatu, certamen: nec erant incursiones modo in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties aequo campo collatisque signis certatum: gensque una populi Romani saepe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Veientibus visum. Inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. Itaque et pecora praedantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: et agrestium fuga vasti relicti agri: et subsidia armatorum, ad arcendas populationes missa, saepius simulato, quam vero, pavore refugerunt. Iamque Fabii adeo contempserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. Haec spes provexit, ut ad conspecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora (quanquam rara hostium apparebant arma) decurrerent. Et quum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim vaga, ut fit pavore iniecto, raperent pecora; subito ex insidiis consurgitur, et adversi et undique hostes erant. Primo clamor circumlatus exterruit; dein tela ab omni parte accidebant: coeuntibusque Etruscis, iam continenti agmine armatorum saepti, quo magis se hostis inferebat, cogebantur breviore spatio et ipsi orbem colligere. Quae res et paucitatem eorum insignem, et multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arto ordinibus, faciebat. Tum, omissa pugna, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant. Eo nisi corporibus armisque, rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem. Inde primo restitere: mox, ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique a pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni iugo circummis-

sus Veiens in verticem collis evasisset. Ita superior rursus hostis factus. Fabii caesi ad unum omnes, praesidiumque expugnatum. Trecentos sex perisse satis convenit: unum prope puberem aetate relictum, stirpem genti Fabiae, dubiisque rebus populi Romani saepe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

LI. Quum haec accepta clades esset, iam C. Horatius et T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos victoria elatos confestim missus. Tum quoque male pugnatum est, et Ianiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret, super bellum annona premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius consul ex Volscis esset revocatus: adeoque id bellum ipsis institit moenibus, ut primo pugnatum ad Spei sit aequo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quanquam parvo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura proelia id certamen fecit. A. Virginius et Sp. Servilius consules fiunt. Post acceptam proximam pugnae cladem Veientes abstinuere acie. Populationes erant, et velut ab arce Ianiculi passim in Romanum agrum impetus dabant: non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. Secuti dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, praecipitavere in insidias. Quo plures erant, maior caedes fuit. Ex hac clade atrox ira maioris cladis causa atque initium fuit. Traiecto enim nocte Tiberi, castra Servilii consulis adorti sunt oppugnare: inde fusi magna caede in Ianiculum se aegre recepere. Confestim consul et ipse transit Tiberim, castra sub Ianiculo communit. Postero die, luce orta, nonnihil et hesterna felicitate pugnae ferox, magis tamen, quod inopia frumenti, quamvis in praecipitia, dum celeriora essent, agebat consilia, temere adverso Ianiculo ad castra hostium aciem erexit, foediusque inde pulsus, quam pridie pe-

pulerat, interventu collegae ipse exercitusque eius est servatus. Inter duas acies Etrusci, quum in vicem his atque illis terga darent, occidione occisi. Ita oppressum temeritate felici Veiens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, et advecto ex Campania frumento, et, postquam timor sibi cuique futurae inopiae abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi; et pristina mala, postquam foris deerant, domi quaerere. Tribuni plebem agitare suo veneno, agraria lege; in resistentes incitare Patres, nec in universos modo, sed in singulos. Q. Considius et T. Genucius, auctores agrariae legis, T. Menenio diem dicunt. Invidiae erat amissum Cremerae praesidium, quum haud procul inde stativa consul habuisset. Eum oppresserunt. Quum et Patres haud minus, quam pro Coriolano, annisi essent, et patris Agrippae favor haud dum exolevisset; in multa temperarunt tribuni: quum capitis anquisissent, duo millia aeris damnato multam dixerunt. Ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam aegritudinemque: inde morbo absumptum esse. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio et P. Valerio consulibus, initio statim anni, ab L. Caedicio et T. Statio tribunis die dicta, non, ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa fiducia innocentiae gratiaeque, tribunicios impetus tulit. Et huic proelium cum Tuscis ad Ianiculum erat crimini. Sed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem, oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, (cuius patris munere restituta quondam plebs eos ipsos, quibus tum saeviret, magistratus, eas leges haberet) periculum audacia discussit. Iuvit et Virginius collega, testis productus, par

ticipando laudes: magis tamen Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit iudicium.

LIII. Certamina domi finita. Veiens bellum exortum; quibus Sabini arma coniunxerant. P. Valerius consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus, castra Sabina, quae pro moenibus sociorum locata erant, confestim aggreditur; tantamque trepidationem iniecit, ut, dum dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur. Intra vallum deinde caedes magis, quam proelium, esse. Tumultus e castris et in urbem penetrat; tanquam Veiis captis, ita pavidi Veientes ad arma currunt: pars Sabinis eunt subsidio; pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. Paullisper aversi turbatique sunt. Deinde et ipsi utroque versis signis resistunt: et eques, ab consule immissus, Tuscos fundit fugatque: eademque hora duo exercitus, duae potentissimae et maximae finitimae gentes superatae sunt. Dum haec ad Veios geruntur, Volsci Aequique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. Eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti praeda, praeter suas recuperatas res, potiti sunt. Missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere. Nullum genus calamitatis contumeliaeque non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

LIV. L. Furius inde et C. Manlius consules. Manlio Veientes provincia evenit. Non tamen bellatum. Indutiae in annos quadraginta petentibus datae, frumento stipendioque imperato. Paci externae confestim continuatur discordia domi. Agrariae legis tri-

buniciis stimulis plebs furebat. Consules, nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt. Abeuntes magistratu Cn. Genucius tribunus plebis arripuit. L. Aemilius et Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Iulium pro Virginio in quibusdam annalibus consulem invenio. Hoc anno (quoscunque consules habuit) rei ad populum Furius et Manlius circumeunt sordidati non plebem magis, quam iuniores Patrum. Suadent, monent, *Honoribus et administratione reipublicae abstineant; consulares vero fasces, praetextam, curulemque sellam, nihil aliud, quam pompam funeris, putent. Claris insignibus velut infulis velatos ad mortem destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo sit, iam nunc ita in animum inducant, consulatum captum et oppressum ab tribunicia potestate esse; consuli, velut apparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respexerit Patres, si aliud, quam plebem, esse in republica crediderit, exsilium C. Marcii, Menenii damnationem et mortem, sibi proponat ante oculos.* His accensi vocibus Patres consilia inde, non publica, sed in privato, seductaque a plurium conscientia, habere. Ubi quum id modo constaret, iure an iniuria eripiendos esse reos, atrocissima quaeque maxime placebat sententia: nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur iudicii die, quum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primo, quod non descenderet tribunus: deinde, quum iam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, et desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nuntiant, domi mortuum esse inventum. Quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. Praecipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratae leges haberent, mor-

te collegae monitos. Nec Patres satis moderate ferre laetitiam: adeoque neminem noxiae poenitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur, malo domandam tribuniciam potestatem.

LV. Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur: paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum vero irasci plebes, tribunorum magis silentio, quam consulum imperio, et dicere, *Actum esse de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genucio una mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem. Aliud agendum, ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quattuor et viginti lictores apparere consulibus, et eos ipsos plebis homines. Nihil contemptius, neque infirmius, si sint, qui contemnant. Sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus alii alios quum incitassent, ad Voleronem Publilium, de plebe hominem, quia, quod ordines duxisset, negaret, se militem fieri debere, lictor missus est a consulibus. Volero appellat tribunos. Quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, et virgas expediri iubent. *Provoco*, inquit, *ad populum*, Volero, *quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis caedi malunt, quam ipsi in lecto suo a vobis trucidari.* Quo ferocius clamitabat, eo infestius circumscindere et spoliare lictor. Tum Volero, et praevalens ipse, et adiuvantibus advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit, clamitans, *Provoco, et fidem plebis imploro. Adeste cives! adeste commilitones! nihil est, quod exspectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus est* Concitati homines, veluti ad proelium, se expediunt: apparebatque, omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non privati iuris. Huic tantae tempe-

stati quum se consules obtulissent, facile experti sunt, parum tutam maiestatem sine viribus esse. Violatis lictoribus, fascibus fractis, e foro in curiam compelluntur; incerti, quatenus Volero exerceret victoriam. Conticescente deinde tumultu, quum in senatum vocari iussissent, queruntur iniurias suas, vim plebis[1], Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus, ira Patrum adversus temeritatem plebis certari, non placuit.

LVI. Voleronem amplexa favore plebs proximis comitiis tribunum plebi creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium consules habuit: contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus permissurum tribunatum credebant, post publicam causam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeii magistratus tributis comitiis fierent. Haud parva res sub titulo prima specie minime atroci ferebatur; sed quae patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi, quos vellent, tribunos auferret. Huic actioni, gratissimae plebi, quum summa vi resisterent Patres; nec, quae una vis ad resistendum erat, ut intercederet, aliquis ex collegio auctoritate aut consulum aut principum adduci posset; res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit: Patres, ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, iam inde a paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil prius, quam de lege, agebatur. Sed ut inventor legis Volero, sic Laetorius, collega eius, auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens; quod aetatis eius haud quisquam manu promptior erat. Is, quum

Volero nihil, praeterquam de lege, loqueretu
sectatione abstinens consulum, ipse in accusat
Appii, familiaeque superbissimae ac crudelis
in plebem Romanam, exorsus, quum a Patrib
consulem, sed carnificem ad vexandam et la
dam plebem, creatum esse contenderet; rudis
litari homine lingua non suppetebat libertati a
que. Itaque, deficiente oratione, *Quandoquide*
facile loquor, inquit, *Quirites*, *quam*, *quod l*
sum, praesto, crastino die adeste. Ego hic aut
spectu vestro moriar, aut perferam legem. Oc
tribuni templum postero die: consules nobili
ad impediendam legem in concione consistunt.
moveri Laetorius iubet, praeterquam qui suffr
ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil
tes viatori. Tum ex his prehendi quosdam
rius iubet. Consul Appius negare, ius esse t
in quemquam, nisi in plebeium. Non enim
sed plebis, eum magistratum esse: nec illum
summovere pro imperio posse more maiorum
ita dicatur: *Si vobis videtur, discedite, Quirite*
cile et contemptim de iure disserendo perturba
torium poterat. Ardens igitur ira tribunus vi
mittit ad consulem: consul lictorem ad trib
privatum esse clamitans, sine imperio, sine ma
tu; violatusque esset tribunus, ni et concio
atrox coorta pro tribuno in consulem esset;
cursus hominum in forum ex tota urbe con
multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appiu
tinacia tantam tempestatem: certatumque ha
cruento proelio foret, ni Quinctius, consul alte
sularibus negotio dato, ut collegam vi, si ali
possent, de foro abducerent, ipse nunc plebe
vientem precibus lenisset, nunc orasset tribu
concilium dimitterent. *Darent irae spatium*
vim suam illis tempus adempturum; sed consil

ribus additurum. Et Patres in populi, et consulem in Patrum fore potestate.

LVII. Aegre sedata ab Quinctio plebs, multo aegrius consul alter a Patribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent. Ubi quum timor atque ira in vicem sententias variassent; quo magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi: adeo ut Quinctio gratias agerent, quod eius opera mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, *Ut tantam consularem maiestatem esse vellet, quanta esse in concordi civitate posset. Dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahant, nihil relictum esse virium in medio: distractam laceratamque rempublicam magis, quorum in manu sit, quam ut incolumis sit, quaeri.* Appius contra testari deos atque homines, *rempublicam prodi per metum ac deseri. Non consulem senatui, sed senatum consuli deesse. Graviores accipi leges, quam in Sacro monte acceptae sint.* Victus tamen Patrum consensu quievit: lex silentio perfertur.

LVIII. Tum primum tributis comitiis creati tribuni sunt: numero etiam additos tres, perinde ac duo antea fuerint, Piso auctor est. Nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Maecilium. Volscum Aequicumque inter seditionem Romanam est bellum coortum. Vastaverant agros, ut, si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. Compositis deinde rebus, castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos missus: Quinctio Aequi provincia evenit. Eadem in militia saevitia Appii, quae domi, esse: liberior, quod sine tribuniciis vinculis erat. Odisse plebem plus quam paterno odio: se victum ab ea: se unico consule obiecto adversus tribuniciam potestatem, perlatam legem esse; quam minore conatu, nequaquam tanta

Patrum spe, priores impedierint consules. I
indignatioque ferocem animum ad vexandu
imperio exercitum stimulabat: nec ulla vi
poterat. Tantum certamen animis inbibera
gniter, otiose, negligenter, contumaciter om
re: nec pudor, nec metus coercebat. Si ci
vellet agmen, tardius sedulo incedere: si adl
operis adesset, omnes sua sponte motam re
industriam: praesenti vultus demittere, taci
tereuntem exsecrari: ut invictus ille odio
animus interdum moveretur. Omni nequicqu
bitate prompta, nihil iam cum militibus a
centurionibus corruptum exercitum dicere:
plebei cavillans interdum et *Volerones* vocare

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, in
que eo magis, sperantes, idem certamen an
adversus Appium habiturum exercitum Ro
quod adversus Fabium consulem habuisset.
multo Appio, quam Fabio, violentior fuit. N
vincere tantum noluit, ut Fabianus exerci
vinci voluit. Productus in aciem turpi fuga
stra; nec ante restitit, quam signa inferent
scum munimentis vidit foedamque extremi
caedem. Tum expressa vis ad pugnandum,
iam a vallo summoveretur hostis: satis tam
reret, capi tantum castra militem Romanun
se. Alii gaudere sua clade atque ignominia.
nihil infractus ferox Appii animus, quum ins
vire vellet, concionemque advocaret, concu
eum legati tribunique, monentes, ne utique
vellet imperium, cuius vis omnis in conse
dientium esset. Negare vulgo milites, se ad
nem ituros; passimque exaudiri voces postu
ut castra ex Volsco agro moveantur. Hoste
rem paullo ante prope in portis ac vallo fu
gentisque mali non suspicionem modo, sed

peciem obversari ante oculos. Victus tandem, (quandoquidem nihil praeter tempus noxae lucrarentur) emissa concione, iter in insequentem diem pronuntiari quum iussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Quum maxime agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque et ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. Nemo ullius, nisi fugae, memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. Tandem, collectis ex dissipato cursu militibus, consul, quum revocando nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit; advocataque concione, invectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinae, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos; ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis caesos securi percussit. Cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

LX. Contra ea in Aequis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. Et natura cunctius erat lenior, et saevitia infelix collegae, ut is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tae concordiae ducis exercitusque non ausi offerre Aequi vagari populabundum hostem per agros ni. Nec ullo ante bello latius inde actae praedae: nis militi data est. Addebantur et laudes, quibus, l minus quam praemio, gaudent militum animi. duci, tum propter ducem Patribus quoque plar exercitus rediit; sibi parentem, alteri exerciominum datum ab senatu, memorans. Varia na belli, atroci discordia domi forisque annum um, insignem maxime comitia tributa efficiunt;

res maior victoria suscepti certaminis, quam usu: plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio summovendis, quam virium aut plebi additum est aut demptum Patribus.

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Ti. Aemilio consulibus, quum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter iudicium Ap. Claudii: cui, acerrimo adversario legis, causamque possessorum publici agri, tanquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius et C. Sicinius diem dixere. Nunquam ante tam invisus plebi reus ad iudicium vocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temere pro ullo aeque annisi sunt: propugnatorem senatus, maiestatisque vindicem suae, ad omnes tribunicios plebeiosque oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, iratae obiici plebi. Unus e Patribus, ipse Ap. Claudius, et tribunos, et plebem, et suum iudicium pro nihilo habebat. Illum non minae plebis, non senatus preces perpellere unquam potuere, non modo ut vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, quum ad populum agenda causa esset, aliquid leniret atque summitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu: adeoque constantia sua et tribunos obstupefecit et plebem, ut diem ipsi sua voluntate prodicerent: trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit. Ante tamen, quam prodicta dies veniret, morbo moritur. Cuius quum laudationem tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari sollenni honore supremum diem tanti viri noluit; et laudationem tam aequis auribus mortui

.t, quam vivi accusationem audierat; et exse- frequens celebravit.

ⅩII. Eodem anno Valerius consul, cum exercitu ıuos profectus, quum hostem ad proelium eli- on posset, castra oppugnare est adortus. Pro- foeda tempestas, cum grandine ac tonitribus deiecta. Admirationem deinde auxit, signo tui dato, adeo tranquilla serenitas reddita: ut, numine aliquo defensa castra oppugnare ite- religio fuerit. Omnis ira belli ad populationem ertit. Alter consul Aemilius in Sabinis bellum : et ibi, quia hostis moenibus se tenebat, va- ıgri sunt. Incendiis deinde, non villarum mo- ed etiam vicorum, quibus frequenter habitaba- abini exciti, quum praedatoribus occurrissent, iti proelio digressi, postero die retulere castra iora loca. Id satis consuli visum, cur pro victo ueret hostem, integro inde decedens bello.

ⅩIII. Inter haec bella, manente discordia domi, ımicius Priscus, A. Virginius consules facti. ıltra videbatur latura plebes dilationem agra- egis, ultimaque vis parabatur, quum, Volscos e, fumo ex incendiis villarum fugaque agre- cognitum est. Ea res maturam iam seditio- ıe prope erumpentem repressit. Consules, coa- templo ab senatu ad bellum, educta ex urbe iu- te, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. ostes quidem, nihil aliud quam perfusis vano e Romanis, citato agmine abeunt. Numicius ın adversus Volscos, Virginius contra Aequos ctus. Ibi ex insidiis prope magna accepta cla- rtus militum rem, prolapsam negligentia consu- stituit. Melius in Volscis imperatum est. Fusi proelio hostes, fugaque in urbem Antium, ut es erant, opulentissimam acti. Quam consul ;nare non ausus, Cenonem, aliud oppidum, ne-

quaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Aequi Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere: deinde ipsi paucis post diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium, quam intulerant, acceperunt.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; sed, ut semper alias, sollicitae certamine Patrum et plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit Per Patres clientesque Patrum consules creati T. Quinctius, Q. Servilius. Similem annum priori consules habent; seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini, Crustuminos campos citato agmine transgressi, quum caedes et incendia circum Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina moenibusque pulsi, ingentes tamen praedas hominum pecorumque egere. Quos Servilius consul infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci aequis locis non potuit: populationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta praeda rediret. Et in Volscis respublica egregie gesta, quum ducis, tum militum opera. Primum aequo campo signis collatis pugnatum, ingenti caede utrimque, plurimo sanguine: et Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent; ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. Impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul, metuens ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis indutiis utrimque quiete sumpta; per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Aequisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque tertia fere vigilia ad castra oppugnanda veniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis

m militem iussisset, Hernicorum cohortem in nem educit: cornicines tubicinesque, in equos itos, canere ante vallum iubet, sollicitumque n ad lucem tenere. Reliquum noctis adeo illa omnia in castris fuere, ut somni quoque nis copia esset. Volscos species armatorum m, quos et plures esse, et Romanos putabant, ns hinnitusque equorum, qui, et insueto se-equite, et insuper aures agitante sonitu, sae-it, intentos velut ad impetum hostium tenuit.

XV. Ubi illuxit, Romanus, integer satiatusque productus in aciem, fessum stando et vigiliis um primo impetu perculit: quanquam cessere , quam pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant in quos post principia integris ordinibus tutus us fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum stit aciem. Miles aegre teneri, clamare et po-ut perculsis instare liceat. Ferocius agunt s: circumfusi duci vociferantur, se ante signa . Dum cunctatur consul, virtute militum fre-co parum fidens, conclamant, se ituros: clamo-e res est secuta. Fixis in terram pilis, quo le-ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, ad primum impetum missilibus telis, saxa ob-ia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque s crebris urget ex superiore loco. Sic prope tum est sinistrum Romanis cornu, ni referenti-m gradum consul, increpando simul temerita-simul ignaviam, pudore metum excussisset. ere primo obstinatis animis: deinde, ut in ob-s locum vires ferebant, audent ultro gradum ; et, clamore renovato, commovent aciem: rsus, impetu capto, enituntur, atque exsupe-iquitatem loci. Iam prope erat, ut in sum-livi iugum evaderent, quum terga hostes de-effusoque cursu paene agmine uno fugientes

sequentesque castris incidere. In eo pavore castra capiuntur. Qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium et Romanus exercitus ductus: paucos circumsessum dies deditur, nulla oppugnantium nova vi; sed quod iam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi.

EPITOME LIBRI III.

Seditiones de agrariis legibus factae. Capitolium, ab exsulibus et servis occupatum, caesis iis receptum est. Census bis actus est. Priore lustro censa sunt civium capita centum quattuor millia ducenta quattuordecim, praeter orbos orbasque: sequenti, centum septendecim millia ducenta novendecim. Quum adversus Aequos res male gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub iugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis. Petitis per legatos, et allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero et trecentesimo anno, quam Roma condita erat: et, ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros translatum imperium. Hi, decem tabulis legum positis, quum modeste se in eo honore gessissent, et ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adiectis, quum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, et in tertium annum retinuerunt: donec inviso eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii. Qui, quum in amorem virginis incidisset, summisso, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri eius Virginio imposuit, rapto

ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret; quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. Hoc tam magnae luxuriae exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit, coegitque decemviros abdicare se magistratu. Ex quibus Appius et unus collegarum, qui praecipue poenam meruerant, in carcerem coniecti; ceteri in exsilium acti. Res praeterea contra Sabinos, et Volscos, et Aequos prospere gestas continet, et parum honestum populi Romani iudicium: qui, iudex inter Ardeates et Aricinos sumptus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adiudicavit.

T. LIVII PATAVINI

LIBER III.

Antio capto, Ti. Aemilius et Q. Fabius consules fiunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus exstinctae ad Cremeram genti superfuerat. Iam priore consulatu Aemilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu eius et agrarii se in spem legis erexerant, et tribuni rem, contra consules saepe tentatam, adiutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; et consul manebat in sententia sua. Possessores et magna pars Patrum, tribuniciis se iactare actionibus principem civitatis, et largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quinctii ductu et auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse: Antium, propinquam, opportunam, et maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore.

Haec sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. Iussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim, ut fit, fastidium copia; adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo poscere Romae agrum malle, quam alibi accipere. Aequi a Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere.

II. Q. Servilius insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Aequos missus, in Latino agro stativa habuit. Intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio et T. Quinctio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Aequis dederat, ea provincia data. Qui, haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam Aequos, legatos in concilium gentis missos nuntiare iussit: *Q. Fabium consulem dicere, se ex Aequis pacem Romam tulisse, ab Roma Aequis bellum afferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat. Quorum id perfidia et periurio fiat, deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcunque sit, etiam nunc, poenitere sua sponte Aequos, quam pati hostilia, malle. Si poeniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin periurio gaudeant, diis magis iratis, quam hostibus, gesturos bellum.* Haec dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quae ubi Romam sunt nuntiata, indignitas rei, magis quam periculum, consulem alterum ab urbe excivit. Ita duo consulares exercitus ad hostem accessere acie instructa, ut confestim dimicarent. Sed quum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum. In noctem immi*

nentem aciem instruitis. Longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi; ne timete. His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, longam venire noctem ratus, quae moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant. Ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies; tandem et Aequi processere. Proelium fuit utrimque vehemens; quod et Romanus ira odioque pugnabat, et Aequos conscientia contracti culpa periculi, et desperatio futurae sibi postea fidei, ultima audere et experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem Romanam Aequi: pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Aequos populationibus incursionibusque meliores esse; et multas passim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.

III. Relicto itaque castris praesidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. Necopinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus, quam ne victus ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat; agrestesque, pavidi incidentes portis, non populationem, nec praedonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus et legiones adesse hostium, et infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios: cursus clamorque vocantium ad arma haud multum a pavore captae urbis abesse. Forte ab Algido Quinctius consul redierat Romam. Id remedium timori fuit: tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, praesidia portis imposuit. Vocato dein senatu, quum,

ex auctoritate Patrum iustitio indicto, profectu tutandos fines esset, Q. Servilio praefecto urbi licto, hostem in agris non invenit. Ab altero con res gesta egregie est: qui, qua venturum hostem bat, gravem praeda, eoque impeditiore agmine i dentem aggressus, funestam ei populationem f Pauci hostium evasere ex insidiis: praeda omni cepta est. Sic finem iustitio, quod quatriduum fuit ditus Quinctii consulis in urbem fecit. Censu inde actus, et conditum ab Quinctio lustrum. sa civium capita centum quattuor millia et duc quattuordecim dicuntur, praeter orbos orbasque Aequis nihil deinde memorabile actum. In op sua se recepere, uri sua popularique passi. Co quum aliquoties per omnem hostium agrum in agmine populabundus isset, cum ingenti laude daque Romam rediit.

IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp rius Fusus. Furios Fusios scripsere quidam: i moneo, ne quis immutationem virorum ipsorum quae nominum est, putet. Haud dubium erat, cum Aequis alter consulum bellum gereret. It Aequi ab Ecetranis Volscis praesidium petiere. cupide oblato, (adeo civitates hae perpetuo in R nos odio certavere) bellum summa vi parabatur. tiunt Hernici, et praedicunt Romanis, Ecetranu Aequos descisse. Suspecta et colonia Antium quod magna vis hominum inde, quum oppidu ptum esset, confugisset ad Aequos: isque mile bellum Aequicum vel acerrimus fuit. Compulsi inde in oppida Aequis, ea multitudo dilapsa q Antium redisset, sua sponte iam infidos colono manis abalienavit. Necdum matura re, quum ctionem parari delatum ad senatum esset, datu gotium est consulibus, ut, principibus coloniae mam excitis, quaererent, quidnam rei esset.

haud gravati venissent, introducti a consulibus
atum ita responderunt ad interrogata, ut ma-
specti, quam venerant, dimitterentur. Bellum
aud dubium haberi. Sp. Furius, consulum al-
ui ea provincia evenerat, profectus in Aequos,
corum in agro populabundum hostem invenit;
sque multitudinis, quia nusquam universa con-
fuerat, imparem copiis exercitum temere pu-
ommisit. Primo concursu pulsus se in castra
t: neque is finis periculi fuit. Namque et pro-
nocte et postero die tanta vi castra sunt cir-
ssa atque oppugnata, ut ne nuntius quidem in-
tti Romam posset. Hernici, et male pugnatum,
sulem exercitumque obsideri, nuntiaverunt:
nque terrorem incussere Patribus, ut (quae for-
natusconsulti ultimae semper necessitatis ha-
st) Postumio alteri consulum negotium dare-
ideret, ne quid respublica detrimenti caperet.
consulem Romae manere ad conscribendos
, qui arma ferre possent, optimum visum est:
nsule T. Quinctium subsidio castris cum so-
xercitu mitti. Ad eum explendum Latini, Her-
e, et colonia Antium dare Quinctio subitarios
s (ita tum repentina auxilia appellabant) iussi.
Multi per eos dies motus multique impetus,
tque illinc facti, quia, superante multitudine,
carpere multifariam vires Romanas, ut non
turas ad omnia, aggressi sunt. Simul castra
nabantur, simul pars exercitus ad populandum
Romanum missa, urbemque ipsam, si qua for-
laret, tentandam. L. Valerius ad praesidium
relictus: consul Postumius ad arcendas popu-
es finium missus. Nihil remissum ab ulla parte
aut laboris. Vigiliae in urbe, stationes ante
s, praesidiaque in muris disposita, et, quod ne-
erat in tanto tumultu, iustitium per aliquot

dies servatum. Interim in castris Furius consu quum primo quietus obsidionem passus esset, in i cautum hostem decumana porta erupit, et, quu persequi posset, metu substitit, ne qua ex parte alt ra in castra vis fieret. Furium legatum (frater ide consulis erat) longius extulit cursus: nec suos il redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab te go incursum vidit. Ita exclusus, multis saepe frustı conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acı ter dimicans cecidit. Et consul, nuntio circumven fratris conversus ad pugnam, dum se temere magi quam satis caute, in mediam dimicationem infer vulnere accepto, aegre ab circumstantibus ereptu et suorum animos turbavit, et ferociores hostes f cit. Qui, caede legati et consulis vulnere accens nulla deinde vi sustineri potuere, quum compulsi castra Romani rursus obsiderentur, nec spe nec vii bus pares: venissetque in periculum summa rerur ni T. Quinctius peregrinis copiis, cum Latino Herr coque exercitu, subvenisset. Is, intentos in cast Romana Aequos legatique caput ferociter ostenta tes ab tergo adortus, simul ad signum a se proc editum ex castris eruptione facta, magnam vim h stium circumvenit. Minor caedes, fuga effusior A quorum in agro fuit Romano: in quos palatos, pra dam agentes, Postumius aliquot locis, quibus oppo tuna imposuerat praesidia, impetum dedit. Ii vag dissipato agmine fugientes, in Quinctium victorei cum saucio consule revertentem, incidere. Tum co sularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, l gati et cohortium ultus est caedem. Magnae clad ultro citroque illis diebus et illatae et acceptae. Di ficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnav rint ceciderintve, exacto affirmare numero: aud tamen Antias Valerius concipere summas: Roman cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trec

ıs: ex praedatoribus Aequorum, qui populabundi in aibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule ıo millia et quadringentos caesos: ceteram multiıdinem, praedam agentem, quae inciderit in Quin:ium, nequaquam pari defunctam esse caede: inter:cta inde quattuor millia, et, exsequendo subtiliter ımerum, ducentos, ait, et triginta. Ut Romam reitum et iustitium remissum est, coelum visum est rdere plurimo igni; portentaque alia aut obversata culis, aut vanas exterritis ostentavere species. His vertendis terroribus in triduum feriae indictae, per uas omnia delubra pacem deum exposcentium viroım mulierumque turba implebantur. Cohortes inde ıatinae Hernicaeque ab senatu, gratiis ob impigram ıilitiam actis, remissae domos. Antiates, mille mites, quia serum auxilium post proelium venerant, rope cum ignominia dimissi.

VI. Comitia inde habita. Creati consules L. Aeutius, P. Servilius Kalendis Sextilibus, ut tunc prinıpium anni agebatur, consulatum ineunt. Grave ımpus et forte annus pestilens erat urbi agrisque, ec hominibus magis, quam pecori; et auxere vim ıorbi, terrore populationis pecoribus agrestibusque ı urbem acceptis. Ea colluvio mixtorum omnis geeris animantium et odore insolito urbanos, et agre:em, confertum in arta tecta, aestu ac vigiliis angeat, ministeriaque in vicem ac contagio ipsa vulgaant morbos. Vix instantes sustinentibus clades reente legati Hernici nuntiant, in agro suo Aequos 'olscosque coniunctis copiis castra posuisse: inde kercitu ingenti fines suos depopulari. Praeterquam uod infrequens senatus indicio erat sociis, afflictam vitatem pestilentia esse, maestum etiam responsum ıdere: *ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tuırentur. Urbem Romanam subita deum ira morbo ›pulari. Si qua eius mali* quies veniat, ut anno ante,

ut semper alias, sociis opem laturos. Dimi-
cii, pro tristi nuntio tristiorem domum rel
quippe quibus per se sustinendum bellum era
vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non
se in Hernico hostis continuit: pergit inde
in agros Romanos, etiam sine belli iniuria
Ubi quum obvius nemo, ne inermis quidem
perque omnia, non praesidiis modo deserta, s
cultu agresti, transirent; pervenere ad terti
dem Gabina via. Mortuus Aebutius erat
consul: collega eius Servilius exigua in spe
animam: affecti plerique principum, Patru
pars, militaris fere aetas omnis: ut non mod
peditiones, quas in tanto tumultu res posce
vix ad quietas stationes viribus sufficerent.
vigiliarum senatores, qui per aetatem ac vale
poterant, per se ipsi obibant: circuitio ac c
lium plebei erat. Ad eos summa rerum ac
consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine vi
praesides ac fortuna urbis tutata est, qua
Aequisque, praedonum potius mentem, q
stium, dedit. Adeo enim nulla spes non poti
do, sed ne adeundi quidem Romana moenia,
eorum cepit, tectaque procul visa atque im
tumuli avertere mentes eorum; ut, totis pa
stris fremitu orto, *quid in vasto ac deserto a
tabem pecorum hominumque desides sine pra
pus tererent, quum integra loca, Tusculanum
opimum copiis, petere possent?* signa repent
lerent, transversisque itineribus per Lavican
in Tusculanos colles transirent. Eo vis om
pestasque belli conversa est. Interim Hern
nique, pudore etiam, non misericordia solu
si nec obstitissent communibus hostibus,
agmine Romanam urbem petentibus, nec

m obsessis sociis ferrent, coniuncto exercitu Roam pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, seti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus Tusculano in Albanam vallem. Ibi haudquaquam quo proelio pugnatum est, fidesque sua sociis pam felix in praesentia fuit. Haud minor Romae fit orbo strages, quam quanta ferro sociorum facta at. Consul, qui unus supererat, moritur: mortui et ii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, auires; Ser. Sulpicius, curio maximus. Et per ignota pita late evagata est vis morbi: inopsque senatus ixilii humani, ad deos populum ac vota vertit. Iuscum coniugibus ac liberis supplicatum ire, pacemie exposcere deum. Ad id, quod sua quemque mala gebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra iplent: stratae passim matres, crinibus templa verntes, veniam irarum coelestium, finemque pesti exscunt.

VIII. Inde paullatim, seu pace deum impetrata, seu iviore tempore anni iam circumacto, defuncta rbis corpora salubriora esse incipere: versisque nis iam ad publicam curam, quum aliquot interia exissent, P. Valerius Publicola tertio die, quam rregnum inierat, consules creat L. Lucretium ipitinum et T. Veturium Geminum; sive ille Ves fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles consui ineunt, iam satis valida civitate, ut non solum e bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur intibus Hernicis, in fines suos transcendisse hompigre promissum auxilium. Duo consulares tus scripti. Veturius missus in Volseos ad beltro inferendum. Tricipitinus, populationibus is sociorum agro oppositus, non ultra, quam iicos, procedit. Veturius primo proelio hodit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis raedonum agmen fefellit, supra montes Prae-

stinos ductum, inde demissum in campos. Vastaere agros Praenestinum Gabinumque: ex Gabino a Tusculanos flexere colles. Urbi quoque Romae ngens praebitus terror, magis in re subita, quam juod ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius praeerat urbi. Is, armata iuventute, dispositisque praesidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, praeda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt consulem, iam ante exploratis itineribus suis instructum, et ad certamen intentum. Igitur, praeparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; et compulsos in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen prope deletum est. Tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio: ubi etsi adiectum aliquid numero sit, magna certe caedes fui Victor consul, ingenti praeda potitus, eadem in st tiva rediit. Tum consules castra coniungunt: Volsci Aequique afflictas vires suas in unum con lere. Tertia illa pugna eo anno fuit. Eadem fort victoriam dedit: fusis hostibus, etiam castra ca

IX. Sic res Romana in antiquum statum re secundaeque belli res extemplo urbanos motus taverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis e no fuit. Is, consulibus absentibus, ratus locu buniciis actionibus datum, per aliquot dies P superbiam ad plebem criminatus, maxime in lare imperium, tanquam nimium, nec tolera berae civitati, invehebatur: *nomine enim tant nus invidiosum, re ipsa prope atrocius, quam*

esse. Quippe duos pro uno domino acceptos, immoderata, infinita potestate: qui, soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum omniaque supplicia verterent in plebem. Quae ne aeterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinqueviri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se ius dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros. Qua promulgata lege, quum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, iugum acciperent, senatus a praefecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit: *insidiatum eum, et tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem eius priore anno, inter morbum bellumque, irati dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, iacente aegra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum e republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Aequisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem? illi non licere, si quid consules superbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere? accusare his ipsis iudicibus, quorum in aliquem saevitum sit? Non illud consulare imperium, sed tribuniciam potestatem invisam intolerandamque facere: quam placatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala: neque illum se deprecari, quo minus pergat, ut coeperit. Vos,* inquit Fabius, *ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum, comparatam esse: tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi. Non ius vestrum, sed invidiam, minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat.* Ne Aequi quidem ac

Volsci, morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere. Agunt cum Terentillo tribuni: dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo arcessiti.

X. Lucretius cum ingenti praeda, maiore multo gloria rediit: et auget gloriam adveniens, exposita omni in campo Martio praeda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. Reliqua vendita, quibus domini non exstitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente. Id antiquius consuli fuit. Iactata per aliquot dies quum in senatu res, tum ad populum est. Cessit ad ultimum maiestati consulis tribunus, et destitit: tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Aequisque: triumphantem secutae suae legiones. Alteri consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde insequenti lex Terentilla, ab toto relata collegio, novos aggressa consules est. Erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno coelum ardere visum; terra ingenti concussa motu est: bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia et carnem pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur: quod intercidit, sparsum ita iacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula a conventu alienigenarum praedicta, ne qui in loca summa urbis impetus, caedesque inde fierent: inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem, tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nuntiant, Volscos et Aequos, etsi accisae res sint, reficere exercitus; Antii summam rei positam; Ecetrae Antiates colonos palam concilia facere: id caput, eas vires belli esse. Ut haec dicta

enatu sunt, delectus edicitur: consules belli adistrationem inter se dispartiri iussi, alteri ut sci, alteri ut Aequi provincia esset. Tribuni co- in foro personare, *Fabulam compositam Volsci ;, Hernicos ad partes paratos. Iam ne virtute qui- premi libertatem populi Romani, sed arte eludi. a, occidione prope occisos Volscos et Aequos move- ua sponte arma posse, iam fides abierit, novos ho- quaeri. Coloniam fidam, propinquam, infamem i. Bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum ple- lomana: quam, oneratam armis, ex urbe praecipiti tine acturi essent, exsilio et relegatione civium ul- entes tribunos. Sic, ne quid aliud actum putent, am legem esse; nisi, dum in integro res sit, dum i, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis antur, ne iugum accipiant. Si animus sit, non de- e auxilium. Consentire omnes tribunos. Nullum orem externum, nullum periculum esse. Cavisse s priore anno, ut tuto libertas defendi posset.* ec tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eo- ı, positis sellis, delectum habebant. Eo decur- t tribuni, concionemque secum trahunt. Citati ci, velut rei experiundae causa: et statim vis co- ı. Quemcunque lictor iussu consulis prehendis- , tribunus mitti iubebat: neque suum cuique ius lum faciebat, sed virium spe et manu obtinendum t, quod intenderes. Quemadmodum se tribuni sissent in prohibendo delectu, sic Patres in lege, e per omnes comitiales dies ferebatur, impedien- gerebant. Initium erat rixae, quum discedere po- um iussissent tribuni, quod Patres se summoveri d sinebant. Nec fere seniores rei intererant; ppe quae non consilio regenda, sed permissa te- itati audaciaeque esset. Multum et consules se tinebant, ne cui in colluvione rerum maiestatem

uam contu... qua ...

ferox iuvenis, qua

magnitudine et viribus. Ad ea ...

et ipse addiderat multa belli decora, fac...

in foro; ut nemo, non lingua, non manu, promptior

in civitate haberetur. Hic, quum in medio Patrum

agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes

dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus

suis, unus impetus tribunicios popularesque proce

las sustinebat. Hoc duce, saepe pulsi foro tribu

fusa ac fugata plebs est. Qui obvius fuerat, mul

tus nudatusque abibat: ut satis appareret, si sic

liceret, victam legem esse. Tum, prope iam per

sis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus,

soni capitis diem dicit. Atrox ingenium accen

eo facto magis, quam conterruerat: eo acrius ob

legi, agitare plebem, tribunos velut iusto pe

bello. Accusator pati reum ruere, invidiaequ

mam ac materiam criminibus suis suggerere:

interim, non tam ad spem perferendi, quam a

...ndam Kaesonis temeritatem, ferre. Ibi mu

...tute inconsulte dicta factaque,

...incidunt ingenium: tr

...identidem p

opes civitatis. T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiaeque decora, affirmabat: *Neque in Quinctia gente, neque in civitate Romanà tantam indolem tam maturae virtutis unquam exstitisse. Suum primum militem fuisse: se saepe vidente pugnasse in hostem.* Sp. Furius, *missum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio: neminem unum esse, cuius magis opera putet rem restitutam.* L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Kaesone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere et monere, *iuvenem egregium, instructum naturae fortunaeque omnibus bonis, maximum momentum rerum eius civitatis, in quamcunque venisset, suum, quam alienum, mallent civem esse. Quod offendat in eo, fervorem et audaciam aetatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri.* Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiae petendo, sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii aversabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii, se suosque mulcatos querentes, atroci responso iudicium suum praeferebant.

XIII. Premebat reum, praeter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, *Se haud multo post, quam pestilentia in urbe fuerat, in iuventutem, grassantem in Subura, incidisse. Ibi rixam natam esse, fratremque suum maiorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum ab Kaesone cecidisse semianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari:* nec sibi rem exse-

qui tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse. Haec Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum afuerit, quin impetu populi Kaeso interiret. Virginius arripi iubet hominem, et in vincula duci: patricii contra vi resistunt. T. Quinctius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicta sit, et de quo futurum propediem iudicium, eum indemnatum indicta causa non debere violari.* Tribunus *supplicium* negat *sumpturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad iudicii diem: ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat.* Appellati tribuni medio decreto ius auxilii sui expediunt: in vincula coniici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronuntiant. Summam pecuniae quantam aequum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum reiicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est. Vades dare placuit: unum vadem tribus millibus aeris obligarunt. Quot darentur, permissum tribunis est. Decem finierunt: tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit: dimissus e foro nocte proxima in Tuscos in exsilium abiit. Iudicii die quum excusaretur solum vertisse exsilii causa, nihilominus Virginio comitia habente, collegae appellati dimisere concilium: pecunia a patre exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, devio quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc iudicium et promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Quum, velut victores, tribuni, perculsis Patribus Kaesonis exsilio, prope perlatam esse crederent legem, et, quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicae; iuniores, id maxime quod Kaesonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos: sed ibi plurimum profectum est, quod modo

quodam temperavere impetus suos. Quum primo post Kaesonis exsilium lex coepta ferri est, instructi paratique cum ingenti clientium exercitu sic tribunos, ubi primum summoventes praebuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde praecipuum quicquam gloriae domum invidiaeve ferret; mille pro uno Kaesones exstitisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil iisdem illis placidius aut quietius erat: benigne salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere: nunquam ulli, neque publice, neque privatim, truces esse, nisi quum de lege agi coeptum esset. Alibi popularis iuventus erat. Nec cetera modo tribuni tranquillo peregere; sed refecti quoque in insequentem annum. Ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paullatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius, Appii filius, et P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat: legis ferendae aut accipiendae cura civitatem tenebat. Quantum iuniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Coniurationem factam, Kaesonem Romae esse: interficiendorum tribunorum, trucidandae plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut iuventus tribuniciam potestatem e republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quae ante Sacrum montem occupatum fuerat.* Et ab Volscis et Aequis statum iam ac prope sollenne in singulos annos bellum timebatur: propiusque aliud novum malum necopinato exortum. Exsules servique, ad quattuor millia hominum et quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occu-

pavere. Confestim in arce facta caedes eorum, qui coniurare et simul capere arma noluerant: alii inter tumultum praecipites pavore in forum devolant. Alternae voces, *Ad arma*, et *Hostes in urbe sunt*, audiebantur. Consules et armare plebem, et inermem pati timebant. Incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis, an ab servili fraude, urbem invasisset, sedabant tumultus, sedando interdum movebant: nec enim poterat pavida et consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgo; tantum ut, incerto hoste, praesidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, *Se miserrimi cuiusque suscepisse causam, ut exsules iniuria pulsos in patriam reduceret, et servitiis grave iugum demeret. Id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, et Aequos, et omnia extrema tentaturum et concitaturum.*

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus. Praeter ea tamen, quae denuntiabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: et, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinae Etruscaeque legiones ex composito adessent; tum aeterni hostes Volsci et Aequi, non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi et varii timores. Inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset: cui nec credere, nec, non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. Vixque concordia sisti videbatur posse: tantum superantibus aliis atque emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. Mansuetum id malum, et per

rum quietem malorum semper exoriens, tumque peregrino terrore sopitum videbatur. At id e unum maxime inclinatis rebus incubuit: tanenim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed m imaginem belli, ad avertendos ab legis cura is animos, Capitolium insedisse contenderent: iciorum hospites clientesque, si perlata lege frutumultuatos esse se sentiant, maiore, quam vent, silentio abituros. Concilium inde legi perndae habere, avocato populo ab armis. Sena interim consules habent, alio se maiore ab tris metu ostendente, quam quem nocturnus hostis lerat.

XVII. Postquam arma poni, et discedere homiab stationibus nuntiatum est, P. Valerius, collesenatum retinente, se ex curia proripit, inde in plum ad tribunos venit: *Quid hoc rei est,* inquit, *uni? Ap. Herdonii ductu et auspicio rempublicam suri estis? Tam felix vobis corrumpendis fuit, qui itia vestra non commovit auctor? Quum hostes sucaput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?* e ad multitudinem oratione versa: *Si vos urbis, rites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini vestros, ab hostibus captos. Iupiter optimus maus, Iuno regina, et Minerva, alii dii deaeque obsiur: castra servorum publicos vestros penates tet. Haec vobis forma sanae civitatis videtur? Tanhostium non solum intra muros est, sed in arce suforum curiamque. Comitia interim in foro sunt: tus in curia est: velut quum otium superat, senasententiam dicit: alii Quirites suffragium ineunt. s, quicquid Patrum plebisque est, consules, tribu, deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in itolium currere, liberare ac pacare augustissimam n domum Iovis optimi maximi decuit? Romule patu mentem tuam, qua quondam arcem, ab his iia-*

Sabinis auro captam, recepisti, ...
hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus
...ssus exercitus est. Primus, en, ego consul, qu...
...mortalis deum possum, te, ac tua vestigia seq...
...imum orationis fuit, *Se arma capere, vocare om...*
...irites ad arma: si quis impediat, iam se consul...
...perii, iam tribuniciae potestatis sacratarumque...
...m oblitum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Cap...
...o, in foro, pro hoste habiturum. Iuberent trib...
...uoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valer...
...onsulem sumi arma: ausurum se in tribunis, q...
...rinceps familiae suae ausus in regibus esset.
...ltimam apparebat futuram, spectaculoque sed...
...nem Romanam hostibus fore: nec lex tamen f...
nec ire in Capitolium consul potuit. Nox certa...
coepta oppressit: tribuni cessere nocti, timente...
sulum arma. Amotis inde seditionis auctoribu...
tres circumire plebem, inferentesque se in cir...
sermones tempori aptos serere: admonere, *U...*
rent, in quod discrimen rempublicam adduceren...
inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul
plebemque, arcem urbis, templa deorum, penate...
...rinatosque hostibus dedi. Dum haec in ...
...ousa aguntur, consules i...

is conscribitur; arma dantur. Romam prima luce enientes, procul speciem hostium praebuere. Aequi ut Volsci venire visi sunt. Deinde, ubi vanus terror biit, accepti in urbem, agmine in forum descendunt. bi iam P. Valerius, relicto ad portarum praesidia ollega, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, firmantis, *Capitolio recuperato, et urbe pacata, si doceri se siissent, quae fraus ab tribunis occulta in lege ferretur, memorem se maiorum suorum, memorem gnominis, quod populi colendi velut hereditaria cura ibi a maioribus tradita esset, concilium plebis non npediturum.* Hunc ducem secuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt ciem. Adiungitur et Tusculana legio. Certare sooli civesque, utri recuperatae arcis suum decus facent. Dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum ostes: nec ulli satis rei, praeterquam loco, fidere. 'repidantibus inferunt signa Romani sociique. Iam vestibulum perruperant templi, quum P. Valerius, ter primores pugnam ciens, interficitur. P. Volmnius consularis vidit cadentem. Is, dato negotio s, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque ulis provolat. Prae ardore impetuque tantae rei sus non pervenit ad militem: prius vicit, quam se nare sine duce sentiret. Multi exsulum caede foedavere templum; multi vivi capti; Herdonius rfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captiut quisque liber aut servus esset, suae fortunae oque sumptum supplicium est. Tusculanis graactae: Capitolium purgatum atque lustratum. nsulis domum plebes quadrantes, ut funere am: efferretur, iactasse fertur.

X. Pace parta, instare tum tribuni Patribus, *Valerii fidem exsolverent:* instare Claudio, ut *e deos Manes fraude liberaret, agi de lege sine*onsul, *antequam collegam sibi subrogasset*, ve-

gare, *passurum agi de lege.* Hae tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense, summo Patrum studio, L. Quinctius Cincinnatus, pater Kaesonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebes, consulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Kaesoni cedebat magnitudine animi; consilium et modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is, ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coercenda, quam senatu castigando, vehementior fuit: *cuius ordinis languore perpetui iam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo, lingua criminibusque regnarent. Cum Kaesone filio suo virtutem, constantiam, omnia iuventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana et fugata esse: loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac tertium tribunos pessimis artibus regia licentia vivere.* *A.* inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem aestimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo prope denuntiavit, ut arma caperetis: hic, negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris et exsulibus obiecit. Et vos (C. Claudii pace, et P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretis? Pudet deorum hominumque. Quum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum et servorum dux, profanatis omnibus, in cella Iovis optimi maximi habitaret, Tusculi ante, quam Romae, sumpta sunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius et C. Claudius consules Romanam arcem liberarent: et qui ante Latinos, ne pro se quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini sua sponte arma sumpsissent, capti et de-*

*peramus. Hoc est; tribuni, auxilium plebi ferre,
rmem eam hosti trucidandam obiicere? Scilicet, si
is vobis humillimus homo de vestra plebe, (quam par-
n, velut abruptam a cetero populo, vestram patriam
culiaremque rempublicam fecistis) si quis ex his do-
um suam obsessam a familia armata nuntiaret, fe-
ndum auxilium putaretis. Iupiter optimus maxi-
us, exsulum atque servorum saeptus armis, nulla hu-
ma ope dignus erat? Et hi postulant, ut sacrosancti
beantur, quibus ipsi dii neque sacri, neque sancti
nt? At enim, divinis humanisque obruti sceleribus,
gem vos hoc anno perlaturos dictitatis? Tum hercule
o die, quo ego consul sum creatus, male gesta res-
blica est, peius multo, quam quum P. Valerius con-
l periit, si tuleritis. Iam primum omnium,* inquit,
*rites, in Volscos et Aequos mihi atque collegae le-
ones ducere in animo est. Nescio quo fato magis
llantes, quam pacati, propitios habemus deos. Quan-
m periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab
sulibus obsessum scissent, suspicari de praeterito,
am re ipsa experiri, est melius.*

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Pa-
es restitutam credebant rempublicam: consul al-
r, comes animosior, quam auctor, suscepisse colle-
am priorem actionem tam gravis rei facile passus,
peragendae consularis officii partem ad se vindi-
bat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta, per-
qui quaerendo, *quonam modo exercitum educturi
nsules essent, quos delectum habere nemo passurus
set? Nobis vero,* inquit Quinctius, *nihil delectu opus
t; quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum
pitolium arma plebi dedit, omnes in verba iurave-
nt, conventuros se iussu consulis, nec iniussu abitu-
s. Edicimus itaque, omnes, qui in verba iurastis,
astina die armati ad lacum Regillum adsitis.* Ca-
llari tum tribuni, et populum exsolvere religione

e: *privatum eo tempore Quinctium fuisse, quum* *amento adacti sint.* Sed nondum haec, quae nunc it saeculum, negligentia deum venerat: nec inter-ando sibi quisque iusiurandum et leges aptas ebat, sed suos potius mores ad ea accommoda-

Igitur tribuni, ut impediendae rei nulla spes ;, de proferendo exitu agere: eo magis, quod, *et ures iussos adesse ad Regillum lacum,* fama exie-*locumque inaugurari, ubi auspicato cum populo posset; ut, quicquid Romae vi tribunicia rogatum t, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes id iussuros, l consules vellent: neque enim provocationem esse ius ab urbe mille passuum: et tribunos, si eo ad-ant, in alia turba Quiritium subiectos fore con-ri imperio.* Terrebant haec: sed ille maximus or animos agitabat, quod saepius Quinctius dicti-it, *Se consulum comitia non habiturum. Non ita tatem aegram esse, ut consuetis remediis sisti pos-*

Dictatore opus esse reipublicae, ut, qui se move-id sollicitandum statum civitatis, sentiat, sine pro-tione dictaturam esse.

XXI. Senatus in Capitolio erat. Eo tribuni cum urbata plebe veniunt. Multitudo clamore in-ti, nunc consulum, nunc Patrum, fidem implo-: nec ante moverunt de sententia consulem, quam uni, se in auctoritate Patrum futuros esse, polli-sunt. Tunc, referente consule de tribunorum et is postulatis, senatusconsulta fiunt, *Neque tri-i legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe citum educerent. In reliquum magistratus con-ari, et eosdem tribunos refici, iudicare senatu ra rempublicam esse.* Consules fuere in Patr estate: tribuni, reclamantibus consulibus, ref res quoque, ne quid cederent plebi, et ip nctium consulem reficiebant. Nulla toto ementior actio consulis fuit. *Mirer,* inq

...estra, Patres conscripti, auctoritas ad plebem ... Vos elevatis eam. Quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: ...nquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac ...entiae habere. Levius enim vaniusque profecto est, ...a decreta et consulta tollere, quam aliorum. Imi... mini, Patres conscripti, turbam inconsultam: et, ...i exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo pecce... potius, quam alii vestro recte faciant; dum ego ne ...iter tribunos, nec me contra senatusconsultum con...lem renuntiari patiar. Te vero, C. Claudi, adhor...r, ut et ipse populum Romanum hac licentia arceas: ...de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut ...m honorem meum a te impeditum, sed gloriam spreti ...moris auctam, invidiamque, quae ex continuato eo ...penderet, levatam putem. Communiter inde edi...unt, *Ne quis L. Quinctium consulem faceret: si quis ...cisset, se id suffragium non observaturos.*

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus ter...um et L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo ...no: lustrum, propter Capitolium captum, consu...m occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, L. ...ornelio consulibus, principio anni statim res turbu...ntae. Instigabant plebem tribuni. Bellum ingens Volscis et Aequis Latini atque Hernici nuntiabant: ...m Antii Volscorum legiones esse. Et ipsam colo...iam ingens metus erat defecturam: aegreque impe...atum a tribunis, ut bellum praeverti sinerent. Con...les inde partiti provincias. Fabio, ut Antium le...iones duceret, datum: Cornelio, ut Romae praesi...io esset; ne qua pars hostium, qui Aequis mos erat, ...d populandum veniret. Hernici et Latini iussi mi...tes dare ex foedere: duaeque partes sociorum in ...ercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem prae...itutum venerunt socii, consul extra portam Cape-

ım castra locat. Inde, lustrato exercı..., . rofectus, haud procul oppido stativisque ho onsedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab A enisset exercitus, dimicare non ausi, quemadm quieti vallo se tutarentur, pararent; postero di ›ius, non permixtam unam sociorum civiumque trium populorum tres separatim acies circa va hostium instruxit. Ipse erat medius cum legio Romanis. Inde signum observare iussit, ut p et socii rem inciperent, referrentque pedem, si ptui cecinisset. Equites item suae cuique part principia collocat. Ita trifariam adortus cast cumvenit: et, quum undique instaret, non sus tes impetum Volscos vallo deturbat. Transg inde munitiones, pavidam turbam inclinatan partem unam castris expellit. Inde effuse fu eques, cui superare vallum haud facile fuerat ad id spectator pugnae astitisset, libero cam ptus, parte victoriae fruitur, territos caeden gna et in castris et extra munimenta caede tium fuit: sed praeda maior; quia vix arm efferre hostis potuit: deletusque exercitus f ..ientes silvae texissent.

.. Antium haec geruntur

meatum ab Roma consul Cornelius subvehit. iquot menses Tusculi bellatum. Parte exercitus nsul castra Aequorum oppugnabat: partem Tuscu-nis dederat ad arcem recuperandam. Vi nunquam subiri potuit. Fames postremo inde detraxit ho-em. Quo postquam ventum ad extremum est, in-mes nudique omnes sub iugum ab Tusculanis missi. ignominiosa fuga domum se recipientes, Ro-anus consul in Algido consecutus, ad unum omnes ecidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) ercitu relicto castra locat. Et alter consul, post-iam moenibus iam Romanis, pulso hoste, pericu-m esse desierat, et ipse ab Roma profectus. Ita fariam consules ingressi hostium fines, ingenti cer-mine hinc Volscos, hinc Aequos populantur. Eo-m anno descisse Antiates, apud plerosque aucto-s invenio. L. Cornelium consulem id bellum ges-sse, oppidumque cepisse, certum affirmare, quia lla apud vetustiores scriptores eius rei mentio est, n ausim.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunicium domi bel-m Patres territat. Clamant, *fraude fieri, quod fo-s teneatur exercitus: frustrationem eam legis tol-ndae esse: se nihilominus rem susceptam peracturos.* btinuit tamen P. Lucretius praefectus urbis, ut actio-s tribuniciae in adventum consulum differrentur. rat et nova exorta causa motus. A. Cornelius et Servilius quaestores M. Volscio, quod falsus haud ibie testis in Kaesonem exstitisset, diem dixerant. ultis enim emanabat indiciis, neque fratrem Vol-ii, ex quo semel fuerit aeger, unquam non modo sum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex mor-, multorumque tabe mensium mortuum: nec his mporibus, in quae testis crimen coniecisset, Kae-nem Romae visum: affirmantibus, qui una meruere-nt, secum eum tum frequentem ad signa sine ullo

commeatu fuisse. Ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio iudices. Quum ad iudicium ire non auderet, omnes eae res, in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quam Kaesonis Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quaestores habere de reo, nisi prius habita de lege essent, passuros negabant. Ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. At illi, (etenim extremum anni iam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant: et quum consules nihilo minus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendae suae maiestatis causa promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Aequis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum septendecim millia trecenta novendecim. Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod et foris pacem peperere, et domi, etsi non concors, minus tamen, quam alias, infesta civitas fuit.

XXV. L. Minucius inde et C. Nautius consules facti duas residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni iudicium de Volscio impediebant: sed in quaestoribus novis maior vis, maior auctoritas erat. Cum M. Valerio, Valerii filio, Volesi nepote, quaestor erat T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat. Is, quoniam neque Quinctiae familiae Kaeso, neque reipublicae maximus iuvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendae causae innoxio potestatem ademisset, iusto ac pio bello persequebatur. Quum Virginius maxi-

me et tribuni de lege agerent, dum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem: ut, quum edocuissent populum, quid fraudis occultae ferretur, sinerent deinde suffragium inire. Hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Aequi dederunt: qui, rupto foedere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Cloelium deferunt. Is tum longe princeps in Aequis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum, hostili populatione veniunt, plenique praedae in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius, legati ab Roma, venerunt questum iniurias, et ex foedere res repetitum. Eos Aequorum imperator, *quae mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum* iubet *dicere: se alia interim acturum*. Quercus ingens arbor praetorio imminebat, cuius umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *et haec*, inquit, *sacrata quercus, et quicquid deorum est, audiant foedus a vobis ruptum: nostrisque et nunc querelis adsint, et mox armis; quum deorum hominumque simul violata iura exsequemur*. Romani ut rediere legati, senatus iussit, alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Aequorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum: et forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subito additus terror est.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad moenia urbis infesta populatione venit. Foedati agri, terror iniectus urbi est. Tum plebs benigne arma cepit: reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. Alterum Nautius contra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam,

prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit: nam, quum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserant hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: et, nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. Quae priusquam, undique vallo obiecto, clauderent exitus, quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil nec tam inopinatum, nec tam insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt: in quo quum parum praesidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret, L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operae pretium est audire, qui omnia prae divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quinctius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quattuor iugerum colebat agrum, quae prata Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palae innisus, seu quum araret; operi certe, id quod constat, agresti intentus; salute data in vicem redditaque, rogatus, *ut, quod bene verteret ipsi reique publicae, togatus mandata senatus audiret,* admiratus, rogitansque, *satin' salva essent omnia?* togam propere e tugurio proferre uxorem Raciliam iubet. Qua simul, absterso pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant: in urbem vocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quinctio publice parata fuit: transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt; inde alii propinqui atque amici; tum Pa-

trum maior pars. Ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum. Et plebis concursus ingens fuit: sed ea nequaquam tam laeta Quinctium vidit; et imperii nimium, et virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil praeterquam vigilatum est in urbe.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciae gentis, sed qui, quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanae iuventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, iustitium edicit, claudi tabernas tota urbe iubet, vetat quemquam privatae quicquam rei agere. Tum, quicunque aetate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent: quibus aetas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere iussit. Sic iuventus discurrit ad vallum petendum: sumpsere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigreque omnes ad edictum dictatoris praesto fuere. Inde composito agmine, non itineri magis apti, quam proelio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: *Adderent gradum; maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent: consulem exercitumque Romanum obsideri: tertium diem iam clausos esse: quid quaeque nox aut dies ferat, incertum esse: puncto saepe temporis maximarum rerum momenta verti. Accelera signifer, sequere miles,* inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. Media nocte in Algidum perveniunt: et, ut sensere, se iam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici

poterat, equo circumvectus, contemplatusque, qui tractus castrorum, quaeque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum coniici iubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. Facta, quae imperavit. Tum, quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, et, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere iubet: clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, et iacere vallum. Edito imperio, signum secutum est: iussa miles exsequitur; clamor hostes circumsonat. Superat inde castra hostium, et in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, *civilem esse clamorem, atque auxilium adesse*, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat: *Illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis coeptam: mirumque esse, ni iam exteriore parte castra hostium oppugnentur. Itaque arma suos capere, et se subsequi* iubet. Nocte initum proelium est a legionibus: dictatori clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Iam se ad prohibenda circumdari opera Aequi parabant, quum, ab interiore hoste proelio coepto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedere: pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce prima iam circumvallati ab dictatore erant, et vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. Tum a Quinctiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. Hic instabat nova pugna: illa nihil remiserat prior. Tum, ancipiti malo urgente, a proelio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire iussis ignominiam infensus addidit. Gracchum Cloelium ducem principes-

que alios vinctos ad se adduci iubet, oppido Corbione decedi; *Sanguinis se Aequorum non egere: licere abire: sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub iugum abituros.* Tribus hastis iugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata. Sub hoc iugo dictator Aequos misit.

XXIX. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) praedam omnem suo tantum militi dedit: consularem exercitum ipsumque consulem increpans, *Carebis*, inquit, *praedae parte, miles, ex eo hoste, cui prope praedae fuisti: et tu, L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus praeeris.* Ita se Minucius abdicat consulatu, iussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominiae, hic exercitus memor, et coronam auream dictatori libram pondo decreverit, et proficiscentem eum patronum salutaverit. Romae a Q. Fabio praefecto urbis senatus habitus triumphantem Quinctium, quo veniebat agmine, urbem ingredi iussit. Ducti ante currum hostium duces: militaria signa praelata: secutus exercitus praeda onustus. Epulae instructae dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali et sollennibus iocis, comissantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exsilium abiit. Quinctius sexto decimo die dictatura, in sex menses accepta, se abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. Ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in

Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est: sed, quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere. Plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt a canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Haec eo anno gesta.

XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus. Cuius initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat: ulteriusque ventum foret, (adeo exarserant animis) ni, velut dedita opera, nocturno impetu Aequorum Corbione amissum praesidium nuntiatum esset. Senatum consules vocant. Iubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde, posito legis certamine, nova de delectu contentio orta. Vincebaturque consulare imperium tribunicio auxilio, quum alius additur terror: Sabinum exercitum praedatum descendisse in agros Romanos; inde ad urbem venire. Is metus perpulit, ut scribi militem tribuni sinerent; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi praesidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus: id modo excepere, ne postea eosdem tribunos iuberent. Tribunicia comitia, ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum esset, extemplo habita. Trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus: itaque cautum est, ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, quum iam Aequi, Corbione interfecto praesidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modo, sed a Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum praesidium.

XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisque otium fuit: annona propter aquarum intemperiem laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refecti sequente anno, T. Romilio, C. Veturio consulibus, legem omnibus concionibus suis celebrabant. *Pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res aeque suo biennio iaceret, ac toto superiore lustro iacuisset.* Quum maxime haec agerent, trepidi nuntii ab Tusculo veniunt, Aequos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens eius populi meritum morandi auxilii. Ambo consules, cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum: supra septem millia hostium caesa: alii fugati: praeda parta ingens. Eam propter inopiam aerarii consules vendiderunt. Invidiae tamen res ad exercitum fuit, eademque tribunis materiam criminandi ad plebem consules praebuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus, dies dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone tribuno plebis; Veturio ab L. Alieno, aedile plebis. Uterque magna Patrum indignatione damnatus, Romilius decem millibus aeris, Veturius quindecim. Nec haec priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules. *Et se damnari posse* aiebant: *et plebem, et tribunos legem ferre non posse.* Tum, abiecta lege, quae promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent. Si plebeiae leges displicerent, at illi communiter legum latores, et ex plebe, et ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quaeque aequandae libertatis essent, sinerent creari.* Rem non aspernabantur Patres: *daturum leges neminem, nisi ex Patribus,* aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus; iussique inclutas leges So-

lonis describere, et aliarum Graeciae civitati stituta, mores, iuraque noscere.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus quietior insequens, P. Curiatio et Sex. Quin consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quo mo legatorum, qui Athenas ierant, legumque grinarum exspectatio praebuit; dein duo simul ingentia exorta, fames pestilentiaque, foeda h foeda pecori. Vastati agri sunt: urbs assid hausta funeribus; multae et clarae lugubres d Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; au Horatius Pulvillus: in cuius locum C. Veturi cupidius, quia damnatus a plebe erat, augure re. Mortuus consul Quinctilius, quattuor tribu bis. Multiplici clade foedatus annus: ab hoste fuit. Inde consules C. Menenius, P. Sestius C linus. Neque eo anno quicquam belli extern domi motus orti. Iam redierant legati cum legibus: eo intentius instabant tribuni, ut t scribendarum legum initium fieret. Placet cre cemviros sine provocatione, et ne quis eo ann magistratus esset. Admiscerenturne plebeii, c versia aliquamdiu fuit: postremo concessum bus, modo ne lex Icilia de Aventino, aliaeque tae leges abrogarentur.

XXXIII. Anno trecentesimo altero, quam c Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, a sulibus ad decemviros, quemadmodum ab r ante ad consules venerat, translato imperio. insignis, quia non diuturna, mutatio fuit: laet principia magistratus eius nimis luxuriavere. tius lapsa res est, repetitumque, duobus uti n retur consulum nomen imperiumque. Dec creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. rius, C. Iulius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. tius, T. Romilius, Sp. Postumius Claudio et

quia designati consules in eum annum fuerant, onore honos redditus: et Sestio alteri consulum s anni, quod eam rem collega invito ad Patres rat. His proximi habiti legati tres, qui Athe-erant: simul ut pro legatione tam longinqua nio esset honos: simul peritos legum peregri-a ad condenda nova iura usui fore credebant. evere ceteri numerum. Graves quoque aetate s novissimis suffragiis ferunt, quo minus fero-aliorum scitis adversarentur. Regimen totius stratus penes Appium erat favore plebis: adeo-ovum sibi ingenium induerat, ut plebicola re-omnisque aurae popularis captator evaderet, ruci saevoque insectatore plebis. Decimo die pulo singuli reddebant. Eo die penes praefe-iuris fasces duodecim erant: collegis novem li accensi apparebant: et in unica concordia in-sos (qui consensus privatis interdum inutilis es-umma adversus alios aequitas erat. Moderatio-rum argumentum exemplo unius rei notasse, erit. Quum sine provocatione creati essent, so cadavere, domi apud P. Sestium, patriciae s virum, invento, prolatoque in concionem, in cta manifesta atque atroci, C. Iulius decemvir Sestio dixit, et accusator ad populum exstitit, rei iudex legitimus erat: decessitque iure suo, mptum de vi magistratus populi libertati adii-

XXXIV. Quum promptum hoc ius velut ex ora-ncorruptum pariter ab his summi infimique fer-tum legibus condendis opera dabatur: ingenti-ominum exspectatione propositis decem tabu-pulum ad concionem advocaverunt: et, *quod n, faustum, felixque reipublicae, ipsis, liberisque t esset, ire, et legere leges propositas* iussere. *Se, tum decem hominum ingeniis provideri* potuerit,

omnibus summis infimisque iura aequasse: plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem, agitarent deinde sermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium non iussisse latas magis, quam tulisse, videri posset. Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctae viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatae sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est iuris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adiectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani iuris. Ea exspectatio, quum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Iam plebs, praeterquam quod consulum nomen, haud secus quam regum, perosa erat, ne tribunicium quidem auxilium, cedentibus in vicem appellationi decemviris, quaerebat.

XXXV. Postquam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines; honorem, summa ope a se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. Demissa iam in discrimen dignitas, ea aetate, iisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. Nescires, utrum inter decemviros, an inter candidatos, numerares: propior interdum petendo, quam gerendo, magistratui erat. Criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque: ipse medius inter tribunicios Duilios Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare: donec collegae quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, con-

iecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Apparere, nihil sinceri esse; *Profecto haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore. Nimium in ordinem se ipsum cogere, et vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quam viam ad continuandum magistratum quaerentis, esse.* Propalam obviam ire cupiditati parum ausi obsecundando molliro impetum aggrediuntur. Comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu iniungunt. Ars haec erat, ne semet ipse creare posset; quod praeter tribunos plebis (et id ipsum pessimo exemplo) nemo unquam fecisset. Ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit: deiectisque honore per coitionem duobus Quinctiis, Capitolino et Cincinnato, et patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium causa, et aliis eiusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitae pares decemviros creat: se in primis, quod haud secus factum improbabant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Poetelius, T. Antonius Merenda, K. Duilius, Sp. Oppius Cornicen, M'. Rabuleius.

XXXVI. Ille finis Appio alienae personae ferendae fuit. Suo iam inde vivere ingenio coepit, novosque collegas iam prius, quam inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde impotentibus instructi consiliis, quae secreto ab aliis coquebant, iam haud dissimulando superbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiae sollennes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus primum honoris diem denuntiatione ingentis terroris insignem fecere. Nam quum ita priores decemviri servassent, ut unus fasces haberet, et hoc in-

signe regium in orbem, suam cuiusque vicem, per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodiere. Centum viginti lictores forum impleverant, et fascibus secures illigatas praeferebant: nec attinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat, multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Patrum, ratis caedis causam ac principium quaeri: ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgae securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, praeterquam quod in populo nihil erat praesidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores decemviri appellatione collegae corrigi reddita ab se iura tulissent; et quaedam, quae sui iudicii videri possent, ad populum reiecissent. Aliquamdiu aequatus inter omnes terror fuit: paullatim totus vertere in plebem coepit. Abstinebatur a Patribus: in humiliores libidinose crudeliterque consulebatur: hominum, non causarum, toti erant: ut apud quos gratia vim aequi haberet. Iudicia domi conflabant, pronuntiabant in foro. Si quis collegam appellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut poeniteret, non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in praesentis modo temporis eos iniuriam conspirasse, sed foedus clandestinum inter ipsos iureiurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeii, et inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare, quae fierent; et credere, haud indignis accidere. Avide ruendo ad libertatem in servitutem lapsos iuvare nolle: cumulare quoque in-

iurias, ut taedio praesentium consules duo tandem et status pristinus rerum in desiderium veniant. Iam et processerat pars maior anni, et duae tabulae legum ad prioris anni decem tabulas erant adiectae: nec quicquam iam supererat, si hae quoque leges centuriatis comitiis perlatae essent, cur eo magistratu reipublicae opus esset. Exspectabant, quam mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebes agitabat, quonam modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam repararent. Quum interim mentio comitiorum nulla fieri, et decemviri, qui primo tribunicios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebei, patriciis iuvenibus saepserant latera: eorum catervae tribunalia obsederant. Hi ferre, agere plebem plebisque res; quum fortuna, qua quicquid cupitum foret, potentioris esset. Et iam ne tergo quidem abstinebatur: virgis caedi, alii securi subiici; et, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede iuventus nobilis corrupta non modo non ire obviam iniuriae, sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

XXXVIII. Idus Maiae venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus, prodeunt. Id vero regnum haud dubie videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam exsistit, aut futurus videtur. Nec ipsi solum desponderant animos, sed contemni coepti erant a finitimis populis: imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere: lateque populati, quum hominum atque pecudum inulti praedas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant, spem in

discordia Romana ponentes; eam impedimentum delectui fore. Non nuntii solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationem iniecit. Decemviri consultant, quid opus facto sit. Destitutis inter Patrum et plebis odia addidit terrorem insuper alium fortuna. Aequi alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo, praesidium orantes, nuntiant. Is pavor perpulit decemviros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis, consulerent. Citari iubent in curiam Patres, haud ignari, quanta invidiae immineret tempestas: omnes vastati agri periculorumque imminentium causas in se congesturos, tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos praeferocis animi conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est praeconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant iamdiu morem consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, *quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quicquam liberae civitatis fieret.* Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitare: curiam inde ac solitudinem circa decemviros intueri; quum et ipsi invisum consensu imperium, et plebs, quia privatis ius non esset vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur; *iam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det, et, quemadmodum Patres vocati non coeant in senatum, sic plebs abnuat delectum.* Haec fremunt plebes. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant. Indignitate rerum cesserant in agros; suarumque rerum erant, amissa publica: tantum ab iniuria se abesse rati, quantum a coetu congressuque impotentium dominorum se amo

vissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores, simul ad pignora capienda, sciscitandumque, num consulto detrectarent? referunt, senatum in agris esse. Laetius id decemviris accidit, quam si praesentes detrectare imperium referrent. Iubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt; qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit. Quo facto proditam a Patribus plebs libertatem rata, quod iis, qui iam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, tanquam iure cogentibus, senatus paruisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est, quam obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum, proditum memoriae est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiae rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denuntiantem, tumultum excivisse. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *Decem Tarquinios* appellantem, admonentemque, *Valeriis et Horatiis ducibus pulsos reges. Nec nominis homines tum pertaesum esse; quippe quo Iovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos, quod sacris etiam, ut sollenne, retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis: quae si in rege tum eodem, aut in filio regis, ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne, vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. Neque se videre, qui sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur, quanto ferocior dolor libertate sua vindicanda, quam cupiditas iniusta dominatione, esset. De bello Sabino eos referre; tanquam maius ullum populo Romano bellum sit, quam cum iis, qui, legum ferendarum causa creati, nihil iuris in civitate reli-*

querint; qui comitia, qui annuos magistratus, cissitudinem imperitandi, quod unum exaequa libertatis, sustulerint; qui privati fasces et imperium habeant. Fuisse, regibus exactis, p magistratus creatos; postea, post secessionem plebeios. Cuius illi partis essent, rogitare? *P res? quid enim eos per populum egisse? Opti qui anno iam prope senatum non habuerint; t habeant, ut de republica loqui prohibeant? Ne n in metu alieno spei ponerent: graviora, quae tur, videri iam hominibus, quam quae metuant.*

XL. Haec vociferante Horatio, quum dec nec irae nec ignoscendi modum reperirent, ne evasura res esset, cernerent; C. Claudii, qui p Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, qua gio, similis, orantis per sui fratris parentisq Manes, *ut civilis potius societatis, in qua natu quam foederis, nefarie icti cum collegis, mem Multo id magis se illius causa orare, quam re cae. Quippe rempublicam, si a volentibus nequ invitis ius expetituram. Sed ex magno certami gnas excitari ferme iras; earum eventum se h* Quum aliud, praeterquam de quo retulissent, viri dicere prohiberent, Claudium interpella recundia fuit. Sententiam igitur peregit, placere senatusconsultum fieri. Omnesque it piebant, privatos eos a Claudio iudicatos: m ex consularibus verbo assensi sunt. Alia sen asperior in speciem, vim minorem aliquanto quae patricios coire ad prodendum interregen bat: censendo enim, quoscunque magistratu qui senatum haberent, iudicabat; quos privato rat auctor nullius senatusconsulti faciendi. bante iam causa decemvirorum, L. Cornelius ginensis, M. Cornelii decemviri frater, quum e sularibus ad ultimum dicendi locum consulto

tus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque eius tuebatur: *Quonam fato incidisset, mirari se* dictitans, *ut decemviros, qui decemviratum petissent, aut socii, aut hi maxime oppugnarent? aut quid ita, quum per tot menses vacua civitate nemo, iustine magistratus summae rerum praeessent, controversiam fecerit; nunc demum, quum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent, quid agatur. Ceterum neminem, maiore cura occupatis animis, verum esse, praeiudicium rei tantae afferre. Sibi placere, de eo, quod Valerius Horatiusque ante Idus Maias decemviros abisse magistratu insimulent, bellis, quae immineant, perfectis, republica in tranquillum redacta, senatu disceptante, agi: et iam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quae decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati sint, an donec leges, quae deessent, perferrentur. In praesentia omnia praeter bellum omitti placere: cuius si falso famam vulgatam, vanaque non nuntios solum, sed Tusculanorum etiam legatos, attulisse putent, speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant. Sin fides et nuntiis et legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi; decemviros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere; nec rem aliam praeverti.*

XLI. In hanc sententiam ut discederetur, iuniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, *ut de republica liceret dicere: dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos, aut in curia, aut in concione, posse obstare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius, iam prope esse ratus, ut, ni violentiae eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset: *Non erit melius,* inquit, *nisi de quo consulimus,* vocem misisse: et

que ac seniores ab residuo tribuniciae potestati
cuius desiderium plebi multo acrius, quam con
imperii, rebantur esse, prope malebant, pos
ipsos decemviros voluntate abire magistratu,
invidia eorum exsurgere rursus plebem. Si
ducta res sine populari strepitu ad consules re
aut bellis interpositis, aut moderatione consu
imperiis exercendis, posse in oblivionem tribu
plebem adduci. Silentio Patrum edicitur del
iuniores, quum sine provocatione imperium
ad nomina respondent. Legionibus scriptis, i
decemviri comparabant, quos ire ad bellum
praeesse exercitibus oporteret. Principes in
cemviros erant Q. Fabius et Ap. Claudius. I
domi maius, quam foris, apparebat. Appii
tiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos
in Fabio minus in bono constans, quam navum
litia, ingenium esse. Hunc enim virum, egr
olim domi militiaeque, decemviratus collegae
mutaverant, ut Appii, quam sui, similis malle
Huic bellum in Sabinis, M'. Rabuleio et Q. Pc
additis collegis, mandatum. M. Cornelius in
dum missus cum L. Minucio et T. Antonio et I

penes milites noxa erat: qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi et ab Sabinis ad Eretum, et in Algido ab Aequis, exercitus erant. Ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito castra communierant: persecutis hostibus nusquam se aequo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Maius flagitium in Algido, maior etiam clades accepta: castra quoque amissa erant; exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se, fide misericordiaque victurus hospitum, (quae tamen non fefellerunt) contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut, posito iam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes, qui per aetatem arma ferre possent, custodire moenia, ac pro portis stationes agere iuberent: arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque, ab arce Tusculi degressos, in castris militem habere: castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis oppugnandae.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adiiciunt. L. Siccium in Sabinis, per invidiam decemviralem tribunorum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis serentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt: datur negotium militibus, quos miserant expeditionis eius comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere: nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se praevalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nuntiant in castra ceteri, praecipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnantem, militesque

quosdam cum ...
fuit. Profecta deinde ... decemvirorum permissu, ... in medio ...
ciderant, decemvirorum permissu, Sicciumque in medio ... corporibus,
spoliatum ibi corpus, omnibus in eum versis corporibus, nec vestigia
armatumque, omnibus in eum versis ullum, nec vestigia ... memoran
dere; hostium neque corpus ullum interfectum memoran
euntium; profecto ab suis interfectum castra erant
retulere corpus. Invidiaeque plena castra erant, ni de
Romam ferri protinus Siccium placebat, ni de
viri funus militare ei publica impensa facere
rassent. Sepultus ingenti militum maestitia,
ma decemvirorum in vulgus fama, est.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas, ab
ortum, haud minus foedo eventu, quam q
stuprum caedemque Lucretiae urbe regno
quinios expulerat: ut non finis solum idem
ris, qui regibus, sed causa etiam eadem imp
tendi esset. Ap. Claudium virginis plebeia
dae libido cepit. Pater virginis L. Virgi
stum ordinem in Algido ducebat, vir ex
... militiaeque. Perinde uxor instituta
... ... antur. Desponderat fili
... pro causa plebis
forma

plorantis, fit concursus. Virginii patris sponsique Icilii populare nomen celebratur: notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Iam a vi tuta erat; quum assertor, *Nihil opus esse multitudine concitata* ait; *se iure grassari, non vi.* Vocat puellam in ius. Auctoribus, qui aderant, ut sequeretur, ad tribunal Appii perventum est. Notam iudici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit; *puellam, domi suae natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam ei esse. Id se indicio compertum afferre, probaturumque vel ipso Virginio iudice, ad quem maior pars iniuriae eius pertineat. Interim dominum sequi ancillam, aequum esse.* Advocati puellae, quum Virginium reipublicae causa dixissent abesse, biduo affuturum, si nuntiatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem; neu patiatur, virginem adultam famae prius, quam libertatis, periculum adire.

XLV. Appius decreto praefatus, *Quam libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suae praetendant. Ceterum ita in ea firmum libertati fore praesidium, si nec causis, nec personis variet. In his enim, quae asserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit, id iuris esse: in ea, quae in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi: interea iuris sui iacturam assertorem non facere, quin ducat puellam sistendamque in adventum eius, qui pater dicatur, promittat.* Adversus iniuriam decreti quum multi magis fremerent, quam quisquam unus reclamare auderet; P. Numitorius, puellae avunculus, et sponsus Icilius interveniunt: dataque inter turbam via, quum multitudo Icilii maxime interventu resisti posse Appio crederet, lictor decresse

ait: vociferantemque Icilium summovet. Placidum quoque ingenium tam atrox iniuria accendisset. *Ferro hinc tibi summovendus sum, Appi*, inquit, *ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas et secures iube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii. Non, si tribunicium auxilium et provocationem plebi Romanae, duas arces libertatis tuendae, ademistis, ideo in liberos quoque nostros coniugesque regnum vestrae libidini datum est. Saevite in tergum et in cervices nostras; pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego praesentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes deorum hominumque implorabimus fidem: neque tu istud unquam decretum sine caede nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare. Virginius viderit, de filia, ubi venerit, quid agat. Hoc tantum sciat, sibi, si huius vindiciis cesserit, conditionem filiae quaerendam esse. Me, vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret, quam fides.*

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. Lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est, quum Appius, *Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, et tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quaerere*, diceret. *Non praebiturum se illi eo die materiam: sed ut iam sciret, non id petulantiae suae, sed Virginio absenti et patrio nomini et libertati, datum, ius eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: a M. Claudio petiturum, decederet iure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. Quod nisi pater postero die affuisset, denuntiare se Icilio similibusque Icilii, neque legi suae latorem, neque decemviro constantiam defore: nec se*

utique collegarum lictores convocaturum ad coercendos seditionis auctores: contentum se suis lictoribus fore. Quum dilatum tempus iniuriae esset, secessissentque advocati puellae, placuit omnium primum, fratrem Icilii filiumque Numitorii, impigros iuvenes, pergere inde recta ad portam, et, quantum accelerari posset, Virginium acciri e castris. In eo verti puellae salutem, si postero die vindex iniuriae ad tempus praesto esset. Iussi pergunt, citatisque equis nuntium ad patrem perferunt. Quum instaret assertor puellae, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum praeciperent iter nuntii missi in castra, manus tollere undique multitudo, et se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus, *Gratum est*, inquit; *crastina die vestra opera utar: sponsorum nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius, paullisper moratus, ne eius rei causa sedisse videretur, postquam, omissis rebus aliis prae cura unius, nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, *ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.* Improbum consilium serum, ut debuit, fuit; et iam commeatu sumpto profectus Virginius prima vigilia erat, quum postero die mane de retinendo eo nequicquam literae redduntur.

XLVII. At in urbe prima luce, quum civitas in foro exspectatione erecta staret, Virginius sordidatus filiam suam obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocatione in forum deducit. Circumire ibi et prensare homines coepit; et non orare solum precariam opem, sed pro debita petere, *Se pro liberis eorum ac coniugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cuius strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si, incolumi urbe, quae, capta, ultima timean-*

tur, liberis suis sint patienda? Haec prope concion bundus circumibat homines. Similia his ab Icili iactabantur: comitatus muliebris plus tacito fletu quam ulla vox, movebat. Adversus quae omnia ob stinato animo Appius (tanta vis amentiae veriu quam amoris, mentem turbaverat) in tribunal ascen dit: et, ultro querente pauca petitore, *quod ius sib pridie per ambitionem dictum non esset*, priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respon dendi daretur locus, Appius interfatur. Quem de creto sermonem praetenderit, forsitan aliquem ve rum auctores antiqui tradiderint: quia nusquam ul lum in tanta foeditate decreti verisimilem invenio id, quod constat, nudum videtur proponendum, de cresse vindicias secundum servitutem. Primo stupo omnes admiratione rei tam atrocis defixit: silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein quum M. Claudius, cir cumstantibus matronis, iret ad prehendendam virgi nem, lamentabilisque eum mulierum comploratio ex cepisset; Virginius, intentans in Appium manus, *Fi lio,* inquit, *Appi, non tibi, filiam despondi: et ad nu ptias, non ad stuprum, educavi. Placet pecudum fe rarumque ritu promiscue in concubitus ruere? Pass rine haec isti sint, nescio: non spero esse passuros i los, qui arma habent.* Quum repelleretur assert virginis a globo mulierum circumstantiumque adv catorum, silentium factum per praeconem.

XLVIII. Decemvir, alienatus ad libidinem a mo, negat, *hesterno tantum convicio Icilii violen que Virginii, cuius testem populum Romanum hab sed certis quoque indiciis compertum se habere, n tota coetus in urbe factos esse ad movendam sed nem. Itaque se, haud inscium eius dimicationis, armatis descendisse; non ut quemquam quietum laret, sed ut turbantes civitatis otium pro maie imperii coerceret. Proinde quiesse erit melius.*

quit, *lictor, summove turbam; et da viam domino ad prehendendum mancipium.* Quum haec intonuisset plenus irae, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, desertaque praeda iniuriae puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quaeso,* inquit, *Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum invectus: deinde sinas hic coram virgine nutricem percunctari, quid hoc rei sit? ut, si falso pater dictus sum, aequiore hinc animo discedam.* Data venia, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinae ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen: atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno, quo possum,* ait, *modo, filia, in libertatem vindico.* Pectus deinde puellae transfigit; respectansque ad tribunal, *Te,* inquit, *Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium iubet. Ille ferro, quacunque ibat, viam facere: donec, multitudine etiam prosequentium tuente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellae infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronae, *Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiae praemia esse?* ceteraque, quae in tali re muliebris dolor, quo est maestior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subiicit. Virorum et maxime Icilii vox tota, tribuniciae potestatis ac provocationis ad populum ereptae, publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendae libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi; postremo, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse, cum agmine patriciorum iuvenum per turbam vadens, in vincula duci iubet. Iam circa Icilium non solum multitudo, sed du-

ces quoque multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius: qui, repulso lictore, *Si iure ageret, vindicare se a privato Icilium* aiebant; *si vim afferre conaretur, ibi quoque se haud impares fore*. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit: franguntur a multitudine fasces. In concionem Appius ascendit: sequuntur Horatius Valeriusque. Eos concio audit: decemviro obstrepitur. Iam pro imperio Valerius discedere a privato lictores iubebat: quum, fractis animis, Appius, vitae metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegae esset, in forum ex altera parte irrumpit: videt imperium vi victum. Agitatus deinde consiliis, ac quae ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidaverat, senatum postremo vocari iussit. Ea res, quod magnae parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendae potestatis eius multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; et multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

L. Itaque missi iuniores Patrum in castra, quae tum in monte Vecilio erant, nuntiant decemviris, *ut omni ope ab seditione milites contineant*. Ubi Virginius maiorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, praeterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est strictum etiam telum, respersusque ipse cruore, totа in se castra convertit: et togae, multifariam in castris visae, maioris aliquanto, quam erat, speciem urbanae multitudinis fecerant. Quaerentibus, *quid rei esset*, flens diu vocem non misit: tandem, ut iam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exp

t. Supinas deinde tendens manus, commilit pellans, orabat, *Ne, quod scelus Ap. Claudii e i attribuerent: neu se, ut parricidam liberum, a rentur. Sibi vitam filiae suae cariorem fuisse erae ac pudicae vivere licitum fuisset. Quum, ve vam, ad stuprum rapi videret, morte amitti meli tum, quam contumelia, liberos, misericordia se eciem crudelitatis lapsum. Nec se superstitem fili turum fuisse, nisi spem ulciscendae mortis eius i xilio commilitonum habuisset. Illis quoque enin ias, sorores, coniugesque esse: nec cum filia sua libi iem Ap. Claudii exstinctam esse; sed, quo impuni r sit, eo effrenatiorem fore. Aliena calamitate do mentum datum illis cavendae similis iniuriae. Quod se attineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, quia n ultra pudica victura fuerit, miseram, sed hone m, mortem occubuisse. Non esse iam Appii libidini um in domo sua: ab alia violentia eius eodem se ani suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiae. teri sibi ac liberis suis consulerent.* Haec Virginio iferanti succlamabat multitudo, *Nec illius dolori, suae libertati se defuturos.* Et immixti turbae tum togati, quum eadem illa querendo, docendo quanto visa, quam audita, indigniora potuerint i, simul profligatam iam rem nuntiando Romae insecutique, qui Appium prope interemptum in ım abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma maretur, vellerentque signa, et Romam pro entur. Decemviri simul his, quae videbant, is, quae acta Romae audierant, perturbati, aliam partem castrorum, ad sedandos motus nt: et leniter agentibus responsum non red nperium si quis inhiberet, *et viros et arma* , respondetur. Eunt agmine ad urbem, et n insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ıdam libertatem creandosque tribunos ple-

bis adhortantes: alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aspere agi: quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Iulius, P. Sulpicius, qui quaererent senatus verbis, *cuius iussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent? belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent?* Non defuit, quid responderetur: deerat, qui daret responsum, nullodum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiae se offerre. Id modo a multitudine conclamatum est, *ut L. Valerium et M. Horatium ad se mitterent: his se daturos responsum.*

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, *in re non maxima paullo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumque, quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio esse. Placere decem creari, qui summae rei praeessent, militarique honore tribunos militum appellari.* Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, *Melioribus meis vestrisque rebus reservate*, inquit, *ista de me iudicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum iucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est praeesse vobis, qui proximi invidiae sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur.* Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. Ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii caedis memoria revocata, quam quem nova fama de virgine adeo foede ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit, tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium praerogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium imminensque ei potestati, et ipse prius, quam iretur ad urbem,

estate eundem numerum ab suis creandum 'orta Collina urbem intravere sub signis, merbe agmine in Aventinum pergunt. Ibi, conteri exercitui, viginti tribunis militum negolerunt, ut ex suo numero duos crearent, qui rerum praeessent. M. Oppium, Sex. Maniant. Patres, solliciti de summa rerum, quum quotidie esset, iurgiis saepius terunt tempus, nsiliis. Siccii caedes decemviris, et Appiana t dedecora militiae obiiciebantur. Placebat, n Horatiumque ire in Aventinum. Illi nese aliter ituros, quam si decemviri deponeignia magistratus eius, quo anno iam ante . Decemviri, querentes se in ordinem cogi, , quam perlatis legibus, quarum causa creati lepositoros imperium se aiebant.

Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, icta plebs, contentionibus assiduis nihil trans-Sacrum montem ex Aventino transit; affir'uilio, *non prius, quam deseri urbem videant, i animos Patrum descensuram. Admoniturum montem constantiae plebis: sciturros, quod ituta potestate redigi in concordiam res ne-* Via Nomentana, cui tum Ficulensi nomen fecti, castra in monte Sacro locavere, modetrum suorum nihil violando imitati. Secuta m plebs, nullo, qui per aetatem ire posset, nte. Prosequuntur coniuges liberique, *cui-'elinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, 'tas sancta esset,* miserabiliter rogitantes. asta Romae omnia insueta solitudo fecisset, raeter paucos seniorum nemo esset; vocatis n senatum Patribus, desertum apparuisset foures iam, quam Horatius et Valerius, vocitur, *Quid exspectabitis, Patres conscripti? Si 'i finem pertinaciae non faciunt*, ruere ac de-

ta alia turba ex castris occurrit: con
bertatem concordiamque civitati resti
pro concione: *Quod bonum, faustum,*
bis, reique publicae, redite in patriam
inges, liberosque vestros: sed, qua hic n
ibi nullius ager in tot rerum usu ne
multitudini est violatus, eam modesti
bem. In Aventinum ite, unde profect
lici loco, ubi prima initia inchoastis lil
tribunos plebi creabitis. Praesto erit
mus, qui comitia habeat. Ingens ass
que cuncta approbantium fuit. Con
gna, profectique Romam certant cum
armati per urbem silentio in Aventin
Ibi extemplo, pontifice maximo comit
bunos plebis creaverunt, omnium pr
nium, inde L. Icilium, et P. Numitori
Virginiae, auctores secessionis. Tu
progeniem eius, quem primum tribun
tum in Sacro monte, proditum memo
Duilium, qui tribunatum insignem a
creatos gesserat, nec in decemviralib
plebi defuerat. Spe deinde magis,
electi, M. Titinius, M. Pomponius,
Villius, C. Oppius. Tribunatu inito
templo plebem rogavit, et plebs scivi
esset secessio ab decemviris facta.
consulibus creandis cum provocatione
gationem pertulit. Ea omnia in pratis
cilio plebis acta, quem nunc circum
pellant.

LV. Per interregem deinde cons
Valerius, M. Horatius; qui extempl
occeperunt: quorum consulatus pop
Patrum iniuria, nec sine offensione
enim libertati plebis caveretur, id sui

bus credebant. Omnium primum, quum veluti in controverso iure esset, tenerenturne Patres plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, *Ut, quod tributim plebes iussisset, populum teneret:* qua lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum praesidium libertatis, decemvirali potestate eversam, non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo novam legem, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet: qui creasset, eum ius fasque esset occidi: neve ea caedes capitalis noxae haberetur.* Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur, (cuius rei prope iam memoria aboleverat) relatis quibusdam ex magno intervallo caerimoniis, renovarunt; et quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, *Ut, qui tribunis plebis, aedilibus, iudicibus, decemviris nocuisset, eius caput Iovi sacrum esset: familia ad aedem Cereris, Liberi, Liberaeque venum iret.* Hac lege iuris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse: sed eum, qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. Itaque aedilem prehendi ducique a maioribus magistratibus: quod etsi non iure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto aedilem: tribunos vetere iureiurando plebis, quum primum eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoque et praetoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse: iudicem enim consulem appellari. Quae refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum consulem iudicem, sed praetorem, appellari mos fuerit. Hae consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in aedem Cereris ad

aediles plebis deferrentur; quae antea arbitrio consulum supprimebantur vitiabanturque. M. Du deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque vit: *Qui plebem sine tribunis reliquisset, quique gistratum sine provocatione creasset, tergo ac c puniretur.* Haec omnia ut invitis, ita non adve tibus, patriciis transacta; quia nondum in q quam unum saeviebatur.

LVI. Fundata deinde et potestate tribunicia, e bis libertate, tum tribuni aggredi singulos tutum turumque iam rati, accusatorem primum Virgi et Appium reum deligunt. Quum diem Appio V nius dixisset, et Appius, stipatus patriciis iuve in forum descendisset; redintegrata extempl omnibus memoria foedissimae potestatis, quum i satellitesque eius vidissent. Tum Virginius, O inquit, *rebus dubiis inventa est. Itaque neque a cusando apud vos eum tempus teram, a cuius cr tate vosmet ipsi armis vindicastis: nec istum ad scelera impudentiam in defendendo se adiicere p Omnium igitur tibi, Ap. Claudi, quae impie ne que per biennium alia super alia es ausus, grati cio: unius tantum criminis ni iudicem dices, te bertate in servitutem contra leges vindicias non se, in vincula te duci iubeo.* Nec in tribunicio a Appius, nec in iudicio populi ullam spem hal attamen et tribunos appellavit; et, nullo mo arreptus a viatore, *Provoco,* inquit. Audita vo vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindici per ab libertate dictae erant, silentium fecit. E pro se quisque, *Deos tandem esse, et non neg humana,* fremunt, *et superbiae crudelitatique, e ras, non leves tamen venire poenas: provocar provocationem sustulisset; et implorare praes populi, qui omnia iura populi obtrisset; rapiq vincula egentem iure libertatis, qui liberum cor*

ervitutem addixisset; ipsius Appii, inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis, vox audiebatur. Maiorum merita in rempublicam domi militiaeque commemorabat: *suum infelix erga plebem Romanam studium, quod aequandarum legum causa cum maxima offensione Patrum consulatu abisset; suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterum sua propria bona malaque, cum causae dicendae data facultas sit, tum se experturum. In praesentia se communi iure civitatis civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut iudicium populi Romani experiri. Non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in aequitate et misericordia civium suorum spei habeat. Quod si indicta causa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei appellare, et monere, ne imitentur, quos oderint. Quod si tribuni eodem foedere obligatos se fateantur tollendae appellationis causa, in quam conspirasse decemviros criminati sint; at se provocare ad populum: implorare leges de provocatione et consulares, et tribunicias, eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si hoc indemnato indicta causa non liceat? cui plebeio et humili praesidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata sit: et appellatio provocatioque adversus iniuriam magistratuum ostentata tantum inanibus literis, an vere data sit.*

LVII. Contra ea Virginius, *Unum Ap. Claudium et legum expertem et civilis et humani foederis esse,* aiebat. *Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, deorum hominumque contemptor, carnificibus, non lictoribus, stipatus, iam ab rapinis et caedibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani,* velut bello captam, ab

complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit. Ubi crudeli decreto nefandisque vindiciis dextram patris in filiam armaverit: ubi, tollentes corpus semianime virginis, sponsum avunculumque in carcerem duci iusserit; stupro interpellato magis, quam caede, motus. Et illi carcerem aedificatum esse, quod domicilium plebis Romanae vocare sit solitus. Proinde, ut ille iterum ac saepius provocet, sic se iterum ac saepius iudicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutem dederit: si ad iudicem non eat, pro damnato in vincula duci iubere. Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi iam nimia libertas videretur, in carcerem est coniectus: tribunus ei diem prodixit. Inter haec ab Latinis et Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Iovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentae erant, colebanturque religiones pie magis, quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Aequos Volscosque summa vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules iussi. Horatio Sabini, Valerio Aequi Volscique evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non iuniores modo, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda praesto fuere: eoque non copia modo, sed genere etiam militum, veteranis admixtis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in aes incisas in publico proposuerunt. Sunt, qui iussu tribunorum aediles functos eo ministerio scribant.

LVIII. C. Claudius, qui, perosus decemvirorum scelera, et ante omnes fratris filii superbiae infestus, Regillum, antiquam in patriam, se contulerat, is magno iam natu, quum ad pericula eius deprecanda red-

isset, cuius vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos; orabatque, *Ne Claudiae genti eam inustam maculam vellent, ut carcere et vinculis viderentur digni: virum, honoratissimae imaginis futurum ad posteros, legum latorem conditoremque Romani iuris, iacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parum, per ad cognitionem cogitationemque animos: et potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam propter unius odium multorum preces aspernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare; nec cum eo in gratiam redisse, cuius adversae fortunae velit succursum. Virtute libertatem recuperatam esse: clementia concordiam ordinum stabiliri posse.* Erant, quos moveret sua magis pietate, quam eius, pro quo agebat, causa. Sed Virginius, *Sui potius ut misererentur,* orabat, *filiaeque: nec gentis Claudiae, regnum in plebem sortitae, sed necessariorum Virginiae et trium tribunorum preces audirent; qui, ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent.* Iustiores hae lacrimae videbantur. Itaque, spe incisa, priusquam prodicta dies adesset, Appius sibi mortem conscivit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invidiae, quod in urbe fuerat, quum iniustae vindiciae a collega dicerentur. Plus tamen facta iniuria Oppio, quam non prohibita, invidiae fecit. Testis productus, qui, septem et viginti enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissa veste tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus iterum in se saeviret.* Oppius quoque ductus in vincula est, et ante iudicii diem finem ibi vitae fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. Collegae eorum exsilii causa solum verterunt: bona publicata sunt. Et M. Claudius, assertor Virginiae,

die dicta damnatus, ipso remittente Virgin
mam poenam, dimissus Tibur exsulatum abii
nesque Virginiae, mortuae quam vivae felicio
tot domos ad petendas poenas vagati, nullo
sonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus incesserat Patres, vu
iam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum
rant, quum M. Duilius tribunus plebis, inhibi
briter modo nimiae potestatis, *Et libertatis,
nostrae et poenarum ex inimicis satis est: ita
anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duc
quam sum passurus. Nam neque vetera pecc
peti iam obliterata placet, quum nova expiata
cemvirorum suppliciis; et nihil admissum iri
vim tribuniciam desideret, spondet perpetua e
amborum in libertate vestra tuenda cura.* Ea
moderatio tribuni metum Patribus dempsit,
que auxit consulum invidiam; quod adeo tot
fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior
magistratui, quam patricio, cura fuisset;
inimicos satietas poenarum suarum cepisset
obviam ituros licentiae eorum consules ap
Multique erant, qui mollius consultum dicere
legum ab iis latarum Patres auctores fuisse
que erat dubium, quin, turbato reipublica
tempori succubuissent.

LX. Consules, rebus urbanis compositis,
toque plebis statu, in provincias diversi abier
lerius adversus coniunctos iam in Algido e
Aequorum Volscorumque sustinuit consilio
Quod si extemplo rem fortunae commisisset
scio, an, qui tum animi ab decemvirorum inf
auspiciis Romanis hostibusque erant, magn
mento certamen staturum fuerit. Castris, mi
suum ab hoste positis, copias continebat.
medium inter bina castra spatium acie in

complebant: provocantibusque ad proelium responsum Romanus nemo reddebat. Tandem fatigati stando, ac nequicquam exspectando certamen, Aequi Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos praedatum abeunt. Relinquitur magis castris praesidium, quam satis virium ad certamen. Quod ubi consul sensit, reddit illatum antea terrorem: instructaque acie ultro hostem lacessit. Ubi illi, conscientia quid abesset virium, detrectavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, et pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessere. Et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo nuntios passim trepidi ad revocandos praedatores dimittunt. Recurritur ex proximis locis; ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnae fieret: et, postquam multa iam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoste, iubet signa inferri consul: motaque acie, indignatio Aequos et Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius, quam virtus et arma tegerent. Igitur et ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnae accepere. Iamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus prius, quam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: adortusque nec omnes dum eductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primo pedem hostes: deinde, quum animos collegissent, et undique duces, *victisne cessuri essent*, increparent, restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos *meminisse* iubebat, *illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimet ipsis victuros, non ut decemvirorum victores praemium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent, prioribus proeliis per duces, non per milites, stetisse, ne vincerent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes: et domi, quam foris, servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cuius pudicitiae in pace periculum esset: unum Appium civem periculosae libidinis. At, si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari, quae nec Iupiter, nec Mars pater passuri sint iis auspiciis conditae urbi accidere.* Aventini Sacrique montis admonebat, *ut, ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium illibatum referrent: ostenderentque, eandem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quae ante creatos fuerit: nec, aequatis legibus, imminutam virtutem populi Romani esse.* Haec ubi inter signa peditum dicta dedit; avolat deinde ad equites, *Agite, iuvenes,* inquit, *praestate virtute peditem, ut honore atque ordine praestatis. Primo concursu pedes movit hostem: pulsum vos, immissis equis, exigite e campo. Non sustinebunt impetum: et nunc cunctantur magis, quam resistunt.* Concitant equos, permittuntque in hostem, pedestri iam turbatum pugna: et, perruptis ordinibus, elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, iam fugam undique capessentes plerosque a castris avertunt, praeterequitantesque absterrent. Peditum acies, et consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti caede, maiore praeda potitur. Huius pugnae fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe laetitia modo celebrata est; in castris

animos militum ad aemulandum decus accendit. Iam Horatius eos, excursionibus sufficiendo, proeliisque levibus experiundo assuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominiae decemvirorum ductu acceptae; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes, *Quid latrocinii modo procursantes pauci recurrentesque tererent tempus, et in multa proelia parvaque carperent summam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortunae rem darent?*

LXII. Ad id, quod sua sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. *Iam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi ultro per contumelias hostem insultare: quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore?* Ubi haec fremere militem in castris consul sensit, concione advocata, *Quemadmodum,* inquit, *in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse. Qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit: consulto collegae, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos mihi effeceritis. Et trahi bellum salubriter, et mature perfici potest. Si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam. Si iam satis animi est, decernique placet, agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestrae.* Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, *Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum*, affirmat. Reliquum diei apparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, et ipsi, iam pridem avidi certaminis, procedunt. Proelium fuit, quale inter fidentes sibimet

ambo exercitus, veteris perpetuaeque victoriae alterum gloria, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adiuvere: nam quum aequassent aciem, duo extra ordinem millia, quae in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere. Quae ubi, illatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque iam suis provolant in primum; simulque et hosti se opponunt, et, aequato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verecundiae erat, equitem suo alienoque Marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

LXIII. Vadunt igitur in proelium ab sua parte omissum; et locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit: transvolat inde in partem alteram, suis victoriae nuntius; simul et in hostes iam pavidos, quippe fuso suae partis validiore cornu, impetum facit. Non aliorum eo proelio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare, sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connisi hostem avertunt; nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim per agros, castra hosti ad praedam relinquunt. Ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus, populationibus agrorum amissas, recipit. Gemina victoria duobus bifariam proeliis parta, maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus iniussu et altero die frequens iit supplicatum: et haec vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior

fuit. Consules ex composito eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere. Ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum inter milites dedita opera terroris causa haberi. Itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc aedes Apollinis est, (iam tum Apollinarem appellabant) avocavere senatum. Ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum, multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hostibus, consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem, peti. Nunquam ante de triumpho per populum actum: semper aestimationem arbitriumque eius honoris penes senatum fuisse: ne reges quidem maiestatem summi ordinis imminuisse. Ne ita omnia tribuni potestatis suae implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita aequatas leges, si sua quisque iura ordo, suam maiestatem teneat.* In eandem sententiam multa et a ceteris senioribus Patrum quum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum, sine auctoritate senatus, populi iussu triumphatum est.

LXIV. Haec victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur, et, quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum causabantur, quo per contumeliam consulum iura plebis labefacta essent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis

praeesset, potissimum M. Duilio sorte evenit, viro prudenti, et ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti. Qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegae, ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis, habiturus e lege potius comitia, quam ex voluntate Patrum; iniecta contentione, Duilius, consules ad subsellia accitos quum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, auctores populares sententiae haud popularis nactus, in concionem cum iis processit. Ubi quum consules, producti ad populum, interrogatique, si eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptae domi, memor militiae rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiae suae mutassent; collaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: et, quinque tribunis plebis creatis, quum prae studiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit; nec deinde comitiorum causa habuit. Satisfactum legi aiebat, quae, numero nusquam praefinito tribunis, modo ut relinquerentur, sanciret; et ab iis, qui creati essent, cooptari collegas iuberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, si qui vos minus hodie decem tribunos plebei feceritis: hi tum uti, quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi, quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius, quum ad ultimum perseverasset, negando quindecim tribunos plebei rempublicam habere posse, victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis

um voluntatem foverunt: duos etiam patricio
ularesque, Sp. Tarpeium et A. Aterium, coopta-
. Consules creati, Lar Herminius, T. Virginius
imontanus, nihil magnopere ad Patrum aut ple-
ausam inclinati, otium domi ac foris habuere.
'rebonius tribunus plebis, infestus Patribus, quod
b iis in cooptandis tribunis fraude captum, prodi-
a collegis, aiebat, rogationem tulit, *Ut qui ple-*
Romanam tribunos plebi rogaret, is usque eo ro-
t, dum decem tribunos plebi faceret; insectandis
Patribus, unde Aspero etiam inditum est cogno-
, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Maceri-
et C. Iulius, consules facti, coitiones tribunorum,
rsus nobilium iuventutem ortas, sine insectatio-
otestatis eius, conservata maiestate Patrum, se-
re: plebem, decreto ad bellum Volscorum et Ae-
um delectu, sustinendo rem, ab seditionibus con-
re: urbano quoque otio foris omnia tranquilla
ffirmantes, per discordias civiles externos tol-
nimos. Cura pacis concordiae quoque intesti-
usa fuit. Sed alter semper ordo gravis alte-
odestiae erat. Quiescenti plebi ab iunioribus
iniuriae fieri coeptae. Ubi tribuni auxilio
ribus essent, in primis parum proderat: dein-
si quidem inviolati erant; utique postremis
s, quum et per coitiones potentiorum iniuria
vis potestatis omnis aliquanto posteriore
e languidior ferme esset: iamque plebs ita
tu ponere aliquid spei, si similes Icilio tri-
eret: nomina tantum se biennio habuisse.
ontra Patrum, ut nimis feroces suos crede-
esse; ita malle, si modus excedendus es-
am adversariis, superesse animos. Adeo
uendae libertatis, dum aequari velle si-
se quisque extollit, ut deprimat alium, in
cavendoque ne metuant homines, metu-

endos ultro se efficiunt: et iniuriam a nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, iniungimus aliis.

LXVI. T. Quinctius Capitolinus quartum et Agrippa Furius, consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum, acceperunt: sed imminebat utrumque. Iam non ultra discordia civium reprimi poterat, et tribunis et plebe incitata in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. Ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Aequi ac Volsci: simul quod persuaserant iis duces, cupidi praedarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuisse, abnuente iam plebe imperium. *Eo adversus se non esse missos exercitus: dissolvi licentia militandi morem: nec pro communi iam patria Romam esse: quicquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti: occaecatos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse.* Coniunctis exercitibus Latinum primum agrum perpopulati sunt: deinde postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero, exsultantibus belli auctoribus, ad moenia ipsa Romae populabundi regione portae Esquilinae accessere, vastationem agrorum per contumeliam urbi ostentantes. Unde postquam inulti, praedam prae se agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quinctius consul ad concionem populum vocavit.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Etsi mihi nullius noxae conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriae traditum iri, Aequos et Volscos, vix Hernicis modo pares, T. Quinctio quartum consule, ad moenia urbis Romae impune armatos venisse. Hanc ego ignominiam, (quanquam iam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divi-*

ꝗ animus) si huic potissimum imminere anno scis-m, vel exsilio, vel morte, si alia fuga honoris non es-t, vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quae portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? tis honorum, satis superque vitae erat: mori consu-m tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi ho-ium contempsere? nos consules; an vos Quirites? Si ilpa in nobis est, auferte imperium indignis; et, si id rrum est, insuper poenas expetite. Si in vobis, nemo eorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, uirites; vosmet tantum eorum poeniteat. Non illi estram ignaviam contempsere, nec suae virtuti confisi int; quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro ultati, sub iugum missi, et se et vos novere. Discor-ia ordinum est venenum urbis huius; Patrum ac ple-s certamina, dum nec nobis imperii, nec vobis liber-tis est modus, dum taedet vos patriciorum, hos ple-iorum magistratuum, sustulere illis animos. Pro eum fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concu-stis: concordiae causa concessimus. Decemviros de-derastis: creari passi sumus. Decemvirorum vos ertaesum est: coegimus abire magistratu. Manente eosdem privatos ira vestra, mori atque exsulare no-lissimos viros honoratissimosque passi sumus. Tri-inos plebis creare iterum voluistis: creastis. Consu-s facere vestrarum partium, etsi Patribus videbamus

prope captas, et scandentem in aggerem Volscum hostem nemo summovit: in nos viri, in nos armati estis.

LXVIII. *Agitedum, ubi hic curiam circumsederitis, et forum infestum feceritis, et carcerem impleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut, si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, praedam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per haec loco est peiore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatae res vestrae in quo statu sunt? Iam unicuique ex agris sua damna nuntiabuntur. Quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amissa reddent ac restituent? Vocis verborumque quantum voletis, ingerent, et criminum in principes, et legum aliarum super alias, et concionum. Sed ex illis concionibus nunquam vestrum quisquam re, fortuna, domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad coniugem ac liberos praeter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? a quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At, Hercules, quum stipendia, nobis consulibus, non tribunis ducibus, et in castris, non in foro, faciebatis, et in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant, praeda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriaeque, simul publicae, simul privatae, triumphantes domum ad penates redibatis: nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. Haerete affixi concionibus et in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Aequos et Volscos proficisci? Ante portas est bellum: si inde non pellitur, iam intra moenia erit, et arcem et Capitolium scandet, et in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectum haberi, et educi exercitum in Algidum iussit: sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes; praesenti pace*

ill, nec cessantes, ex otio illo brevi multiplex bellum editurum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed e vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moeret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, uirites; sed multo malo vos salvos esse, qualicunque rga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparaum est, ut, qui apud multitudinem sua causa loquiur, gratior eo sit, cuius mens nihil, praeter publicum ommodum, videt: nisi forte assentatores publicos, lebicolas istos, qui vos nec in armis nec in otio esse siunt, vestra vos causa incitare et stimulare putatis. oncitati, aut honori, aut quaestui illis estis: et quia concordia ordinum nullos se usquam esse vident, alae rei se, quam nullius, turbarum ac seditionum, uces esse volunt. Quarum rerum si vos taedium tanem capere potest, et patrum vestrosque antiquos moes vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso; isi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum usos fugatosque castris exuero, et a portis nostris oenibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo unc vos attoniti estis, transtulero.

LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio acceior plebi, quam tunc severissimi consulis, fuit. Iuentus quoque, quae inter tales metus detrectationem ilitiae telum acerrimum adversus Patres habere solta erat, arma et bellum spectabat: et agrestium fua, spoliatique in agris et vulnerati, foediora iis, quae ibiiciebantur oculis, nuntiantes, totam urbem ira nplevere. In senatum ubi ventum est, ibi vero in uinctium omnes versi, ut unum vindicem maiestatis omanae intueri; et primores Patrum *dignam* dicere *ncionem imperio consulari, dignam tot consulatibus nte actis, dignam vita omni, plena honorum saepe georum, saepius meritorum. Alios consules aut per roditionem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut cerbe tuendo iura ordinis asperiorem domando multi-*

tudinem fecisse: T. Quinctium orationem memorem maiestatis Patrum, concordiaeque ordinum, et temporum in primis habuisse. Orare eum collegamque, ut capesserent rempublicam: orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac moenibus propulsari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus praeberent: appellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe prope oppugnata. Consensu omnium delectus decernitur habeturque. Quum consules in concione pronuntiassent, *Tempus non esse causas cognoscendi; omnes iuniores postero die prima luce in campo Martio adessent; cognoscendis causis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cuius non probassent causam:* omnis iuventus affuit postero die. Cohortes sibi quaeque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus praepositi. Haec omnia adeo mature perfecta accepimus, ut signa, eo ipso die a quaestoribus ex aerario prompta delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo sint: exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem castris sunt coniuncta. Tertio die, quum ira Romanos, illos, quum toties rebellassent, conscientia culpae ac desperatio irritaret, mora dimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari; quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat: et praelatus ille facilitati summittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, et aequando imparem sibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur

media acies tuenda; legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus praeficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit: unde quum eadem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum est: momentoque temporis, in aversam incursando aciem, ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum proelio equites Volscorum et Aequorum exceptum aliquamdiu tenuissent. Ibi vero Sulpicius negare, *cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis* vociferans, *ni equestre proelium connisi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum satis esse: conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad proelium, aut integraret pugnam: non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset.* Haud surdis auribus dicta: impressione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis praecipitavere, ipsos equosque spiculis confodere. Is finis pugnae equestris fuit. Tunc, adorti peditum aciem, untios ad consules rei gestae mittunt, ubi iam inclinabatur hostium acies. Nuntius deinde et vincentibus Romanis animos auxit, et referentes gradum rculit Aequos. In media primum acie vinci coepti, a permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quinctio consule pelli coepm; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, ate viribusque ferox, quum omni parte pugnae ius res geri, quam apud se, videret, accepta signa signiferis ipse inferre, quaedam iacere etiam in ertos hostes coepit. Cuius ignominiae metu coni milites, invasere hostem: ita aequata ex omni victoria est. Nuntius tum a Quinctio venit, rem iam se imminere hostium castris; nolle irere, antequam sciat, debellatum et in sinistro

cornu esse. Si iam fudisset hostes, conferret ad signa, ut simul omnis exercitus praeda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit. Ibi paucis defendentibus, momentoque fusis, sine certamine in munitiones irrumpunt: praedaque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quae populatione agrorum amissae erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur causa spreti aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum coniicio, quum Valerio atque Horatio consulibus, qui praeter Volscos et Aequos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset, verecundiae fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum; ne etiam, si impetrassent, magis hominum ratio, quam meritorum, habita videretur.

LXXI. Victoriam honestam, ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum iudicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum saepe bello certassent, multis in vicem cladibus fessi, iudicem populum Romanum cepere. Quum ad causam orandam venissent, concilio populi a magistratibus dato, magna contentione actum. Iamque editis testibus, quum tribus vocari, et populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe, magno natu: et, *Si licet*, inquit, *consules, de republica dicere, errare ego populum in hac causa non patiar.* Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque, *prodi publicam causam*, summoveri iussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut fere semper reguntur a multitudine magis, quam regunt, dedere cupidae audiendi plebi, ut, quae vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *Annum se tertium et octogesimum agere, et in eo agro, de quo agitur, militas-*

ion iuvenem, vicesima iam stipendia merentem, ı ad Coriolos sit bellatum. Eo rem se vetustate eratam, ceterum suae memoriae infixam, afferre; m, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuis- aptisque Coriolis, iure belli publicum populi Ro- factum. Mirari se, quonam more Ardeates Ari- ue, cuius agri ius nunquam usurpaverint incolu- 'oriolana re, eum se a populo Romano, quem pro ino iudicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi uum vitae tempus superesse: non potuisse se ta- inducere in animum, quin, quem agrum miles pro e virili manu cepisset, eum senex quoque voce, qua posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo, utili pudore suam ipse causam damnaret.

.XXII. Consules quum Scaptium non silentio .o, sed cum assensu etiam, audiri animadvertis- , deos hominesque testantes flagitium ingens fie- Patrum primores arcessunt: cum his circumire unos, orare, *Ne pessimum facinus peiore exemplo itterent iudices, in suam rem litem vertendo, quum sertim, etiamsi fas sit, curam emolumenti sui iu- esse, nequaquam tantum agro intercipiendo ac- atur, quantum amittatur alienandis iniuria socio- animis. Nam famae quidem ac fidei damna ma- esse, quam quae aestimari possent. Hoc legatos rre domum: hoc vulgari: hoc socios audire: hoc es: quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? otione hoc, concionali seni, assignaturos putarent imos populos? Clarum hac fore imagine Sca- m: populum Romanum quadruplatoris et interce- is litis alienae personam laturum: quem enim hoc atae rei iudicem fecisse, ut sibi controversiosam dicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi mortui iam sit pudoris, non facturum.* Haec con- s, haec Patres vociferantur: sed plus cupiditas et or cupiditatis Scaptius valet. Vocatae tribus in-

dicaverunt, agrum publicum populi Romani es Nec abnuitur ita fuisse, si ad iudices alios itum ret: nunc haud sane quicquam bono causae levat dedecus iudicii: idque non Aricinis Ardeatibus qu quam Patribus Romanis, foedius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab externis mansit.

EPITOME LIBRI IV.

Lex de connubio Patrum et plebis a tribunis plebis contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata est. Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiaeque per hoc genus magistratus administratae sunt. Item censores tunc primum creati sunt. Ager Ardeatibus populi Romani iudicio ablatus, missis in eum colonis, restitutus est. Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Maelius, eques Romanus, frumentum populo sua impensa largitus est: et, ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans a C. Servilio Ahala, magistro equitum, iussu Quinctii Cincinnati dictatoris occisus est: L. Minucius index bove aurata donatus est. Legatis Romanis a Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuae in Rostris positae sunt. Cossus Cornelius tribunus militum, occiso Tolumnio rege Veientium, opima spolia secunda retulit. Mam. Aemilius dictator, censurae honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni et sex mensium spatio finito, ob eam rem a censoribus notatus est. Fidenae in potestatem redactae, eoque coloni missi sunt: quibus occisis, Fidenates, quum defecissent, a Mam. Aemilio dictatore victi sunt, et Fidenae captae. Coniuratio servorum oppressa est. Postumius, tribunus mili-

, propter crudelitatem ab exercitu occisus est.
dium ex aerario tum primum militibus datum
praeterea gestas adversus Volscos, et Fidena
'aliscos continet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER IV.

os secuti M. Genucius et C. Curtius consules. t annus domi forisque infestus. Nam anni prin- .o et de connubio Patrum et plebis C. Canuleius unus plebis rogationem promulgavit; qua conta- iari sanguinem suum Patres, confundique iura tium rebantur: et mentio, primo sensim illata a unis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, rocessit deinde, ut rogationem novem tribuni ulgarent, *Ut populo potestas esset, seu de plebe, e Patribus vellet, consules faciendi.* Id vero si , non vulgari modo cum infimis, sed prorsus au- a primoribus ad plebem, summum imperium ant. Laeti ergo audiere Patres, Ardeatium m ob iniuriam agri abiudicati descisse, et es depopulatos extrema agri Romani, et Vol- quosque ob communitam Verruginem freme- o vel infelix bellum ignominiosae paci prae- :. His itaque in maius etiam acceptis, ut inter n tot bellorum conticescerent actiones tri- delectus haberi, bellum armaque vi summa iubent; si quo intentius possit, quam T consule apparatum sit. Tum C. Canuleius senatu vociferatus, *nequicquam territando vertere plebem a cura novarum legum: nun- se vivo delectum habituros*, antequam ea,

quae promulgata ab se collegisque essent, plebes scisset; et confestim ad concionem advocavit.

II. Eodem tempore et consules senatum in tribunum, et tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules, *iam ultra ferri posse furores tribunicios: ventum iam ad finem esse; domi plus belli concitari, quam foris. Id adeo non plebis, quam Patrum; neque tribunorum magis, quam consulum, culpa accidere. Cuius rei praemium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romae praemium seditionum esse: id et singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur, quam maiestatem senatus ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri essent; ut, quemadmodum plebs, gloriari possent, auctiorem amplioremque esse. Finem ergo non fieri, nec futuram, donec, quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas quantasque res C. Canuleium aggressum? colluvionem gentium, perturbationem auspiciorum publicorum privatorumque afferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque: ut, qui natus sit, ignoret, cuius sanguinis, quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors? Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur: iam ad consulatum vulgi turbatores accingi; et primo, ut alter consul ex plebe fieret, id modo sermonibus tentasse: nunc rogari, ut, seu ex Patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: et creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimum quemque. Canuleios igitur Iciliosque consules fore. Ne id Iupiter optimus maximus sineret, regiae maiestatis imperium eo recidere: et se millies morituros potius, quam ut tantum dedecoris ad-*

itti patiantur. Certum habere, maiores quoque, si ivinassent, concedendo omnia non mitiorem in se ple-em, sed asperiorem, alia ex aliis iniquiora postulando, uum prima impetrassent, futuram, primo quamlibet imicationem subituros fuisse potius, quam eas leges bi imponi paterentur. Quia tum concessum sit de ibunis, iterum concessum esse. Finem non fieri: on posse in eadem civitate tribunos plebis et Patres sse: aut hunc ordinem, aut illum magistratum tol-ndum esse: potiusque sero, quam nunquam obviam undum audaciae temeritatique. Illine ut impune pri-io discordias serentes concitent finitima bella; deinde dversus ea, quae concitaverint, armari civitatem de-endique prohibeant? et, quum hostes tantum non ar-essierint, exercitus conscribi adversus hostes non pa-iantur? Sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, isi suas leges tanquam victoris Patres accipi sinant, electum haberi prohibiturum. Quid esse aliud, quam inari, se proditurum patriam? oppugnari atque capi assurum? Quid eam vocem animorum, non plebi Ro-ianae, sed Volscis et Aequis et Veientibus allaturam? Ionne, Canuleio duce, se speraturos Capitolium atque rcem scandere posse, si Patribus tribuni, cum iure ac iaiestate adempta, animos etiam eripuerint? Consu-es paratos esse duces prius adversus scelus civium, uam adversus hostium arma.

ternisque dari solet: nos quidem civitatem, quae plus
quam connubium est, hostibus etiam victis dedimus.
Altera nihil novi ferimus; sed id, quod populi est, re-
petimus atque usurpamus: ut, quibus velit, populus
Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur coe-
lum ac terras misceant? cur in me impetus modo paene
in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos,
violaturosque denuntient sacrosanctam potestatem?
Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, qui-
bus velit, consulatum mandet, et non praeciditur spes
plebeio quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi
summi honoris, stare urbs haec non poterit? de impe-
rio actum est? et perinde hoc valet, plebeiusne consul
fiat, tanquam servum aut libertinum aliquis consulem
futurum dicat? Ecquid sentitis, in quanto contemptu
vivatis? Lucis vobis huius partem, si liceat, adimant.
Quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas ho-
minum habetis, indignantur. Quin etiam (si diis pla-
cet) nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obse-
cro vos, si non ad fastos, non ad commentarios pontifi-
cum admittimur; ne ea quidem scimus, quae omnes
peregrini etiam sciunt? consules in locum regum suc-
cessisse? nec aut iuris, aut maiestatis quicquam ha-
bere, quod non in regibus ante fuerit? En unquam
creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, no
modo non patricium, sed ne civem quidem Romanum
ex Sabino agro accitum, populi iussu, Patribus auct
ribus, Romae regnasse? L. deinde Tarquinium, n
Romanae modo, sed ne Italicae quidem gentis, Dam
rati Corinthii filium, incolam ab Tarquiniis, vivis
beris Anci, regem factum? Ser. Tullium post hu
captiva Corniculana natum, patre nullo, matre se
ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de
Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus, paren
bis, in societatem regni accepit? Ergo, dum nu
fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit i

Romanum. Poeniteat nunc vos plebeii consulis, n maiores nostri advenas reges non fastidierint, et egibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregri- virtuti. Claudiam certe gentem post reges exa- ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed n in patriciorum numerum. Ex peregrinone pa- us, deinde consul fiat? civis Romanus si sit ex ple- praecisa consulatus spes erit? Utrum tandem non imus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace que bonus, ex plebe sit, Numae, L. Tarquinio, Tullio similis? An ne, si sit, quidem ad guberna- rempublicae accedere eum patiemur? potiusque mviris, taeterrimis mortalium, qui tamen omnes ex ribus erant, quam optimis regum novis hominibus, les consules sumus habituri?

V. At enim nemo post reges exactos de plebe con- fuit. Quid postea? Nullane res nova institui de- et, quod nondum est factum (multa enim nondum facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, oportet? Pontifices, augures, Romulo regnante, erant: ab Numa Pompilio creati sunt. Census vitate et descriptio centuriarum classiumque non : ab Ser. Tullio est facta. Consules nunquam ant: regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec rium nec nomen fuerat: apud patres esse coepit. buni plebis, aediles, quaestores, nulli erant: insti- m est, ut fierent. Decemviros legibus scribendis a decem hos annos et creavimus, et e republica ulimus. Quis dubitat, quin, in aeternum urbe lita, in immensum crescente, nova imperia, sacer- a, iura gentium hominumque instituantur? Hoc m, ne connubium Patribus cum plebe esset, non mviri tulerunt paucis his annis pessimo exemplo lico, cum summa iniuria plebis? An esse ulla ma- ut insignitior contumelia potest, quam partem ci- tis, velut contaminatam, indignam connubio ha-

beri? Quid est aliud, quam exsilium intra eadem moenia, quam relegationem pati? Ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cavent; ne societur sanguis. Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis et Sabinis, non genere nec sanguine, sed per cooptationem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos iussu populi; sinceram servare privatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere sinendo e Patribus? Nemo plebeius patriciae virgini vim afferret: patriciorum ista libido est. Nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere coegisset. Verum enim vero lege id prohiberi, et connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. Cur enim non confertis, ne sit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut, in quam cuique feminae convenisset domum, nuberet; ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium duceret; id vos sub legis superbissimae vincula coniicitis, qua dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si plebeiam patricius duxerit, si patriciam plebeius? Quid iuris tandem mutatur? nempe patrem sequuntur liberi. Nec, quod nos ex connubio vestro petamus, quicquam est, praeterquam ut hominum, ut civium numero simus: nec, vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare iuvat) quod contendatis, quicquam est.

V. *Denique utrum tandem populi Romani, an vestrum summum imperium est? Regibus exactis, utrum vobis dominatio, an omnibus aequa libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit, iubere legem. An, ut quaeque rogatio promulgata erit, vos delectum pro poena decernetis? et, simul ego tribunus vocare*

*ragium coepero; tu statim consul sacra-
es adiges, et in castra educes? et minabe-
naberis tribuno? Quid, si non, quantum
adversus plebis consensum valerent, bis
ssetis? Scilicet, quia nobis consultum vo-
amine abstinuistis: an ideo non est dimi-
quae pars firmior, eadem modestior fuit?
t certamen, Quirites: animos vestros illi
nper, vires non experientur. Itaque ad
u falsa, seu vera sunt, consules, parata
st, si, connubiis redditis, unam hanc civi-
i facitis; si coalescere, si iungi misceri-
vatis necessitudinibus possunt; si spes, si
nores viris strenuis et fortibus datur; si
si in societate reipublicae esse; si, quod
atis est, in vicem annuis magistratibus pa-
iperitare licet. Si haec impediet aliquis,
ibus, et multiplicate fama bella: nemo
turus, nemo arma capturus, nemo dimi-
uperbis dominis, cum quibus nec in re pu-
n, nec in privata connubii societas est.*

n in concionem et consules processis-
a perpetuis orationibus in altercationem
terroganti tribuno, *cur plebeium consu-
oporteret?* ut fortasse vere, sic parum
raesens certamen respondit, *quod nemo
icia haberet: ideoque decemviros connu-
se, ne incerta prole auspicia turbarentur.*
maxime indignatione exarsit, quod au-
uam invisi diis immortalibus, negaren-
lec ante finis contentionum fuit, (quum
acerrimum auctorem plebes nacta esset,
eo pertinacia certaret) quam victi tan-
, ut de connubio ferretur, consensere:
rati contentionem de plebeiis consulibus
totam depondituros, aut post bellum di-

laturos esse; contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore. Quum Canuleius victoria de Patribus et plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summa vi pugnant, et, crescente in dies fama belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant. Apparebat, aut hostibus, aut civibus de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quinctiorum, Cincinnatique et Capitolini, sententiae abhorrebant a caede violandisque, quos, foedere icto cum plebe, sacrosanctos accepissent. Per haec consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur: eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. Quibus indictis, extemplo, quicunque aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, quam maxime tribunicii, et prensare homines, et concursare toto foro candidati coepere: ut patricios desperatio primo, irritata plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret: postremo coacti tamen a primoribus petiere, ne cessisse possessione reipublicae viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios, secundum deposita certamina, incorrupto iudicio esse: tribunos enim omnes patricios creavit populus, contentus eo, quod ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiam aequitatemque et altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quae tum populi universi fuit?

VII. Anno trecentesimo decimo, quam urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro consulibus

magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cloelius; quorum in magistratu concordia domi pacem etiam foris praebuit. Sunt, qui propter adiectum Aequorum Volscorumque bello et Ardeatium defectioni Veiens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatae legis de consulibus creandis ex plebe, et imperio et insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato iam stetit magistratus eius ius; quia tertio mense, quam inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere; quod C. Curtius, qui comitiis eorum praefuerat, parum recte tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Romam venerunt, ita de iniuria querentes, ut, si demeretur ea, in foedere atque amicitia mansuros, restituto agro, appareret. Ab senatu responsum est: *Iudicium populi rescindi ab senatu non posse, praeterquam quod nullo nec exemplo nec iure fieret, concordiae etiam ordinum causa. Si Ardeates sua tempora exspectare velint, arbitriumque senatui levandae iniuriae suae permittant, fore, ut postmodo gaudeant, se irae moderatos; sciantque, Patribus aeque curae fuisse, ne qua iniuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.* Ita legati, quum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, quum sine curuli magistratu respublica esset, coiere, et interregem creavere. Contentio, consulesne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia: tribuni plebis et plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia et plebs, patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit: et principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam quibus ut indigni praeterirentur. Tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud

primores Patrum reliquere. T. Quinctius Bar- interrex consules creat L. Papirium Mugillanu Sempronium Atratinum. His consulibus cum A tibus foedus renovatum est: idque monumenti e consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalib priscis, neque in libris magistratuum inveniunt Credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suf ctis his consulibus, praetermissa nomina consul horum. Licinius Macer auctor est, et in foedere deatino, et in linteis libris ad Monetae inventa. foris, quum tot terrores a finitimis ostentati esse et domi otium fuit.

VIII. Hunc annum (seu tribunos modo, seu t bunis suffectos consules quoque habuit) sequitur a nus haud dubiis consulibus, M. Geganio Maceri iterum, T. Quinctio Capitolino quintum [consulibu Idem hic annus censurae initium fuit, rei a parva o gine ortae: quae deinde tanto incremento aucta e ut morum disciplinaeque Romanae penes eam re men, senatus, equitumque centuriae, decoris dedec risque discrimen sub ditione eius magistratus, pub corum ius privatorumque locorum, vectigalia pop Romani sub nutu atque arbitrio essent. Ortum a tem initium rei est, quod in populo, per multos ann incenso, neque differri census poterat, neque cons libus, quum tot populorum bella imminerent, oper erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu e *Rem operosam ac minime consularem suo proprio m gistratu egere: cui scribarum ministerium, custodi que et tabularum cura, cui arbitrium formulae c sendi subiiceretur.* Et Patres, quanquam rem pa vam, tamen, quo plures patricii magistratus in rep blica essent, laeti accepere: id, quod evenit, futuru credo, etiam rati, ut mox opes eorum, qui prae sent, ipsi honori ius maiestatemque adiicerent.

tribuni, (id quod tunc erat) magis necessariam, quam speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommode adversarentur, haud sane tetendere. Quum a primoribus civitatis spretus honor esset, Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dubitatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent; censui agendo populus suffragiis praefecit. Censores ab re appellati sunt.

IX. Dum haec Romae geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima societate renovatoque foedere recenti, auxilium prope eversae urbi implorantes. Frui namque pace, optimo consilio cum populo Romano servata, per intestina arma non licuit; quorum causa atque initium traditur ex certamine factionum ortum: quae fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames morbive, quaeque alia in deum iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. Virginem plebeii generis, maxime forma notam, petiere iuvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui et ipsi eiusdem corporis erant; nobilis alter, nulla re, praeterquam forma, captus. Adiuvabant eum optimatium studia, per quae in domum quoque puellae certamen partium penetravit. Nobilis superior iudicio matris esse, quae quam splendidissimis nuptiis iungi puellam volebat: tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in ius est. Postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant ius nuptiarum. Sed vis potentior fuit. Namque tutores, inter suae partis homines de iniuria decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex domo matris rapiunt: adversus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accensum iniuria iuvenem. Fit proelium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanae plebi similis, armata ex urbe profecta, colle

quodam capto, in agros optimatium e
que excursiones facit. Urbem quoque,
expertem ante certaminis, multitudin
spem praedae evocata, obsidere parat:
cies cladesque belli abest; velut contac
bie duorum iuvenum, funestas nuptias
triae petentium. Parum parti utrique
rum bellique est visum. Optimates
auxilium urbis obsessae, plebs ad exp
cum Ardeam Volscos excivere. Priore
Aequo Cloelio, Ardeam venere, et moe
vallum obiecere. Quod ubi Romam e
extemplo M. Geganius consul, cum e
ctus, tria millia passuum ab hoste loc
pit, praecipitique iam die curare corpo
bet. Quarta deinde vigilia signa prof
que opus adeo approperatum est, ut, s
sci firmiore se munimento ab Romanis
tos, quam a se urbem, viderent. Et s
sul muro Ardeae brachium iniunxerat;
do sui commeare possent.

X. Volscus imperator, qui ad eam d
meatu praeparato, sed ex populatione a
in diem frumento aluisset militem, post
vallo repente inopem omnium rerum vi
quium consule evocato, *si solvendae ob
venerit Romanus, abducturum se inde*
Adversus ea consul, *victis conditiones a
se, non ferendas,* respondit; *neque, ut v
pugnandos socios populi Romani suo ar
ituros Volscos esse. Dedi imperatorem*
iubet, *fatentes victos se esse, et imperi
ter, tam abeuntibus, quam manentibus,
fensum, victoriam potius ex Volscis, qu
dam, Romam relaturum.* Volsci exig
armis, alia undique abscisa, quum ten

ter cetera adversa loco quoque iniquo ad pugna congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni par caederentur, ad preces a certamine versi, dedito in peratore traditisque armis, sub iugum missi, cu singulis vestimentis ignominiae cladisque pleni di mittuntur. Et, quum haud procul urbe Tusculo con sedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppres si dederunt poenas, vix nuntiis caedis relictis. Romanus Ardeae turbatas seditione res, principibus eius motus securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: demptamque iniuriam iudicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicae avaritiae monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem redit, Cloelio duce Volscorum ante currum ducto, praelatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub iugum miserat. Aequavit, quod haud facile est, Quinctius consul togatus armati gloriam collegae: quia concordiae pacisque domesticam curam, iura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum et Patres serum consulem, et plebs satis comem crediderint. adversus tribunos auctoritate plura, quam certane, tenuit. Quinque consulatus, eodem tenore ge vitaque omnis, consulariter acta, verendum paeipsum magis, quam honorem, faciebant. Eo tribuum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Poum Aebutium Cornicinem. Fabius et Aebutius ules, quo maiori gloriae rerum domi forisque gem, succedere se cernebant, (maxime autem mebilem annum apud finitimos socios hostesque quod Ardeatibus in re praecipiti tanta foret cuventum) eo impensius, ut delerent prorsus ex hominum infamiam iudicii, senatusconsultum it, ut, quoniam civitas Ardeatium intestino ca

multu redacta ad paucos esset, coloni eo causa adversus Volscos scriberentur. Hc relatum in tabulas, ut plebem tribunosqu iudicii rescindendi consilium initum. Con autem, ut, multo maiore parte Rutulorun rum, quam Romanorum, scripta, nec ager u deretur, nisi is, qui interceptus iudicio inf nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus R visus esset, gleba ulla agri assignaretur. Si Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ar ducendam creati Agrippa Menenius, T. Cl culus, M. Aebutius Elva. Qui, per minime ministerium agro assignando sociis, quem Romanus suum iudicasset, quum plebem sent, ne primoribus quidem Patrum satis quod nihil gratiae cuiusquam dederant; ve ad populum iam die dicta ab tribunis, colon remanendo in colonia, quam testem integ stitiaeque habebant, vitavere.

XII. Pax domi forisque fuit et hoc et i anno, C. Furio Pacilo et M. Papirio Crass bus. Ludi, ab decemviris per secessionen Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno f Causa seditionum nequicquam a Poetelio qui, tribunus plebis iterum ea ipsa denunt ctus, neque, ut de agris dividendis plebi consules ad senatum, pervincere potuit: magno certamine obtinuisset, ut consuler tres, consulum an tribunorum placeret com ri, consules creari iussi sunt: ludibrioque nae tribuni, denuntiantis se delectum imp quum, quietis finitimis, neque bello, nequ paratu opus esset. Sequitur hanc tranq rerum annus, Proculo Geganio Macerino, nio Lanato consulibus, multiplici clade a insignis, seditionibus, fame, regno prope

s dulcedinem in cervices accepto. Unum afuit
m externum: quo si aggravatae res essent, vix
deorum omnium resisti potuisset. Coepere a
mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu dul-
ie concionum et urbis deserto agrorum cultu:
utrumque traditur. Et Patres plebem desidem,
ibuni plebis nunc fraudem nunc negligentiam
ulum accusabant. Postremo perpulere plebeii,
. adversante senatu, ut L. Minucius praefectus
nae crearetur; felicior in eo magistratu ad cu-
iam libertatis futurus, quam ad curationem mi-
rii sui: quanquam postremo annonae quoque le-
e haud immeritam et gratiam et gloriam tulit.
quum, multis circa finitimos populos legationi-
erra marique nequicquam missis, (nisi quod ex
ria haud ita multum frumenti advectum est)
m momentum annonae fecisset; et, revolutus
lispensationem inopiae, profiteri cogendo fru-
tum, et vendere, quod usu menstruo superesset,
dandoque parte diurni cibi servitia, criminando
et obiiciendo irae populi frumentarios, acerba
isitione aperiret magis, quam levaret, inopiam;
i ex plebe, spe amissa, potius quam ut crucia-
ur trahendo animam, capitibus obvolutis se in
rim praecipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Maelius ex equestri ordine, ut il-
emporibus, praedives, rem utilem, pessimo ex-
lo, peiore consilio, est aggressus. Frumento
que ex Etruria privata pecunia per hospitum
tiumque ministeria coempto, (quae, credo, ipsa
d levandam publica cura annonam impedimen-
erat) largitiones frumenti facere instituit: ple-
que, hoc munere delinitam, quacunque incederet,
pectus elatusque supra modum hominis privati,
m trahere; haud dubium consulatum favore ac
despondentem. Ipse, ut est humanus animus in-

satiabilis eo, quod fortuna spondet, ad altiora et non concessa tendere: et, quoniam consulatus quoque eripiendus invitis Patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto apparatu consiliorum et certamine, quod ingens exsudandum esset, praemium fore. Iam comitia consularia instabant: quae res eum, necdum compositis maturisve satis consiliis, oppressit. Consul sextum creatus T. Quinctius Capitolinus, minime opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen: et L. Minucius praefectus annonae, seu refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus: nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus praefecti nomen. Hic Minucius, eandem publice curationem agens, quam Maelius privatim agendam susceperat, quum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert, *Tela in domum Maelii conferri, eumque conciones domi habere: ac non dubia regni consilia esse. Tempus agendae rei nondum stare; cetera iam convenisse; et tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem, et partita ducibus multitudinis ministeria esse. Serius se paene, quam tutum fuerit, ne cuius incerti vanique auctor esset, ea deferre.* Quae postquam sunt audita, et undique primores Patrum et prioris anni consules increparent, quod eas largitiones coetusque plebis in privata domo passi essent fieri, et novos consules, quod exspectassent, donec a praefecto annonae tanta res ad senatum deferretur, quae consulem non auctorem solum desideraret, sed etiam vindicem; tum T. Quinctius, *consules immerito increpari*, ait, *qui, constricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi, haberent. Opus esse non forti solum viro, sed etiam libero exsolutoque legum*

vinculis. Itaque se dictatorem L. Quinctium dic rum: ibi animum parem tantae potestati esse. Appı bantibus cunctis, primo Quinctius abnuere: et, *qu sibi vellent*, rogitare, *qui se aetate exacta tantae a micationi obiicerent.* Dein, quum undique plus in ill senili animo non consilii modo, sed etiam virtutis es se, quam in omnibus aliis dicerent, laudibusque hau(immeritis onerarent, et consul nihil remitteret; pre· catus tandem deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipublicae esset, dictator a consule dicitur: ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

XIV. Postero die, dispositis praesidiis, quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, et Maeliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, *qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam maiestatem, aut Quinctium post octogesimum annum rectorem reipublicae quaesisset*, rogitarent; missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Maelium, *Vocat te*, inquit, *dictator.* Quum pavidus ille, *quid vellet*, quaereret; Serviliusque *causam dicendam esse* proponeret, *crimenque, a Minucio delatum ad senatum, diluendum;* tunc Maeius recipere se in catervam suorum, et primum cirumspectans tergiversari: postremo, quum apparitor ıssu magistri equitum duceret, ereptus a circumantibus, fugiensque, fidem plebis Romanae implore, et opprimi se consensu Patrum dicere, quod ;bi benigne fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in crimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari erent. Haec eum vociferantem assecutus Ahala vilius obtruncat: respersusque cruore obtruncati, atus caterva patriciorum iuvenum, dictatori reiat, vocatum ad eum Maelium, repulso apparitoncitantem multitudinem, poenam meritam ha-

bere. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servi* *esto, liberata republica.*

XV. Tumultuantem deinde multitudinem incer existimatione facti ad concionem vocari iussit; et *Maelium iure caesum*, pronuntiavit, *etiamsi regni crimine insons fuerit; qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non venisset. Se ad causam cognoscendam consedisse; qua cognita, habiturum fuisse Maelium similem causae fortunam. Vim parantem, ne iudicio se committeret, vi coercitum esse. Nec cum eo, tanquam cum cive, agendum fuisse; qui natus in libero populo inter iura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno sororis filios regis, et liberos consulis liberatoris patriae, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, a patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu atque exsulare iussum; in qua de Sp. Cassio, post aliquot annos, propter consilia inita de regno supplicium sumptum; in qua nuper decemviros bonis, exsilio, capite multatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Maelius spem regni conceperit. Et quis homo? quanquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, decemviratibus, suis maiorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit: Sp. Maelium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam sperandus, fuerit, frumentarium divitem, bilibris farris sperasse libertatem se civium suorum emisse, ciboque obiiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem pellici posse: ut, quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris, ab diis orti, recepti ad deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis, quam pro monstro, habendum. Nec satis esse sanguine eius expiatum, nisi*

aurato extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Maelianum, assibus in modios aestimatum, plebi divisit. Hunc Minucium, apud quosdam auctores, transisse a Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum seditionem, motam ex Maeliana caede, sedasse, invenio. Ceterum vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos, idque potissimum exemplum a patricio homine introductum; nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certe tentasse. Sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Caecilius, Q. Iunius, Sext. Titinius, soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem; et criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Maelii non destiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius, quam consulum, comitia haberentur; haud dubii, quin sex locis (tot enim iam creari licebat) et plebeii aliqui, profitendo se ultores fore Maelianae caedis, crearentur. Plebs, quanquam agitata multis eo anno et variis motibus erat, nec plures, quam tres, tribunos consulari potestate creavit, et in iis L. Quinctium Cincinnati filium: ex cuius dictaturae invidia tumultus quaerebatur. Praelatus suffragiis Quinctio Mam. Aemilius, vir summae dignitatis. L. Iulium tertium creant.

XVII. In horum magistratu Fidenae, colonia Ro-

mana, ad Lartem Tolumnium Veientium regem Veientes defecere. Maius additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Cloelium Tullum, Sp. Antium, L. Roscium, legatos Romanos, causam novi consilii quaerentes, iussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus: in tesserarum prospero iactu vocem eius ambiguam, ut occidi iussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem; interventu Fidenatium, novorum sociorum, consulentium de caede ruptura ius gentium, non aversum ab intentione lusus animum: nec deinde in horrorem versum facinus. Propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientia tanti sceleris voluisse. Legatorum, qui Fidenis caesi erant, statuae publice in Rostris positae sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, praeterquam finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ad curam summae rerum, quieta plebe tribunisque eius, nihil controversiae fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium et L. Sergius Fidenas: a bello credo, quod deinde gessit, appellatum. Hic enim primus cis Anienem cum rege Veientium secundo proelio conflixit, nec incruentam victoriam retulit. Maior itaque ex civibus amissis dolor, quam laetitia fusis hostibus fuit: et senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam. Aemilium iussit. Is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quinctium Cincinnatum, dignum parente iuvenem, dixit. Ad delectum a consulibus habitum centuriones veteres belli periti adiecti, et numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos Quinctium Capitolinum et M. Fabium Vibulanum sequi se dictator iussit. Quum potestas maior, tum vir quoque potestati par, hostes

lomano trans Anienem summovere, colles Fidenas atque Anienem ceperunt, referen-.: nec ante in campos degressi sunt, quam uxilio Faliscorum venerunt. Tum demum ruscorum pro moenibus Fidenarum posita: r Romanus haud procul inde ad confluentes in utriusque ripis amnis, qua sequi muni-iterat, vallo interposito. Postero die in ixit.

. Inter hostes variae fuere sententiae. Fa-ocul ab domo militiam aegre patiens, satis-s sibi, poscere pugnam: Veienti Fidenati-spei in trahendo bello esse. Tolumnius, i suorum magis placebant consilia, ne lon-militiam non paterentur Falisci, postero ignaturum edicit. Dictatori ac Romanis, 'ectasset pugnam hostis, animi accessere: e die, iam militibus castra urbemque se uros frementibus, ni copia pugnae fiat, acies inter bina castra in medium campi t. Veiens, multitudine abundans, qui inter nem castra Romana aggrederentur, post ircummisit. Trium populorum exercitus nstructus, ut dextrum cornu Veientes, sini-isci tenerent, medii Fidenates essent. Di-ctro cornu adversus Faliscos, sinistro con-item Capitolinus Quinctius intulit signa: iam aciem cum equitatu magister equitum

Parumper silentium et quies fuit, nec nisi cogerentur, pugnam inituris, et dicta-n Romanam respectante, ut ab auguribus, s rite admisissent, ex composito tolleretur Quod simul conspexit, primos equites cla-ato in hostem emisit: secuta peditum acies conflixit. Nulla parte legiones Etruscae impetum Romanorum. Eques maxime

resistebat: equitumque longe fortissimus ipse ab omni parte effuse sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod, amplissimum acceptum, maius auctiusque reliquit posteris. Is quum ad impetum Tolumnii, quacunque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognosset, *Hiccine est*, inquit, *ruptor foederis humani, violatorque gentium iuris? Iam ego hanc mactatam victimam, (si modo sancti quicquam in terris esse dii volunt) legatorum Manibus dabo.* Calcaribus subditis, infesta cuspide in unum fertur hostem: quem quum ictum equo deiecisset, confestim et ipse hasta innisus se in pedes excepit. Assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque saepius cuspide ad terram affixit. Tum exsangui detracta spolia; caputque abscisum victor spiculo gerens, terrore caesi regis hostes fundit. Ita equitum quoque fusa acies, quae una fecerat anceps certamen. Dictator legionibus fugatis instat, et ad castra compulsos caedit. Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes. Cossus, Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Veientano ingentem detulit praedam ad urbem. Inter proelium et ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum, ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus dextra principali, cum triariis repente invadit: quo pavore iniecto, caedes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie, fuit.

XX. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto iussuque populi triumphans in urbem

britatis eius diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi iussu, in Capitolio Iovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum secunda spolia opima Iovis Feretrii templo intulisse, exposui. Ceterum, praeterquam quod ea rite opima spolia habentur, quae dux duci detraxit; nec ducem novimus, nisi cuius auspicio bellum geritur: titulus ipse, spoliis inscriptus, illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego quum Augustum Caesarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum aedem Feretrii Iovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cosso spoliorum suorum Caesarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem. Qui si ea in re sit error, quod tam veteres annales, quodque magistratuum libri, quos linteos in aede repositos Monetae Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quinctio Penno A. Cornelium Cossum consulem habeant, existimatio communis omnibus est. Nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod imbelle triennium ferme pestilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeo ut quidam annales, velut funesti, nihil praeter nomina consulum suggerant. Tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet; eodem anno magistrum equitum: quo in impe-

sum consulem scripserit.

XXI. M. Cornelio Maluginense, L. Papiri so consulibus, exercitus in agrum Veientem scum ducti: praedae abactae hominum pecor hostis in agris nusquam inventus, neque p copia facta: urbes tamen non oppugnatae, stilentia populum invasit. Et seditiones dom sitae sunt, nec motae tamen, ab Sp. Maelio plebis; qui, favore nominis moturum se ali tus, et Minucio diem dixerat, et rogationem d candis bonis Servilii Ahalae tulerat: falsis hus a Minucio circumventum Maelium argue vilio caedem civis indemnati obiiciens: quae ad populum ipso auctore fuere. Ceterum m morbi ingravescens curae erat, terroresque digia; maxime quod crebris motibus terrae agris nuntiabantur tecta. Obsecratio itaque lo, duumviris praeeuntibus, est facta. Pest inde annus, C. Iulio iterum et L. Virginio con tantum metum vastitatis in urbe agrisque f non modo praedandi causa quisquam ex agr no non exiret, bellive inferendi memoria Patr plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primo

·be, est. Iulius consul in aggere murisque expli- :opias: a Virginio senatus in aede Quirini consu- '. Dictatorem dici A. Servilium placet, cui Pri- ılii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Vir- ɪs, dum collegam consuleret, moratus, permit- ɜ eo, nocte dictatorem dixit. Is sibi magistrum tum Postumum Aebutium Elvam dicit.

{XII. Dictator omnes luce prima extra portam inam adessé iubet. Quibuscunque vires suppete- : ad arma ferenda, praesto fuere: signa ex aera- ›rompta feruntur ad dictatorem. Quae quum age- ır, hostes in loca altiora concessere. Eo dicta- ıgmine infesto subit: nec procul Nomento signis ıtis, fudit Etruscas legiones: compulit inde in ›m Fidenas, valloque circumdedit. Sed neque s capi poterat urbs alta et munita, neque in ob- ›ne vis ulla erat, quia frumentum non necessitati o satis, sed copiae quoque, abunde ex ante con- o sufficiebat. Ita, expugnandi pariter cogendi- ad deditionem spe amissa, dictator in locis, pro- propinquitatem notis, ab aversa parte urbis ime neglecta, quia suapte natura tutissima erat, e in arcem cuniculum instituit: ipse, diversissi- locis subeundo ad moenia quadrifariam diviso citu, qui alii aliis succederent ad pugnam, conti- i die ac nocte proelio ab sensu operis hostes tebat: donec, perfosso a castris monte, erecta in m via est; intentisque Etruscis ad vanas a certo :ulo minas, clamor supra caput hostilis captam m ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus et M. ınius Macerinus censores villam publicam in ɔo Martio probaverunt: ibique primum census ıli est actus.

{XIII. Eosdem consules insequenti anno refectos, m tertium, Virginium iterum, apud Macrum nium invenio. Valerius Antias et Q. Tubero M.

Manlium et Q. Sulpicium consules in *eum annu* edunt. Ceterum in tam discrepante editione *et T*bero et Macer libros linteos auctores profi*tentu* neuter, tribunos militum eo anno fuisse, tra*ditum* scriptoribus antiquis dissimulat. Licinio libros hau dubie sequi linteos placet: et Tubero incertus ver est. Sed inter cetera, vetustate incomperta, ho quoque in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Veientibus solum exterritis metu similis excidii, sed etiam Faliscis memoria initi primo cum iis belli, quanquam rebellantibus non affuerant. Igitur quum duae civitates, legatis circa duodecim populos missis, impetrassent, ut ad Voltumnae fanum indiceretur omni Etruriae concilium: velut magno inde tumultu imminente, senatus Mam. Aemilium dictatorem iterum dici iussit. Ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus; bellumque tanto maiore, quam proximo, conatu apparatum est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fuerat.

XXIV. Ea res aliquanto exspectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renuntiatum a mercatoribus esset, negata Veientibus auxilia, iussosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi, nec adversarum rerum quaerere socios, cum quibus spem integram communicati non sint: tum dictator, ne nequicquam creatus esset, materia quaerendae bello gloriae adempta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturae, cupiens, censuram minuere parat: seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate, offensus. Concione itaque advocata, *rempublicam foris gerendam,* ait, *tutaque omnia praestanda, deos immortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum. Maximam autem eius custodiam esse, si magna imperia diu-*

esset. Consensu ingenti populi legem postero die pertulit, et, *ut re ipsa*, inquit, *sciatis, Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdico.* Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, [fine alteri,] cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores, aegre passi, Mamercum, quod magistratum populi Romani minuisset, tribu moverunt, octuplicatoque censu aerarium fecerunt. Quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam potius ignominiae intuentem, quam ignominiam; primores Patrum, quanquam deminutum censurae ius noluissent, exemplo acerbitatis censoriae offensos: quippe quum se quisque diutius ac saepius subiectum censoribus fore cerneret, quam censuram gesturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a censoribus nullius auctoritate, praeterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit.

XXV. Tribuni plebis, assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: victoriae praemium, quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullum fuit. Omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Foslius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum otium praebuit: aedis Apollini pro valetudine populi vota est. Multa duumviri ex libris, placandae deum irae, avertendaeque a populo pestis causa, fecere: magna tamen clades in urbe agrisque, promiscue hominum pecorumque pernicie, accepta. Famem cultoribus agrorum ti-

patricii creati sunt, ...
rius Medullinus, Sp. Postumius Albus. ...
morbi levata, neque a penuria frumenti, quia
provisum erat, periculum fuit. Consilia ad mov
bella in Volscorum Aequorumque conciliis, ...
Etruria ad fanum Voltumnae, agitata. Ibi pro
in annum res, decretoque cautum, ne quod ante
cilium fieret; nequicquam Veiente populo quer
eandem, qua Fidenae deletae sint, imminere
fortunam. Interim Romae principes plebis, ia
nequicquam imminentes spei maioris honoris,
foris otium esset, coetus indicere in domos tri
rum plebei. Ibi secreta consilia agitare: *queri*
plebe adeo spretos, ut, quum per tot annos trib
litum consulari potestate creentur, nulli unqua
beio ad eum honorem aditus fuerit. Multum
disse suos maiores, qui caverint, ne cui patricio
magistratus paterent; aut patricios habendos
tribunos plebei: adeo se suis etiam sordere, nec
minus, quam a Patribus contemni. Alii purga
bem, culpam in Patres vertere: *eorum ambitu*
tibusque fieri, ut obsaeptum plebi sit ad honore
... *plebi respirare ab eorum mixtis precibus*
... *suorum inituram suffrag*

terror belli est illatus. Lege sacrata, quae maxima apud eos vis cogendae militiae erat, delectu habito, utrimque validi exercitus profecti in Algidum convenere, ibique, seorsum Aequi, seorsum Volsci, castra communivere; intentiorque, quam unquam ante, muniendi exercendique militem cura ducibus erat: eo plus nuntii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia, etsi saepe victi populi, maiore tamen conatu, quam alias unquam, rebellarent: et aliquantum Romanae iuventutis morbo absumptum erat. Ante omnia pravitas consulum discordiaque inter ipsos, et certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt, qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora afferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus, summis honoribus egregie usus, *Vos*, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine reipublicae dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.* Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendae potestatis secedunt, proque collegio pronuntiant, *placere, consules senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincula se duci eos iussuros.* Consules ab tribunis, quam ab senatu, vinci maluerunt; proditum a Patribus summi imperii ius, datumque sub iugum tribuniciae potestati consulatum me-

convenerat) T. qu...
Tubertum, socerum suum, seve...
dictatorem dixit: ab eo L. Iulius magiste...
est dictus. Simul edicitur et iustitium: ne...
tota urbe agi, quam bellum apparari: cognit...
tium militiae munere post bellum differtur.
bii quoque inclinant ad nomina danda. Et I...
Latinisque milites imperati: utrimque enix...
tum dictatori est.

XXVII. Haec omnia celeritate ingenti ac...
ctoque C. Iulio consule ad praesidium urbi...
Iulio magistro equitum ad subita belli minis...
qua res, qua eguissent in castris, moraretur, ...
praeeunte A. Cornelio pontifice maximo, lu...
gnos tumultus causa vovit: profectusque ab...
viso cum Quinctio consule exercitu, ad ho...
venit. Sicut bina castra hostium, parvo int...
tio distantia, viderant, ipsi quoque mille p...
sus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lan...
piorem locum castris ceperunt. Ita quat...
citus, totidem munimenta planitiem in ...
parvis modo excursionibus ad proelia, sed ...
plicandas utrimque acies satis patentem. ...
... castris castra collata sunt,

ipse parte copiarum parvo circuitu locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum praeficit castris: M. Fabio legato assignat equites: nec ante lucem movere iubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quae vel alius imperator prudens et impiger in tali re praeciperet ageretque, praecipit ordine atque agit: illud eximium consilii animique specimen, et neutiquam vulgatae laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde maiore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. Qui, postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis stationibusque, est adortus, prius paene cepit castra, quam oppugnari hostes satis scirent. Inde, fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra, nuntiarique passim iubet.

XXVIII. Et iam lucescebat, omniaque sub oculis erant: et Fabius cum equitatu impetum dederat, et consul eruptionem e castris in trepidos iam hostes fecerat. Dictator autem, parte altera subsidia et secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique obiecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur iam in medio ad unum omnes poenas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis, quam genere, iam orbem volventes suos increpans clara voce, *Hic praebituri*, inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur* arma habe-

riores estis. Haec locutum exsequentemqu
redintegrato clamore secuti, dant impression
Postumius Albus cohortes obiecerat: et n
victorem, donec dictator, pedem iam refe
suis, advenit: eoque omne proelium versum
viro Messio fortuna hostium innititur. Mult
que vulnera, multa passim caedes est. Iam
quidem Romani incruenti pugnant. Unus Po
ictus saxo, perfracto capite, acie excessit: ne
torem humerus vulneratus, non Fabium pr
xum equo femur, non brachium abscisum c
ex tam ancipiti proelio summovit.

XXIX. Messium impetus per stratos ca
stes cum globo fortissimorum iuvenum e
castra Volscorum, quae nondum capta erant
omnis acies inclinatur. Consul, effusos u
vallum persecutus, ipsa castra vallumque ag
eodem et dictator alia parte copias admove
segnior oppugnatio est, quam pugna fuerat.
lem signum quoque intra vallum iniecisse
quo milites acrius subirent; repetendoque s
mam impressionem factam. Et dictator,
vallo, iam in castra proelium intulerat. T

invectus urbem, dictatura se abdicavit. Egregiae dictaturae tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod, occasione bene pugnandi captus, iniussu decesserit praesidio, victorem securi percussum tradunt. Nec libet credere; et licet in variis opinionibus. Et argumento est, quod *imperia Manliana*, non *Postumiana*, appellata sint: quum, qui prior auctor tam saevi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. *Imperioso* quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Iulius consul aedem Apollinis, absente collega, sine sorte dedicavit: aegre id passus Quinctius, quum, dimisso exercitu, in urbem redisset, nequicquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod Carthaginienses, tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum traiecere.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur; nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Iulius. Aequorum legati foedus ab senatu cum petissent, et pro foedere deditio ostentaretur, indutias annorum octo impetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores in iurgia et seditiones versa. Undique otium fuit Romanis. Legem de multarum aestimatione pergratam populo, quum ab tribunis parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi praeoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules A. Cornelius Cossus, T. Quinctius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex

Fidenatium iuventute participes eius populationis fuisse: cognitioque eius rei L. Sergio, et Q. Servilio, et Mam. Aemilio permissa. Quidam Ostiam relegati, quod, cur per eos dies a Fidenis afuissent, parum constabat. Colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum assignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec coelestes modo defuerunt aquae, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes. Defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta: vulgatique contactu in homines morbi, et primo in agrestes ingruerant servitiaque: urbs deinde impletur. Nec corpora modo affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio et pleraque externa, invasit; novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quaestui sunt capti superstitione animi: donec publicus iam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis deum exposcendae. Datum inde negotium aedilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani dii, neu quo alio more, quam patrio, colerentur. Irae adversus Veientes in insequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatae sunt. Tunc quoque, ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit: fetiales prius mittendos ad res repetendas censuere. Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum et Fidenas fuerat: indutiaeque inde, non pax, facta: quarum et dies exierat, et ante diem rebellaverant. Missi tamen fetiales: nec eorum, quum more patrum iurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrum populi iussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum. Pervicere tribuni, denuntiando impedituros se delectum, ut consules de bello ad popu-

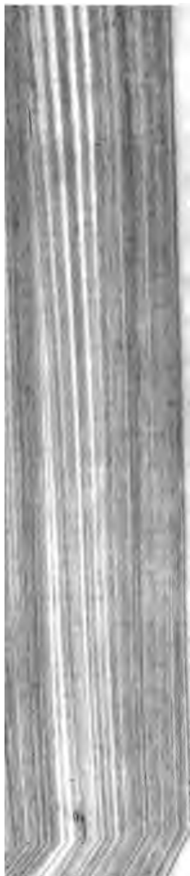
iis Cossus praefuit urbi: tres, delectu habito, profecti sunt Veios, documentoque fuere, quam plurium imperium bello inutile esset. Tendendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. Incertam namque aciem, signum aliis dari, receptui aliis cani iubentibus, invasere opportune Veientes: castra propinqua turbatos ac terga dantes accepere. Plus itaque ignominiae, quam cladis, est acceptum. Maesta civitas fuit, vinci insueta: odisse tribunos, poscere dictatorem, in eo verti spes civitatis. Et quum ibi quoque religio obstaret, ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mam. Aemilium dixit: et ipse ab eo magister equitum est dictus. Adeo, simul fortuna civitatis virtute vera eguit, nihil censoria animadversio effecit, quo minus regimen rerum ex notata indigne domo peteretur. Veientes, re secunda elati, missis circum Etruriae populos legatis, iactando tres duces Romanos ab se uno proelio fusos, quum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem praedae asciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: et, tanquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum caede imbutis armis, Veientibus sese coniungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Veios an Fidenas sedem belli caperent. Fidenae visae opportuniores. Itaque, traiecto Tiberi, Veientes Fidenas transtulerunt bellum Romae terror ingen-

ro, tabernaeque ...
quam urbi, similiora.

XXXII. Tum trepidam civitatem, ... per vicos dimissis, dictator ad concionem advo... increpuit, *quod animos ex tam levibus fortun... mentis suspensos gererent, ut, parva iactura ... quae ipsa non virtute hostium, nec ignavia R... exercitus, sed discordia imperatorum, accepta ... ientem hostem sexies victum, pertimescant, Fide... prope saepius captas quam oppugnatas. Eos... Romanos et hostes esse, qui per tot saecula fuerin... dem animos, easdem corporis vires, eadem arma ... Se quoque eundem dictatorem Mam. Aemilium ... qui ante Veientium Fidenatiumque, adiunctis F... ad Nomentum exercitus fuderit: et magistrum ... A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore ... bunus militum, Larte Tolumnio rege Veientium ... spectu duorum exercituum occiso, spolia opi... Feretrii templo intulerit. Proin memores, ... umphos, secum spolia, secum victoriam esse; ... bus scelus legatorum contra ius gentium inter... caedem in pace Fidenatium colonorum, indut... ...ntimam infelicem defectionem, arma cape... ...is coniunxissent, satis confider...*

ıltumque id iugum capere, quod ab tergo hosti- foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni ani- um ab pristini diei meliore occasione, quam pu- , in aciem processissent, cunctatus parumper, . speculatores referrent, Quinctium evasisse in ım propinquum arci Fidenarum, signa profert: tumque aciem instructam pleno gradu in hostem ıcit: magistro equitum praecipit, ne iniussu pu- n incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio um daturum: tum ut memor regiae pugnae, me- opimi doni, Romulique ac Iovis Feretrii, rem ret. Legiones impetu ingenti confligunt. Ro- us odio accensus, impium Fidenatem, praedonem ntem, ruptores indutiarum, cruentos legatorum nda caede, respersos sanguine colonorum suo- , perfidos socios, imbelles hostes compellans, is simul dictisque odium explet.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu em: quum repente, patefactis Fidenarum portis, ı erumpit acies, inaudita ante id tempus invisi- que. Ignibus armata ingens multitudo, facibus- ardentibus tota collucens, velut fanatico instin- ursu, in hostem ruit: formaque insolitae pugnae ıanos parumper exterruit. Tum dictator, magi- equitum equitibusque, tum ex montibus Quin- accito, proelium ciens, ipse in sinistrum cornu, l, incendio similius quam proelio, territum ces- t flammis, accurrit: claraque voce, *Fumone victi*, it, *velut examen apum loco vestro exacti, inermi tis hosti? Non ferro exstinguetis ignes? non faces ipsas pro se quisque, si igni, non telis, pugnan- est, ereptas ultro inferetis? Agite, nominis Roma- virtutis patrum vestraeque memores, vertite in- lium hoc in hostium urbem; et suis flammis delete nas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. atorum hoc vos vestrorum* colonorumque sangui-

vastatique fines monent. Ad imperiu
ta cuncta acies: faces partim emis
partim vi eripiuntur: utraque acie
Magister equitum et ipse novat pug
Frenos ut detrahant equis, imperat:
calcaribus subditis evectus, effreno
ignes infertur: et alii concitati equi
runt equitem in hostem. Pulvis ela
fumo, lucem ex oculis virorum equ
Ea, quae militem terruerat, spec
equos. Ruinae igitur similem stra
cunque pervaserat, dedit. Clamo
novus: qui quum utramque mirabu
vertisset, dictator exclamat, *Quin*
suos ab tergo hostem adortos: ipse,
more, infert acrius signa. Quum du
versa proelia, circumventos Etrus
ab tergo urgerent, neque in castra
montes, unde se novus hostis obie
esset, et equitem passim liberi fr
equi, Veientium maxima pars Tiber
Fidenatium qui supersunt, ad urb
dunt. Infert pavidos fuga in medi
truncantur in ripis: alios, in aquam
gites ferunt: etiam peritos nandi la
ra et pavor degravant; pauci ex mul
terum agmen fertur per castra in
et Romanos sequentes impetus ra
maxime, et cum eo degressos modo
centissimum ad laborem militem, q
lio advenerat.

XXXIV. Hi, postquam mixti ho
travere, in muros evadunt; suisqu
gnum ex muro tollunt. Quod ubi di
(iam enim et ipse in deserta hostiu
verat) cupientem militem discurr

spe iniecta maioris in urbe praedae, ad portam ducit; receptusque intra muros, in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor caedes in urbe, quam in proelio, fuit; donec, abiectis armis, nihil praeter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, et, quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis sub corona venundatis, exercitum victorem opulentumque praeda triumphans dictator Romam reduxit: iussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sexto decimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. Classi quoque ad Fidenas pugnatum cum Veientibus, quidam annales retulere: rem aeque difficilem atque incredibilem, nec nunc lato satis ad hoc amne; et tum aliquanto, ut a veteribus accepimus, artiore: nisi in traiectu forte fluminis prohibendo, aliquarum navium concursum in maius, ut fit, celebrantes, navalis victoriae vanum titulum appetivere.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit A. Sempronium Atratinum, L. Quinctium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Veientibus annorum viginti indutiae datae, et Aequis triennii, quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem, neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem, et tribunorum militum apparatu, et finitimorum concursu, fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Iulius Iulus. Spectaculum comitate etiam hospitum, ad id quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosae tribunorum plebi fuerunt, obiurgantium

cur nemo de commodis plebis ageret. Eo imp
borem ac periculum, unde emolumentum atqu
speretur. Nihil non aggressuros homines, s
conatis magna praemia proponantur. Ut qui
quis tribunus plebis ruat caecus in certamina
ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo hab
tres, adversus quos tenderet, bello inexpiabili
cuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit,
honoratiorem fore, neque sperandum, neque p
dum esse. Magnos animos magnis honorib
Neminem se plebeium contempturum, ubi cont
sissent. Experiendam rem denique in uno a
esse, sitne aliquis plebeius ferendo magno hon
portento simile miraculoque sit, fortem ac stre
rum aliquem exsistere ortum ex plebe. Summ
pugnatum esse, ut tribuni militum consulari p
et ex plebe crearentur. Petisse viros domi mil
spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, r
tribus fuisse: desisse postremo praebere ad c
liam os. Nec se videre, cur non lex quoque ab
qua id liceat, quod nunquam futurum sit: n
quippe ruborem fore in iuris iniquitate, qua
indignitatem ipsorum praetereantur.

s ab tribunis militum, quo per discessum hominum urbe, quum Patres clandestina denuntiatione re:ati ad diem certam essent, senatusconsultum fie, absentibus tribunis plebi: ut, quoniam Volscos Hernicorum agros praedatum exisse fama esset, rem inspiciendam tribuni militum proficisceren', consulariaque comitia haberentur. Profecti Ap. ıudium, filium decemviri, praefectum urbis relinunt, impigrum iuvenem, et iam inde ab incunabilis butum odio tribunorum plebisque. Tribunis plebi : cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecent, nec cum Appio, transacta re, quod contendent, fuit.

XXXVII. Creati consules sunt C. Sempronius ·atinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed moria digna, traditur eo anno facta: Vulturnum, ruscorum urbem, quae nunc Capua est, ab Samnius captam; Capuamque ab duce eorum Capye, vel ıod propius vero est) a campestri agro appellatam. pere, autem, prius bello fatigatis Etruscis, in sotatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die ıves somno epulisque incolas veteres novi coloni cturna caede adorti. His rebus actis, consules ii, os diximus, Idibus Decembribus magistratum oc›ere. Iam non solum, qui ad id missi erant, retuant, imminere Volscum bellum; sed legati quoque Latinis et Hernicis nuntiabant, *Non ante unquam lscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo, entiores fuisse. Vulgo fremere, aut in perpetuum na bellumque oblivioni danda, iugumque accipienn; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec vire, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedenn esse.* Haud vana attulere: sed nec perinde Pas moti sunt; et C. Sempronius, cui ea provincia ti evenit, tanquam constantissimae rei, fortunae tus, quod victoris populi adversus victos dux es

set, omnia temere ac negligenter egit: adeo ut disciplinae Romanae plus in Volsco exercitu, quam in Romano, esset. Ergo fortuna, ut saepe alias, virtutem est secuta. Primo proelio, quod ab Sempronio incaute inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, concursum est. Clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset: excitatior crebriorque ab hoste sublatus; ab Romanis dissonus, impar, segnius saepe iteratus prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus galeae, et incerti trepidant, applicantque se turbae. Signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. Nondum fuga certa, nondum victoria erat: tegi magis Romanus, quam pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus caedis hostium videre, quam fugae.

XXXVIII. Iam omnibus locis ceditur, nequicquam Sempronio consule obiurgante atque hortante: nihil nec imperium, nec maiestas valebat: dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio equitum, labente iam re, praesenti animo subvenisset. Qui quum magna voce exclamasset, *ut equites, qui salvam rempublicam vellent esse, ex equis desilirent;* omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium motis: *Nisi haec*, inquit, *parmata cohors sistat impetum hostium, actum de imperio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam. Ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens Quacunque incedunt, vi viam faciunt: eo se inferunt obiectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident. Restituitur omnibus locis pugna, in quae eos impetus tulit: nec dubium erat, quin, si tam pauci

x aliquam Volscus imperator, ut parmatis, novae horti hostium, locus detur: donec impetu illati ab is excludantur. Quod ubi est factum, interclusi uites: nec perrumpere eadem, qua transierant, pos-; ibi maxime confertis hostibus, qua viam fecerant: consul legionesque Romanae, quum quod tegumen odo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent, ne t fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, ndunt in quemcunque casum. Diversi Volsci, hinc nsulem ac legiones sustinere, altera fronte instare empanio atque equitibus: qui quum saepe conati quissent perrumpere ad suos, tumulo quodam oc-pato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. ec pugnae finis ante noctem fuit. Consul quoque, squam remisso certamine, dum quicquam super-it lucis, hostem tenuit. Nox incertos diremit: tan-sque ab imprudentia eventus utraque castra tenuit vor, ut, relictis sauciis et magna parte impedimen-rum, ambo pro victis exercitus se in montes proxi-os reciperent. Tumulus tamen circumsessus ultra ediam noctem est: quo quum circumsedentibus nun-atum esset, castra deserta esse, victos rati suos, et si, qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. empanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit. egressus deinde ipse cum paucis speculatum, quum) sauciis hostibus sciscitando comperisset, castra olscorum deserta esse, laetus ab tumulo suos de-cat, et in castra Romana penetrat. Ubi quum vasta sertaque omnia, atque eandem, quam apud hostes, editatem invenisset, priusquam Volscos cognitus ror reduceret, quibus poterat sauciis ductis secum, narus quam regionem consul petisset, ad urbem oximis itineribus pergit.

XL. Iam eo fama pugnae adversae castrorumque desertorum perlata erat: et ante omnia deplorati erant equites, non privato magis, quam publico luctu; Fabiusque consul, terrore urbi quoque iniecto, stationem ante portas agebat: quum equites, procul visi non sine terrore ab dubiis, quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu laetitiam fecere, ut clamor urbem perverderet gratulantium, salvos victoresque redisse equites: et ex maestis paullo ante domibus, quae conclamaverant suos, procurreretur in vias; pavidaeque matres ac coniuges, oblitae prae gaudio decoris, obviam agmini occurrerent, in suos quaeque, simul corpore atque animo vix prae gaudio compotes, effusae. Tribunis plebi, qui M. Postumio et T. Quinctio diem dixerant, quod ad Veios eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est per recens odium Sempronii consulis renovandae in eos invidiae. Itaque, advocata concione, quum proditam Veiis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad caedem fortissimos equites, deserta foede castra vociferati essent; C. Iulius, unus ex tribunis, Tempanium equitem vocari iussit; coramque iis, *Sexte Tempani*, inquit, *quaero de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidiis aciem, aut ullo boni consulis functum officio? et, tune ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restitueriisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num aut consul ipse subvenerit, aut miserit praesidium? postero denique die ecquid praesidii usquam habueris? an tu cohortesque in castra vestra virtute perruperitis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Haec pro virtute tua fideque, qua una hoc bello respublica stet*

ıda tibi sunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, 'egiones nostrae sint? desertus sis, an deserueris ulem exercitumque? victi denique simus, an vice- 's?

{LI. Adversus haec Tempanii oratio incompta ıe dicitur; ceterum militariter gravis, non suis ı laudibus, non crimine alieno laeta: *Quanta pru- ia rei bellicae in C. Sempronio esset, non militis nperatore existimationem esse, sed populi Romani ıe, quum eum comitiis consulem legeret. Itaque b se imperatoria consilia, neu consulares artes ex- erent, quae pensitanda quoque magnis animis at- ingeniis essent; sed, quod viderit, referre posse. İsse autem se prius, quam ab acie intercluderetur, ulem in prima acie pugnantem, adhortantem, in- ıigna Romana telaque hostium versantem: postea) conspectu suorum ablatum. Ex strepitu tamen et ıore sensisse, usque ad noctem extractum certamen: ad tumulum, quem ipse tenuerat, prae multitudine ium credere perrumpi potuisse. Exercitus ubi es- se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci ısidio se suosque sit tutatus, sic consulem servandi citus causa loca tutiora castris cepisse. Nec Vol- um meliores res esse credere, quam populi Romani. tunam noctemque omnia erroris mutui implesse.:* antemque deinde, ne se fessum labore ac vulne- s tenerent, cum ingenti laude, non virtutis ma- quam moderationis, dimissum. Quum haec age- ur, iam consul via Lavicana ad fanum Quietis . Eo missa plaustra iumentaque alia ab urbe citum, affectum proelio ac via nocturna, excepe- Paullo post in urbem est ingressus consul, non ab ıagis enixe amovens culpam, quam Tempanium itis laudibus ferens. Maestae civitati ab re male a et iratae ducibus M. Postumius reus obiectus, tribunus militum pro consule ad Veios fuerat, de-

cem millibus aeris gravis damnatur. T. Quinctium collegam eius, quia et in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, et ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Aemilii, res prospere gesserat, totam culpam eius temporis in praedamnatum collegam transferentem, omnes tribus absolverunt. Profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, et exactae iam aetatis Capitolinus Quinctius, suppliciter orans, ne se, brevi reliquo vitae spatio, tam tristem nuntium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebi absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, Sex. Antistium, et Sp. Icilium, fecit; quos et pro centurionibus sibi praefecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, quum odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari iussit. Creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit: quem quum quattuor collegae, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil praeter fortunam reprehendi posset, vexaret: aegre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiae suae; nec precibus tribunorum, quae in speciem modo iactentur, sed auxilio confidere reum. Itaque modo ad eum conversus, *Ubi illi patricii spiritus, ubi subnisus et fidens innocentiae animus esset?* quaerebat; *sub tribunicia umbra consularem virum delituisse:* modo ad collegas, *Vos autem, si reum perago, quid acturi estis? an erepturi ius populo et eversuri tribuniciam potestatem?* Quum illi, *et de Sempronio et de omnibus summam populi Romani potestatem esse*, dicerent, *nec se iudicium populi tollere aut velle, aut posse; sed, si preces suae pro imperatore, qui sibi parentis esset lo-*

non valuissent, se vestem cum e
ortensius, *Non videbit*, inquit, *pl*
tos tribunos suos. C. Sempronium
hoc est in imperio consecutus, ut t
ibus. Nec pietas quattuor tribuno
isii tam placabile ad iustas preces
plebi Patribusque gratior fuit. N
a Aequis indulsit, qui ambiguam
rum pro sua amplexi fuerant.

XLIII. Proximo anno N. Fabio
inctio, Capitolini filio, Capitolino c
Fabii, cui sorte ea provincia evenerat
moratu actum. Quum trepidam tant
t aciem Aequi, turpi fuga funduntur,
sulis decore: itaque triumphus neg
n ob Sempronianae cladis levatam i
ovans urbem intraret, concessum est.
dum bellum minore, quam timuerant,
rat perfectum, sic in urbe ex tranquil
moles discordiarum inter plebem ac
est, coepta ab duplicando quaestorum
n rem, (ut, praeter duos urbanos q
onsulibus ad ministeria belli praesto
libus relatam, quum et Patres summ
sent, consulibus tribuni plebis certa
ut pars quaestorum (nam ad id tem
ati erant) ex plebe fieret. Adver
m primo et consules et Patres summ
t: concedendo deinde, ut, quemad
consulari potestate creandis usi su
uaestoribus liberum esset arbitriu
rum proficerent, totam rem de
m numero omittunt. Excipiunt
iaeque subinde, inter quas et agra
actiones exsistunt: propter qu
us consules, quam tribunos, cre

neque posset per intercessiones tribunicias senatusconsultum fieri; respublica a consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Quum pars maior insequentis anni per novos tribunos plebis et aliquot interreges certaminibus extracta esset, modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret; postremo L. Papirius Mugillanus, proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebi, *desertam omissamque ab hominibus rempublicam, deorum providentia curaque exceptam,* memorabat, *Veientibus indutiis et cunctatione Aequorum stare. Unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam opprimi? non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse? An bello intestino bellum externum propulsaturos? Quae si in unum conveniant, vix deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse. Quin illi, remittendo de summa quisque iuris, mediis copularent concordiam: Patres, patiendo tribunos militum pro consulibus fieri: tribuni plebis, non intercedendo, quo minus quattuor quaestores promiscue de plebe ac Patribus libero suffragio populi fierent.*

XLIV. Tribunicia primum comitia sunt habita. Creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quinctius Cincinnatus tertium, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quaestorum habente, petentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii tribuni plebis et fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate praeferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque, repulsa suorum accensi,

Quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum iniuriis, non denique usurpandi libidine, quum liceat, quod ante non licuerit, si non tribunum militarem, ne quaestorem quidem quemquam ex plebe factum. Non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctae, ad auxilium libertatis creatae. Fraudem profecto in re esse, et A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quam fidei. Eius iniuria queri suos honore deiectos. Itaque quum in ipsum, et innocentia tutum et magistratu, in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium, patruelem Atratini: eique ob ignominiam Volsci belli, adiutore collega M. Canuleio, diem dixere. Subinde ab iisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est, (cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat) ratis, id quod erat, aut deposita causa leviorem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub iudicii tempus plebem offensurum. Adversae invidiae obiici maluit, et suae nocere causae, quam publicae deesse; stetitque in eadem sententia, *Ne qua largitio, cessura in trium gratiam tribunorum, fieret. Nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam, quaeri. Se quoque subiturum eam tem-pestatem forti animo: nec senatui tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, ut in parcendo uni ma-lum publicum fiat.* Nihilo demissiore animo, quum dies venit, causa ipse pro se dicta, nequicquam omnia expertis Patribus, ut mitigarent plebem, quindecim millibus aeris damnatur. Eodem anno Postumia, virgo Vestalis, de incestu causam dixit, crimine innoxia; ob suspicionem propter cultum amoeniorem ingeniumque liberius, quam virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam, collegii sententia pontifex maximus abstinere iocolique sancte potius, quam scite, iussit. Eodem anno a Campanis Cumae, quam Graeci tum urbem

tenebant, capiuntur. Insequens annus tribu litum consulari potestate habuit, Agrippan nium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, S tium Rutilum.

XLV. Annus, felicitate populi Romani, potius ingenti, quam clade, insignis. Servitia ut incenderent distantibus locis, coniurarunt loque ad opem passim ferendam tectis intent cem Capitoliumque armati occuparent. Av fanda consilia Iupiter: indicioque duorum hensi sontes poenas dederunt. Indicibus dei gravis aeris, quae tum divitiae habebantur, rio numerata, et libertas praemium fuit. Be de ab Aequis reparari coeptum: et, novos ho vicanos consilia cum veteribus iungere, har tis auctoribus Romam est allatum. Aequor velut anniversariis armis assuerat civitas. legati missi quum responsa inde retulisser quibus, nec tum bellum parari, nec diuturnai fore, appareret: Tusculanis negotium datur *terent animos, ne quid novi tumultus Lavicis* Ad insequentis anni tribunos militum consul state, inito magistratu, legati ab Tusculo v L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugilla Servilium, Prisci filium, quo dictatore Fidena fuerant. Nuntiabant legati, Lavicanos arma et cum Aequorum exercitu depopulatos agr sculanum castra in Algido posuisse. Tum L bellum indictum: factoque senatusconsulto, ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus mae curaret, certamen subito inter tribunos e Se quisque belli ducem potiorem ferre, cura ut ingratam ignobilemque, aspernari. Quum decorum inter collegas certamen mirabund conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordi ulla*, inquit, *nec reipublicae est verecundia, pa*

iestas altercationem istam dirimet. Filius meus extra sortem urbi praeerit. Bellum utinam, qui appetunt, consideratius concordiusque, quam cupiunt, gerant.

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit. Decem tribus sorte ductae sunt; ex his scriptos iuniores duo tribuni ad bellum duxere. Coepta inter eos in urbe certamina cupiditate eadem imperii multo impensius in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere in vicem, et contemni: donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quae quum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, aetate et usu doctus, precatus ab diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reipublicae esset, quam ad Veios fuisset: et, velut haud dubia clade imminente, institisse filio, ut milites scriberet, et arma pararet. Nec falsus vates fuit. Nam ductu L. Sergii, cuius dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Aequorum per supinam vallem fusi sunt, multique in ruina maiore quam fuga oppressi obtruncatique: castraque, o die aegre retenta, postero die, circumfusis iam ıagna ex parte hostibus, per aversam portam fuga ırpi deseruntur. Duces legatique, et quod circa gna roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. Pa- ti alii per agros passim multis itineribus, maioris, am accepta erat, cladis nuntii Romam contende- ıt. Minus trepidationis fuit, quod eventus timori ninum congruens fuerat; et quod subsidia, quae ›icerent in re trepida, praeparata erant ab tribuno tum: iussuque eiusdem, per minores magistratus to in urbe tumultu, speculatores propere missi lavere, Tusculi duces exercitumque esse: ho-

stem castra loco non movisse. Et, quod plu animorum fecit, dictator ex senatusconsulto Q. Servilius Priscus; vir, cuius providentiam publica cum multis aliis tempestatibus ante ta civitas erat, tum eventu eius belli, quod u men tribunorum suspectum ante rem male g fuerat; magistro equitum creato, a quo ipse, t militum dictator erat dictus, filio suo, ut tra quidam, (nam alii Ahalam Servilium magistr tum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu pro ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo mill suum ab hoste locum castris cepit.

XLVII. Transierat ex re bene gesta super gligentiaque ad Aequos, quae in Romanis fuerat. Itaque primo statim proelio quum di equitatu immisso antesignanos hostium tu legionum inde signa inferri propere iussit, rumque ex suis unum cunctantem occidit. ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Aequi i lerint: victique acie quum fuga effusa petiss stra, brevior tempore et certamine minor cast oppugnatio fuit, quam proelium fuerat. Capti ptisque castris, quum praedam dictator mili cessisset, secutique fugientem ex castris hoste tes renuntiassent, omnes Lavicanos victos, m partem Aequorum Lavicos confugisse; poste ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque, circumdatum, scalis captum ac direptum est. tor, exercitu victore Romam reducto, die quam creatus erat, magistratu se abdicavit; portune senatus, priusquam ab tribunis pleb riae seditiones, mentione illata de agro Lavic videndo, fierent, censuit frequens, coloniam L deducendam. Coloni ab urbe mille et quingent bina iugera acceperunt. Captis Lavicis, ac tribunis militum consulari potestate, Agrippa

io Lanato, et L. Servilio Structo, et P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, et Sp. Rutilio Craso, et insequente anno A. Sempronio Atratino tertium, et duobus iterum M. Papirio Mugillano, et Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillae externae es, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

XLVIII. Turbatores vulgi erant Spurii Maecilius quartum et Metilius tertium tribuni plebis, ambo absentes creati. Et quum rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus captus viritim divideretur, magnaeque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunae; (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod venisset assignatumve publice esset, praeterquam plebs habebat) atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen: nec tribuni militum, nunc in senatu, nunc in conciliis privatis principum cogentis, viam consilii inveniebant; quum Ap. Claudius, nepos eius qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio, dicitur dixisse, *Vetus se ac familiare consilium domo afferre: proavum enim suum Ap. Claudium ostendisse Patribus viam unam dissolvendae tribuniciae potestatis per collegarum intercessionem. Facile homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potius, quam maiestatis, memor adhibeatur oratio. Pro fortuna illis animos esse: ubi videant, collegas principes agendae rei gratiam omnem ad plebem praeoccupasse, nec locum in ea relictum sibi; haud gravate acclinaturos se ad causam senatus, per quam universo ordini cum primoribus se Patrum concilient.* Approbantibus cunctis, et ante omnes Q. Servilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante iuvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum, ad intercessionem pellicerent. Misso senatu, prensantur ab prin-

moribus Patrum habitae sunt, ut pro
nec consilium sibi suppetere diceret,
opem cernere aliam usquam, praeter
nicio auxilio. In eius potestatis fid
tam rempublicam, tanquam privatum
fugere. Praeclarum ipsis potestatiqu
vexandum senatum discordiamque or
dam plus in tribunatu virium esse, qu
dum improbis collegis. Fremitus d
senatus ortus, quum ex omnibus part
buni appellarentur: tum, silentio fact
parati erant gratia principum, quam
collegis promulgatam senatus censea
reipublicae esse, ei se intercessuros os
tiae intercessoribus ab senatu actae.
tionis, concione advocata, proditores
dorum ac servos consularium appell
truci oratione in collegas invecti, a
suere.

XLIX. Duo assidua bella insequ
buisset, quo P. Cornelius Cossus, C.
tus, Q. Quinctius Cincinnatus, N. Fab
tribuni militum consulari potestate f

quorum defensuros sperassent, deserti ab suis, no memorabili quidem bello, per obsidionem levemque unam pugnam et oppidum et fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, qua Bolas quoque, sicut Lavicos, coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus, passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Bolis insequente anno receptis, Aequi, coloniaque eo deducta, novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romae consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi. Huic bellum adversus Aequos permissum est, pravae mentis homini; quam tamen victoria magis, quam bellum, ostendit. Nam exercitu impigre scripto ductoque ad Bolas, quum levibus proeliis Aequorum animos fregisset, postremo in oppidum irrupit. Deinde ab hostibus in cives certamen vertit: et, quum inter oppugnationem praedam militis fore edixisset, capto oppido, fidem mutavit. Eam, magis adducor, ut credam irae causam exercitui fuisse, quam quod in urbe nuper direpta coloniaque nova minus praedicatione tribuni praedae fuerit. Auxit eam iram, postquam, ab collegis arcessitus, propter seditiones tribunicias in urbem revertit, audita vox eius in concione stolida ac prope vecors; qua Sextio tribuno plebis, legem agrariam ferenti, simul, Bolas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti, dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Bolanum esse; *Malum quidem militibus meis*, inquit, *nisi quieverint:* quod auditum non concionem magis, quam mox Patres, offendit. Et tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quae invidiae, non ipsi tantum, sed

causae atque universo ordini, essent, neminem ex collegio tribunorum militum saepius, quam Postumium, in disceptationem trahebat. Tum vero secundum tam saevum atque inhumanum dictum, *Auditis,* inquit, *Quirites, sicut servis malum minantem militibus? tamen haec bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos, urbe agrisque donatos, in colonias mittunt; qui sedem senectuti vestrae prospiciunt; qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci iam vestram suscipiant causam. Quid ut a vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris potius, quam populi Romani propugnatoribus, datis! Ingemuistis modo, voce huius audita. Quid id refert! Iam, si suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, praeferetis.*

L. Perlata haec vox Postumii ad milites multo in castris maiorem indignationem movit. *Praedaene interceptorem fraudatoremque etiam malum minari militibus?* Itaque quum fremitus aperte esset, et quaestor P. Sestius eadem violentia coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat; misso ad vociferantem quendam militem lictore, quum inde clamor et iurgium oriretur, saxo ictus turba excedit; insuper increpante, qui vulneraverat, *habere quaestorem, quod imperator esset militibus minatus.* Ad hunc tumultum accitus Postumius asperiora omnia fecit acerbis quaestionibus, crudelibus suppliciis. Postremo quum modum irae nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari sub crate iusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes poenam vecors de tribunali decurrit. Ibi quum summoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus

Romam nuntiatum, tribunis militum de morte collegae per senatum quaestiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. Sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quod cura incesserat Patres, ne metu quaestionum plebs iraque tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. Victoria deinde penes Patres fuit.

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quaestione Postumianae caedis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebesque praeficeret quaestioni, quem vellet. A plebe consensu populi consulibus negotium mandatur: qui, summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimet ipsos conscisse mortem satis creditum est, transacta re, nequivere tamen consequi, ut non aegerrime id plebs ferret. *Iacere tam diu irritas sanctiones, quae de suis commodis ferrentur: quum interim de sanguine et supplicio suo latam legem confestim exerceri, et tantam vim habere.* Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus, delinimentum animis Bolani agri divisionem obiici: quo facto minuissent desiderium agrariae legis, quae possesso per iniuriam agro publico Patres pellebat. Tunc haec ipsa indignitas angebat animos, non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne vacuum quidem agrum, nuper ex hostibus captum, plebi dividere; mox paucis, ut cetera, futurum praedae. Eodem anno adversus Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductae a Furio consule, quum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quo magna

multitudo Volscorum se contulerat, ...
praedae, quam speraverant, fuit: qu...
quam spes tuendi exigua erat, sublat...
oppidum reliquerunt. Postero die ...
capitur. Hernicis ipse ager dono dat...

LII. Annum modestia tribunorum ...
pit tribunus plebis L. Icilius, Q. Fab...
Furio Pacilo consulibus. Is quum ...
anni, velut pensum nominis familiae ...
agrariis legibus promulgandis cier...
coorta, minacior tamen quam pernici...
nes hominum a foro certaminibusque ...
mum curamque corporum nutriendor...
nusque eam damnosam fuisse, quam ...
fuerit, credunt. Defuncta civitate pl...
bis, perpaucis funeribus, pestilente...
frugum, neglecto cultu agrorum, ut ...
excepit, M. Papirio Atratino, C. Na...
sulibus. Iam fames, quam pestilent...
ni, dimissis circa omnes populos le...
scum mare, quique Tiberim accolunt ...
mercandum, annonae foret subventu...
Samnitibus, qui Capuam habebant C...
prohibiti commercio sunt: contra ea...
culorum tyrannis adiuti. Maximos c...
mo Etruriae studio Tiberis devexit. ...
civitate aegra experti consules sunt: ...
tiones non plus singulis senatoribus i...
cti sunt binos equites adiicere. F...
morbo annonaque nihil eo biennio int...
incommodi fuit. At ubi hae sollicitud...
omnia, quibus turbari solita erat ci...
cordia, foris bellum exortum.

LIII. M'. Aemilio, C. Valerio Po...
bellum Aequi parabant: Volscis, qu...
blico consilio, capessentibus arma, ...

ede secutis militiam. Ad quorum famam hostium iam enim in Latinum Hernicumque transcenderant grum) delectum habentem Valerium consulem M. Maenius tribunus plebis, legis agrariae lator, quum mpediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret; repente nuntiatur, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta quum apud Patres invidiae Maenio fuit, tum ceteris tribunis, iam ante praeparatis intercessoribus legis agrariae, praebuit iustiorem causam resistendi collegae. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset, consulibus deos hominesque testantibus, *quicquid ab hostibus cladis ignominiaeque aut iam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Maenium fore, qui delectum impediret;* Maenio contra vociferante, *si iniusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere;* decreto interposito, novem tribuni sustulerunt certamen; pronuntiaveruntque ex collegii sententia, *C. Valerio consuli se, damnum aliamque coercitionem, adversus intercessionem collegae, delectus causa detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse.* Hoc decreto consul armatus quum paucis, appellantibus tribunum, collum torsisset, metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quanquam invisus infestusque consuli erat, impigre primo statim adventu, deiectis qui in praesidio erant, arcem recipit: praedatores, ex praesidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Praedae ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. Venditum sub hasta consul in aerarium redigere quaestores iussit; tum praedicans participem praedae fore exercitum, quum militiam non abnuisset. Auctae inde plebis ac militum in consulem irae. Itaque, quum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi

puli plausuque
taret. Plusque ea res, qua...
lascivia in consulem, curae Patribus ...
quam haud dubius inter tribunos militum
Maenii, si peteret, consularibus comitiis est excl

LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius Co
L. Furius Medullinus iterum. Non alias aegrius
tulit, tribunicia sibi comitia non commissa.
dolorem quaestoriis comitiis simul ostendit, e
est, tunc primum plebeiis quaestoribus creatis
ut, in quattuor creandis, uni patricio K. Fabio
busto relinqueretur locus; tres plebeii, Q. Siliu
Aelius, P. Pupius clarissimarum familiarum iu
bus praeferrentur. Auctores fuisse tam liberi p
suffragii Icilios accipio, ex familia infestissim
tribus tres in eum annum tribunos plebis cre
multarum magnarumque rerum molem avidi
adeo populo ostentantes: quum affirmassent,
se moturos, si ne quaestoriis quidem comitiis,
sola promiscua plebi Patribusque reliquisset
tus, satis animi populo esset ad id, quod tam d
lent, et per leges liceret. Pro ingenti itaque v
id fuit plebi: quaesturamque eam non honori
...timabant; sed patefactus ad consula
...is hominibus videbatur

nis haberet duces; Patres omnia quaestoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quae nondum promiscua essent. Icilii contra tribunos militum creandos dicere, et tandem aliquando impartiendos plebi honores.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam impediendo id, quod petebant, exprimerent; quum mira opportunitate, Volscos et Aequos praedatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, affertur. Ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt; obstare tunc enixe tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, et omnes acerrimi viri, generosique iam, ut inter plebeios. Duo, singuli singulos, sibi consules asservandos assidua opera desumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda, plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quae petebant, tribuni expediebant. Inclinante deinde se fortuna ad causam plebis, nuntii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad praedam militibus, qui in praesidio erant, Aequos, interfectis paucis custodibus arcis, invasisse: alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris caesos. Ea adversa civitati res vires tribuniciae actioni adiecit. Nequicquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicae tempestati, nec suae invidiae, pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cuius ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neve quis reficeretur in annum tribunus plebis; haud dubie Icilios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu apparari coeptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia ha-

benda substiterit, incertum diversi a
Illa pro certo habenda, in quibus no
arce Carventana, quum diu nequic
esset, recessum: Verruginem in Vol
citu receptam, populationesque et p
quis et in Volsco agro ingentes facta

LVI. Romae sicut plebis victor
quae mallent, comitia haberent: ita
rum Patres vicere. Namque tribun
lari potestate contra spem omnium t
ti sunt, C. Iulius Iulus, P. Cornelius
vilius Ahala. Artem adhibitam ferun
ius eos Icilii tum quoque insimulaba
indignorum candidatorum intermisc
dio sordium in quibusdam insignium
beiis avertissent. Volscos deinde et
ventana arx retenta in spem, seu Ve
praesidium ad iram compulisset, fa
ma vi ad bellum coortos: caput reru
eorum legatos utriusque gentis po
castigantes ignaviam, quod, abditi
pulabundos in agris vagari Romano
opprimi Verruginis praesidium, pa
non exercitus modo armatos, sed co
suos fines mitti: nec ipsos modo Ro
habere, sed Ferentinum etiam de se
donasse. Ad haec quum inflamma
ad quosque ventum erat, numerus i
bebatur. Ita omnium populorum i
contracta: ibi castris positis hosten
Quae ubi tumultu maiore etiam, qua
tiantur Romam, senatus extemplo (q
pidis ultimum consilium erat) dictat
Quam rem aegre passos Iulium Corn
magnoque certamine animorum re
primores Patrum, nequicquam conq

ctoritate senatus tribunos militum, postremo etiam bunos plebei appellarent, et consulibus quoque ab potestate vim super tali re inhibitam referrent: buni plebei, laeti discordia Patrum, *Nihil esse in s auxilii* dicerent, *qui non civium, non denique ho- num numero essent; si quando promiscui honores, mmunicata respublica esset, tum se animadversuros, qua, superbia magistratuum, irrita senatusconsulta ient; interim patricii, soluti legum magistratuum- e verecundia, per se quoque tribuniciam potestatem erent.*

LVII. Haec contentio minime idoneo tempore, um tantum belli in manibus esset, occupaverat co- tationes hominum: donec, ubi diu alternis Iulius rneliusque, *quum ad id bellum ipsi satis idonei du- s essent, non esse aequum, mandatum sibi a populo ipi honorem*, disseruere: tum Ahala Servilius tri- nus militum, *Tacuisse se tam diu*, ait, *non quia in- tus sententiae fuerit; (quem enim bonum civem ernere sua a publicis consilia?) sed quia maluerit, egas sua sponte cedere auctoritati senatus, quam uniciam potestatem adversus se implorari pateren- Tum quoque, si res sineret, libenter se daturum us iis fuisse ad receptum nimis pertinacis senten- sed, quum belli necessitates non exspectent hu- consilia, potiorem sibi collegarum gratia rem- am fore: et, si maneat in sententia senatus, di- em nocte proxima dicturum; ac, si quis interce- natusconsulto, auctoritate se fore contentum.* cto quum haud immeritam laudem gratiamque mnes tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse nagister equitum creatus exemplo fuit colle- nque intuentibus, quam gratia atque honos niora interdum non cupientibus essent. Bel- d memorabile fuit. Uno atque eo facili proe- ad Antium hostes: victor exercitus depopu-

latus Volscum agrum: castellum ad lacu
vi expugnatum: atque in eo tria millia h
pta, ceteris Volscis intra moenia compul
fendentibus agros. Dictator, bello ita ge
tum non defuisse fortunae videretur, felic
gloria, maior in urbem rediit, magistratu
cavit. Tribuni militum, mentione nulla
consularium habita, (credo ob iram dicta
tribunorum militum comitia edixerunt.
gravior cura Patribus incessit; quippe
causam ab suis cernerent. Itaque sicut
per indignissimos ex plebeiis candidat
etiam dignorum, taedium fecerant; sic t
ribus Patrum splendore gratiaque ad pete
paratis, omnia loca obtinuere; ne cui pl
esset. Quattuor creati sunt, omnes ia
honore, L. Furius Medullinus, C. Valer
N. Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala.
ctus continuato honore, quum ob alias vi
ob recentem favorem unica moderatione

LVIII. Eo anno, quia tempus indut
Veienti populo exierat, per legatos feti
repeti coeptae: quibus venientibus ad fi
Veientium obviam fuit. Petiere, ne p
ipsi senatum Romanum adissent, Veios
senatu impetratum, quia discordia intes
rent Veientes, ne res ab iis repeterent
afuit, ut ex incommodo alieno sua occasi
Et in Volscis accepta clades, amisso Verr
sidio: ubi tantum in tempore fuit momen
precantibus opem militibus, qui ibi a Vol
bantur, succurri, si maturatum esset, pot
venerit exercitus subsidio missus, ut ab
de palati ad praedandum hostes opprimer
ditatis causa in senatu magis fuit, quam
qui, quia summa vi restare nuntiabantur,

gitaverunt, nulla virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen, nec vivi, nec post mortem, inulti fuere. Insequenti anno, P. et Cn. Corneliis Cossis, N. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Veiens bellum motum ob superbum responsum Veientis senatus; qui legatis repetentibus res, ni facesserent propere urbe finibusque, daturos, quod Lars Tolumnius dedisset, responderi iussit. Id Patres aegre passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primo promulgatum est, fremere iuventus, *Nondum debellatum cum Volscis esse: modo duo praesidia occidione occisa, et cum periculo retineri. Nullum annum esse, quo non acie dimicetur: et, tanquam poeniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo et potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus.* Haec sua sponte agitata. Insuper tribuni plebis accendunt. *Maximum bellum Patribus cum plebe esse* dictitant: *eam de industria vexandam militia trucidandamque hostibus obiici: eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi consilia agitet:* prensantesque veteranos, stipendia cuiusque et vulnera ac cicatrices numerabant: *quid iam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid super sanguinis, qui dari pro republica posset?* rogitantes. Haec quum in sermonibus concionibusque interdum agitantes avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferundae legis: quam, si subiecta invidiae esset, antiquari apparebat.

LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romae relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se proelio apparuit, tripartito ad devastandos fines discessere

Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras. Q
que incessere, late populati sunt tecta agrosq
distinerent Volscos: Fabius, quod maxime pet
ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione
sit. Anxur fuit, quae nunc Tarracinae sunt
prona in paludes: ab ea parte Fabius oppug
nem ostendit. Circummissae quattuor cohort
C. Servilio Ahala quum imminentem urbi coll
pissent; ex loco altiore, qua nullum erat praes
ingenti clamore ac tumultu moenia invaser
quem tumultum obstupefacti, qui adversus F
urbem infimam tuebantur, locum dedere scal
movendi, plenaque hostium cuncta erant, et i
diu caedes pariter fugientium ac resistentium
torum atque inermium fuit. Cogebantur ita
cti, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam
quum pronuntiatum repente, ne quis praeter a
violaretur, reliquam omnem multitudinem v
riam exuit armis: quorum ad duo millia et qu
vivi capiuntur. A cetera praeda Fabius milite
tinuit; donec collegae venirent: ab illis quo
ercitibus captum Anxur dictitans esse, qui
Volscos a praesidio eius loci avertissent. G
venerunt, oppidum vetere fortuna opulentu
exercitus diripuere: eaque primum benignitas
ratorum plebem Patribus conciliavit. Additu
inde omnium maxime tempestivo principum i
titudinem munere, ut ante mentionem ullam
tribunorumve decerneret senatus, ut stipendiu
les de publico acciperet, quum ante id tem
suo quisque functus eo munere esset.

LX. Nihil acceptum unquam a plebe tant
dio traditur. Concursum itaque ad curian
prensatasque exeuntium manus, et Patres v
pellatos; effectum esse fatentibus, ut nemo p
munifica patria, donec quicquam virium supe
corpori aut sanguini suo parceret. Quum con

tas iuvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipublicae esset; tum, quod ultro sibi oblatum esset, non a tribunis plebis unquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis, communis ordinum laetitiae concordiaeque soli expertes, negare, *Tam id laetum Patribus universis, nec prosperum fore, quam ipsi crederent: consilium specie prima melius fuisse, quam usu appariturum. Unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? Ex alieno igitur aliis largitos: neque, id etiamsi ceteri ferant, passuros eos, quibus iam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare, quam ipsi militassent; et eosdem in sua stipendia impensas fecisse, et in aliorum facere.* His vocibus moverunt partem plebis. Postremo, indicto iam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene coeptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: et, quia nondum argentum signatum erat, aes grave plaustris quidam ad aerarium convehentes, speciosam etiam collationem faciebant. Quum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. Quos quum et a Patribus collaudari, et a militari aetate tanquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repente, spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum. Et, lege perlata de indicendo Veientibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Veios duxere.

LXI. Fuere autem tribuni T. Quinctius Capitolinus, Q. Quinctius Cincinnatus, C. Iulius Iulus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus tertium, M'. Aemilius Mamercinus. Ab his primum circumsessi Veii sunt. Sub cuius initium obsidionis quum Etrusco-

rum concilium ad fanum Voltumnae frequenter h
tum esset, parum constitit, bellone publico ge
universae tuendi Veientes essent. Ea oppugn
segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum e
citusque ad Volscum avocata bellum. Tribuno
litum consulari potestate is annus habuit C. V
rium Potitum tertium, M'. Sergium Fidenatem
Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Co
K. Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum
Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram
collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna
gnae fuit. Artena inde, Volscorum oppidum,
bunis obsideri coepta. Inde inter eruptionem
tam, compulso in urbem hoste, occasio data
manis irrumpendi: praeterque arcem cetera
In arcem munitam natura globus armatorum
cessit: infra arcem caesi captique multi
Arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi
pro spatio loci satis praesidii habebat; aut sp
bat deditionis, omni publico frumento, prius
urbs caperetur, in arcem convecto: taedioque
sum inde foret, ni servus arcem Romanis prod
set: ab eo milites per locum arduum accepti ce
A quibus quum custodes trucidarentur, cetera m
tudo, repentino pavore oppressa, in deditionem
nit. Diruta et arce et urbe Artena, reductae le
nes ex Volscis; omnisque vis Romana Veios conv
est. Proditori, praeter libertatem, duarum fa
rum bona in praemium data. Servius Romanu
citatus. Sunt, qui Artenam Veientium, non Vol
rum, fuisse credant. Praebet errorem, quod eius
nominis urbs inter Caere atque Veios fuit: se
reges Romani delevere, Caeretumque, non Ve
tium, fuerat. Altera haec nomine eodem in Vo
agro fuit, cuius excidium est dictum.

EPITOME LIBRI V.

bsidione Veiorum hibernacula militibus facta Ea res quum esset nova, indignationem tribu- plebis movit, querentium, non dari plebi nec nem militiae requiem. Equites tum primum is merere coeperunt. Quum inundatio ex lacu facta esset, vates, qui eam rem interpretare- iostibus captus est. Furius Camillus dictator ınnos obsessos Veios cepit: simulacrum Iuno- ıam transtulit: decimam partem praedae Del- ›ollini misit. Idem tribunus militum, quum obsideret, proditos hostium filios parentibus : statimque deditione facta, Faliscorum victo- stitia consecutus est. Quum alter ex censori- Iulius decessisset, in locum eius M. Cornelius s est. Nec id postea factum est: quoniam eo Gallis Roma capta est. Furius Camillus, i dies a L. Appuleio tribuno plebis dicta esset, um abiit. Quum Senones Galli Clusium obsi- et legati, a senatu missi ad componendam inter 'usinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie rum stetissent; hoc facto eorum concitati Se- rbem infesto exercitu petierunt, fusisque ad lumen Romanis, cepere urbem praeter Capi- in quod se iuventus contulerat: maiores natu, ignibus honorum, quos quisque gesserat, in is aedium sedentes, occiderunt. Et quum per partem Capitolii iam in summum evasissent, clangore anserum, M. Manlii praecipue opera unt. Coactis deinde propter famem Romanis ere, ut mille pondo auri darent, et hoc pretio bsidionis emerent; Furius Camillus, dictator

absens creatus, inter pendendum aurum cum e venit, et Gallos post sextum mensem urbe expu ciditque. Aedes Aio Locutio facta, quo loco u bem captam vox audita erat, adventare Gallo *ctum est, ad Veios migrandum esse propter in et dirutam urbem: quod consilium Camillo discussum est. Movit populum vocis quoque centurione auditae, qui, quum in forum venisse nipulariis suis dixerat:* Sta miles; hic opti nebimus.

T. LIVII PATAVIN

LIBER V.

Pace alibi parta, Romani Veiique in tanta ira odioque, ut victis finem adesse ap Comitia utriusque populi longe diversa ratio sunt. Romani auxere tribunorum militum c potestate numerum. Octo, quot nunquam an ti, M'. Aemilius Mamercinus iterum, L. Val titus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Qui Varus, L. Iulius Iulus, M. Postumius, M. Fu millus, M. Postumius Albinus. Veientes con dio annuae ambitionis, quae interdum disco causa erat, regem creavere. Offendit ea re lorum Etruriae animos, non maiore odio regi ipsius regis. Gravis iam is antea genti fuerat superbiaque, quia sollennia ludorum, quos in nefas est, violenter diremisset: quum ob ira sae, quod suffragio duodecim populorum alin dos ei praelatus esset, artifices, quorum mag ipsius servi erant, ex medio ludicro repente a Gens itaque, ante omnes alias eo magis ded

gionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. Cuius decreti suppressa fama est Veiis propter metum regis; qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non vani sermonis auctorem, habebat. Romanis etsi quietae res ex Etruria nuntiabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent: alia in urbem et contra oppidanorum eruptiones versa: aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur.

II. Quum spes maior imperatoribus Romanis in obsidione, quam in oppugnatione, esset; hibernacula etiam, res nova militi Romano, aedificari coepta: consiliumque erat, hiemando continuare bellum. Quod postquam tribunis plebis, iam diu nullam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum, in concionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, *Hoc illud esse* dictitantes, *quod aera militibus sint onstituta: nec se fefellisse, id donum inimicorum veeno illitum fore. Venisse libertatem plebis: remom in perpetuum et ablegatam ab urbe et ab republi iuventutem, iam ne hiemi quidem aut tempori anni dere, ac domos et res invisere suas. Quam putarent ntinuatae militiae causam esse? nullam profecto am inventuros, quam ne quid per frequentiam iuven eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de modis eorum posset. Vexari praeterea et subigi to acrius, quam Veientes: quippe illos hiemem sub is suis agere, egregiis muris situque naturali urtutantes; militem Romanum in opere ac labore, us pruinisque obrutum, sub pellibus durare, ne is quidem spatio, quae omnium bellorum terra ma sit quies, arma deponentem. Hoc neque reges, ante tribuniciam potestatem* creatam superbos

nem tam saevum ac trucem fecerint
haud immerito. Non fuisse ne in oct
militum locum ullì plebeio. Antea tr
tentione summa patricios explere
octoiuges ad imperia obtinenda ire:
dem haerere plebeium quemquam: q
admoneat collegas: liberos, et cive
vos, militare, quos hieme saltem in
duci oporteat: et aliquo tempore a
rosque ac coniuges invisere, et usu
et creare magistratus. Haec tali
adversarium haud imparem nacti su
relictum a collegis ad tribunicias s
mendas; virum imbutum iam ab i
bus plebeiis: quem auctorem aliqu
se memoratum est, per collegarum
tribuniciae potestatis dissolvendae.

II. Is tum iam, non promptu
sed usu etiam exercitatus, talem
Si unquam dubitatum est, Quirite
plebis vestra, an sua, causa seditio
res fuerint, id ego hoc anno desis
habeo. Et quum laetor, tandem l
finem factum esse, tum, quod secun
stris rebus hic error est sublatus, e
vos reipublicae gratulor. An est qu
tet, nullis iniuriis vestris, si quae fu
runt, unquam aeque, quam munere
quum aera militantibus constituta s
offensos ac concitatos esse? Quid ill
muisse creditis, aut hodie turbare

m ordinum, quam dissolvendae maxime tribu estatis rentur esse? Sic, hercule, tanquam ar robi, opus quaerunt: qui et semper aegri aliq n republica volunt, ut sit, ad cuius curationem adhibeantur. Utrum enim defenditis, an impu plebem? utrum militantium adversarii estis, an agitis? Nisi forte hoc dicitis, Quicquid Patre nt, displicet; sive illud pro plebe, sive contra ple

Et, quemadmodum servis suis vetant domini q m rei cum alienis hominibus esse, pariterque in eficio ac maleficio abstineri aequum censent: sic rdicitis Patribus commercio plebis; ne nos comi c munificentia nostra provocemus plebem, nec pl is dicto audiens atque obediens sit. Quanto tande uicquam in vobis, non dico civilis, sed humani e favere vos magis, et, quantum in vobis esset, i ere potius comitati Patrum atque obsequio pleb tuit? quae si perpetua concordia sit, quis no lere ausit, maximum hoc imperium inter finiti revi futurum esse?

V. Atque ego, quam hoc consilium collegarum m, quo abducere infecta re a Veiis exercitun unt, non utile solum, sed etiam necessarium fue ostea disseram; nunc de ipsa conditione dicer tium libet. Quam orationem, non apud vos so ed etiam in castris si habeatur, ipso exerciti nte, aequam arbitror videri posse: in qua i nihil, quod dicerem, in mentem venire posset iorum certe orationibus contentus essem. Ne nuper, danda esse aera militibus. qui-- ta essent. Quonam ---

domo, ab re familiari, cui gravis ...
paullo diutius abesse. An, si ad calcul...
blica vocet, non merito dicat: Annua aer...
nuam operam ede? An tu aequum cense...
mestri solidum te stipendium accipere? I...
parte orationis, Quirites, moror: sic en...
bent, qui mercenario milite utuntur. At ...
cum civibus agere volumus, agique tanq...
tria nobiscum aequum censemus. Aut no...
lum oportuit; aut geri pro dignitate po...
et perfici quam primum oportet. Perfi...
si urgemus obsessos: si non ante absce...
spei nostrae finem captis Veiis impos...
Hercules, nulla alia causa, ipsa indignita...
tiam imponere debuit. Decem quondam ...
oppugnata est ob unam mulierem ab un...
cia: quam procul ab domo! quot terras, ...
distans! Nos intra vicesimum lapidem, ...
prope urbis nostrae, annuam oppugnatio...
piget: scilicet, quia levis causa belli e...
quicquam iusti doloris est, quod nos ad pe...
stimulet. Septies rebellarunt: in pace n...

portet? Si nos tam iustum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus saepta urbs est, quibus intra muros coercetur hostis. Agrum non coluit, et culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est, qui dubitet, illos, non cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate imposita ex alieno praedandi, quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? Non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? illud, quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis quum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repente volunt, quale est? Vallum fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primo pauca, postea, exercitu aucto, creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere. Quid turres, quid vineas testudinesque, et alium oppugnandarum urbium apparatum loquar? Quum tantum laboris exhaustum sit, et ad finem iam operis tandem perventum; relinquendane haec censetis, ut ad aestatem rursus novus de integro his instituendis exsudetur labor? Quanto est minus operae tueri facta, et instare, et perseverare, defungique cura? Brevis enim profecto res est, si uno tenore peragitur; nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiorem spem nostram facimus. Loquor de operae et de temporis iactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos haec tam crebra Etruriae concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? Ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros: quantum in illis est, capere Veios licet. Quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animum postea fore? quum, si laxamentum dederis, maior frequentiorque legatio itura sit: quum id, quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Veiis, spatio interposito mutari possit, vel consensu civitatis, ut eo re-

concilient Etruriae animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti civium nolit. Videte, quot res, quam inutiles, sequantur illam viam consilii: iactura operum tanto labore factorum, vastatio imminens finium nostrorum, Etruscum bellum pro Veiente concitatum. Haec sunt, tribuni, consilia vestra, non, hercule, dissimilia, ac si quis aegro, qui, curari se fortiter passus, extemplo convalescere possit, cibi gratia praesentis aut potionis longinquum et forsitan insanabilem morbum efficiat.

VI. Si, me dius fidius, ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certe militiae plurimum interet, insuescere militem nostrum, non solum parata victoria frui; sed, si res etiam lentior sit, pati taedium, et, si non quamvis serae spei exitum exspectare, et, nec, aestate perfectum bellum, hiemen opperiri, nec, aestivas aves, statim auctumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos, venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes silvasque rapit; belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in castris, abesse ab domo non possint? ut, tanquam navale bellum, tempestatibus captandis et observando tempore anni, gerant, non aestus, non frigora pati possint? Erubescant profecto, si quis iis haec obiiciat, contendantque, et animis et corporibus suis virilem patientiam inesse, et se iuxta hieme atque aestate bella gerere posse: nec se patrocinium mollitiae inertiaeque mandasse tribunis, et meminisse, hanc ipsam potestatem non in umbra nec in tectis maiores suos creasse. Haec virtute militum vestrorum, haec Romano nomine sunt digna, non Veios tantum, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam et ad alia bella et ad ceteros populos in posterum quaerere. An medioc

*)inionis secuturum ex hac re putatis? Utrum tan-
*:m finitimi populum Romanum eum esse putent, cu-
*ts si qua urbs primum illum brevissimi temporis susti-
*uerit impetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror
*ominis nostri, ut exercitum Romanum non taedium
*nginquae oppugnationis, non vis hiemis ab urbe cir-
*umsessa semel amovere possit, nec finem ullum alium
*elli, quam victoriam, noverit; nec impetu potius
*ella, quam perseverantia, gerat? quae in omni qui-
*em genere militiae, maxime tamen in obsidendis ur-
*ibus, necessaria est; quarum plerasque, munitioni-
*us ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitique tem-
*us ipsum vincit atque expugnat: sicut Veios expu-
*nabit; nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, et
*lomae invenerint praesidia Veientes, quae nequic-
*uam in Etruria quaerunt. An est quicquam, quod
*'eientibus optatum aeque contingere possit, quam ut
*:ditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex
*ontagione castra impleantur? At, hercule, apud ho-
*:es tanta modestia est, ut non obsidionis taedio, non
*enique regni, quicquam apud eos novatum sit; non
*egata auxilia ab Etruscis irritaverint animos. Mo-
*ietur enim extemplo, quicunque erit seditionis auctor:
*ec cuiquam dicere ea licebit, quae apud vos impune
*icuntur. Fustuarium meretur, qui signa relinquit,
*ut praesidio decedit. Auctores signa relinquendi, et
*:serendi castra, non uni aut alteri militi, sed uni-
*:rsis exercitibus, palam in concione audiuntur. Adeo
*uicquid tribunus plebi loquitur, etsi prodendae pa-
*·iae dissolvendaeque reipublicae est, assuestis aequi
*udire; et, dulcedine potestatis eius capti, quaelibet
*ib ea scelera latere sinitis. Reliquum est, ut, quae
*ic vociferantur, eadem in castris et apud milites
*gant, et exercitus corrumpant ducibusque parere non
atiantur: quoniam ea demum Romae libertas est,

maiorum, non instituta patrum, non *veri militiae.*

VII. Par iam etiam in concionib tribunis plebis; quum subito, unde m deret, accepta calamitas apud Veios Appium in causa, et concordiam ord ardoremque ad obsidendos pertinaci Nam quum agger promotus ad urbem, tum non iam iniunctae moenibus esse interdiu fiunt intentius, quam nocte patefacta repente porta, ingens mult maxime armata, ignes coniecit; hora simul aggerem ac vineas, tam longi incendium hausit: multique ibi mo quam opem ferentes, ferro ignique Quod ubi Romam est nuntiatum, ma bus, senatui curam metumque iniecit sustineri nec in urbe seditio, nec in ca tribuni plebis velut ab se victae reip rent; quum repente, quibus census equi publici non erant assignati, cons sese habito, senatum adeunt; factaqu state, equis se suis stipendia factur Quibus quum amplissimis verbis gra actae essent, famaque ea forum atqu sisset, subito ad curiam concursus fit *stris ordinis se*, aiunt, *nunc esse, oper* *cae extra ordinem polliceri, seu Veios,* *cere velint. Si Veios ducti sint*, negan *quam capta urbe hostium, redituros e* iam superfundenti se laetitiae vix te Non enim, sicut equites, dato magistr laudari iussi; neque aut in curiam responsum daretur, aut limine curi senatus: sed pro se quisque ex superio *titudinem*, in comitio stantem, voce

gnificare publicam laetitiam. Beatam urbem Romanam, et invictam, et aeternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimae; donec, revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, *Ut tribuni militares, concione advocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore. Placere autem, omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam aera procedere.* Et equiti certus numerus aeris est assignatus. Tum primum equis suis merere equites coeperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios non amissa modo restituit opera, sed nova etiam instituit. Ab urbe commeatus intentiore, quam antea, subvehi cura; ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M'. Sergium iterum. His tribunis, dum cura omnium in Veiens bellum intenta est, neglectum Anxuri praesidium vacationibus militum, et Volscos mercatores vulgo receptando, proditis repente portarum custodibus, oppressum est. Minus militum periit, quia praeter aegros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Veiis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. Nam et duces Romani plus inter se irarum, quam adversus hostes animi, habuerunt: et auctum est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriae populi, quia proximi regione erant, devictis Veiis, bello quoque Romano se proximos fore credentes; Falisci propria etiam causa infesti, quod Fidenati bello se iam antea

iurando inter se obligati, cum exercitibus necopi ad Veios accessere. Forte ea regione, qua M'. gius tribunus militum praeerat, castra adorti ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam om excitam sedibus magna mole adesse Romani c derant. Eadem opinio Veientes in urbe concit Ita ancipiti proelio castra Romana oppugnaban concursantesque, quum huc atque illuc signa t ferrent, nec Veientem satis cohibere intra mun nes, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri exteriore poterant hoste. Una spes erat, si ex n ribus castris subveniretur, ut diversae legiones adversus Capenatem ac Faliscum, aliae contra ptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris erat Virginius, privatim Sergio invisus infestu Is, quum pleraque castella oppugnata, superatas nitiones, utrimque invehi hostem nuntiaretur, i mis milites tenuit: si opus foret auxilio, coll dictitans ad se missurum. Huius arrogantiam tinacia alterius aequabat; qui, ne quam opem al mico videretur petisse, vinci ab hoste, quam vi per civem, maluit. Diu in medio caesi milites stremo, desertis munitionibus, perpauci in m castra, pars maxima atque ipse Sergius Roman tenderunt. Ubi quum omnem culpam in coll inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea esse legatos placuit. Acta deinde in senatu re certatumque inter collegas maledictis. Pauci r blicae, huic atque illi, ut quosque studium priv aut gratia occupaverunt, adsunt.

IX. Primores Patrum, sive culpa sive infelic imperatorum tam ignominiosa clades accepta censuere, *Non exspectandum iustum tempus con rum, sed extemplo novos tribunos militum cre esse, qui Kalendis Octobribus magistratum occipe* In quam sententiam quum pedibus iretur, ceter

suffragiis populi, sed imperio patriciorum; et eo revolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum asseclae habendi tribuni plebis sint: eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem; id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum arguere. Quum arderent invidia non Patres modo, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, et qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curiatius, M. Metilius, et M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dicta, avertunt. *Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia longinquitasque belli sit gravis, qui clade accepta ad Veios doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; iis publici privatique doloris exsequendi ius potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se,* memorant. *Omnium namque malorum in Sergio Virginioque causas esse: nec id accusatorem magis arguere, quam fateri reos: qui, noxii ambo, alter in alterum causam conferant, fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit, compacto eam rem et communi fraude patriciorum actam. Ab his et prius datum locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi causa; et nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra. Omnia fieri, ut consenescat ad Veios iuventus, nec de agris nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaque urbana celebrare actiones, et resistere conspirationi patriciorum possint. Praeiudicium iam de reis et ab senatu, et ab populo Romano, et ab ipsorum collegis factum esse. Nam et senatusconsulto eos ab republica remotos esse, et recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coercitos esse: et populum Romanum tribunos creasse,*

non Idibus Decembribus die sollenni, sed extemplo lendis Octobribus magistratum occiperent, quia re diutius respublica, his manentibus in magistra-, non posset. Et tamen eos, tot iudiciis confossos raedamnatosque, venire ad populi iudicium; et existimare, defunctos se esse, satisque poenarum dedisse, uod duobus mensibus citius privati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non poenam irrogatam; quippe et collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuissent, quum fuga trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint, non fortunam aut quemquam deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasque L. Virginii ac M'. Sergii sit exsecratus detestatusque Minime convenire, quibus iratos quisque deos precati sit, in iis sua potestate, quum liceat et oporteat, ne uti. Nunquam deos ipsos admovere nocentibus manu satis esse, si occasione ulciscendi laesos arment.

XII. His orationibus incitata plebs denis mi bus aeris gravis reos condemnat, nequicquam Ser Martem communem belli fortunamque accusa Virginio deprecante, ne infelicior domi, quam tiae, esset. In hos versa ira populi cooptationi bunorum fraudisque, contra legem Treboniam fa memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut sentem mercedem iudicii plebes haberet, legem riam promulgant, tributumque conferri proh quum tot exercitibus stipendio opus esset, resc litiae ita prospere gererentur, ut nullo bello tur ad exitum spei. Namque Veiis castra, qua sa erant, recuperata castellis praesidiisque tur. Praeerant tribuni militum M'. Aemili Fabius. M. Furio in Faliscis, et Cn. Cornel

penate agro hostes nulli extra moenia inventi: praedae actae, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis, depopulato agro, Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto situm; et, postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri coeptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina maiore mole coorta, quam bella tractabantur. Et, quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, aeraque militaria flagitaret miles, haud procul erat, quin castra quoque urbanae seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendae libertatis, et ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultra processum est, quam ut unus ex plebe, usurpandi iuris causa, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Maenius, L. Titinius, P. Maelius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volscus. Ipsa plebes mirabatur, se tantam rem obtinuisse; non is modo, qui creatus erat, vir nullis ante honoribus usus, vetus tantum senator, et aetate iam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt: alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac victoria comitiorum exsultantes tribuni plebis, quod maxime rempublicam impediebat, de tributo remiserunt. Collatum obedienter, missumque ad exercitum est.

XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme

gelida ac nivosa fuit, adeo ut viae clausae, Tiberis innavigabilis fuerit. Annona ex ante convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuose magistratum, maiore gaudio plebis, quam indignatione Patrum, ita etiam gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriae dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie coeli, raptim mutatione in contrarium facta, sive alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus aestas excepit: cuius insanabili pernicie quandò nec causa nec finis inveniebatur, li bri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duum viri sacris faciundis, lectisternio tunc primum in u be Romana facto, per dies octo Apollinem Latona que, Dianam et Herculem, Mercurium atque Nep num tribus, quam amplissime tum apparari pote stratis lectis placavere. Privatim quoque id sac celebratum est. Tota urbe patentibus ianuis, miscuoque usu rerum omnium in propatulo po notos ignotosque passim advenas in hospitium ctos ferunt; et cum inimicis quoque benigne ac ter sermones habitos, iurgiis ac litibus tempera vinctis quoque dempta in eos dies vincula; rel deinde fuisse, quibus eam opem dii tulissent, Interim ad Veios terror multiplex fuit; tri unum bellis collatis. Namque eodem, quo ant do circa munimenta, quum repente Capenat scique subsidio venissent, adversus tres exerc cipiti proelio pugnatum est. Ante omnia adi moria damnationis Sergii ac Virginii. Itaq ioribus castris, unde antea cessatum fuer spatio circumductae copiae Capenates, i

Romanum versos, ab tergo aggrediuntur. Inde pugna coepta et Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportune facta avertit. Repulsos deinde insecuti victores ingentem ediderunt caedem. Nec ita multo post iam palantes, veluti forte oblati, populatores Capenatis agri reliquias pugnae absumpsere: et Veientium refugientes in urbem multi ante portas caesi, dum prae metu, ne simul Romanus irrumperet, obiectis foribus extremos suorum exclusere.

XIV. Haec eo anno acta. Et iam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope maior Patribus, quam belli, cura erat; quippe non communicatum modo cum plebe, sed prope amissum, cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito praeparatis ad petendum, quos praetereundi verecundiam crederent fore, nihilo minus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modo, sed deos etiam, excipiebant; in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem prodigiisque divinis similem coortam: proximo non prodigia, sed iam eventus, pestilentiam agris urbique illatam haud dubia ira deum: quos pestis eius arcendae causa placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. Comitiis, auspicato quae fierent, indignum diis visum honores vulgari, discriminaque gentium confundi. Praeterquam maiestate petentium, religione etiam attoniti homines patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertium, L. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est. Tota vis in populationibus fuit. Duo summi

[illegible] a Faleriis. Camillus a Capena, [illegible] incolumi relicta re, cui [illegible] posset.

[illegible] nuntiari; quorum [illegible] erant, parum cre- [illegible] Etruscis, per quos [illegible] haruspices non erant. In unum [illegible] sunt, quod lacus in Albano ne- [illegible] caelestibus aquis, causave qua alia, [illegible] eximeret, in altitudinem insoli- [illegible] eo dii portenderent prodigio, [illegible] oratores ad Delphicum oraculum: [illegible] interpres fatis oblatus senior quidam [illegible] cavillantes in stationibus ac custo- [illegible] Romanos Etruscosque, vaticinantis in [illegible], *Priusquam ex lacu Albano aqua emis-* [illegible] *nunquam potiturum Veiis Romanum.* Quod [illegible] velut temere iactum, sperni, agitari deinde [illegible] coeptum est; donec unus ex statione [illegible] percunctatus proximum oppidanorum, (iam [illegible] longinquitatem belli commercio sermonum facto) [illegible] is esset, qui per ambages de lacu Albano ia[illegible]: postquam audivit haruspicem esse, vir haud [illegible] religione animi, causatus de privati portenti [illegible]ratione, si operae illi esset, consulere velle, ad [illegible]quium vatem elicuit. Quumque progressi ambo [illegible] longius essent inermes, sine ullo metu: prae[illegible]ens iuvenis Romanus senem infirmum, in conspe[illegible] omnium raptum, nequicquam tumultuantibus [illegible]ruscis, ad suos transtulit. Qui quum perductus [illegible] imperatorem, inde Romam ad senatum missus es[illegible], sciscitantibus quidnam id esset, quod de lacu Al[illegible]no docuisset, respondit: *Profecto iratos deos Veien[illegible] populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem obiecis[illegible], ut excidium patriae fatale proderet. Itaque,* [illegible]*inerit divino spiritu instinctus, ea se nec,*

indicta sint, revocare posse: et tacendo forsitan, ae dii immortales vulgari velint, haud minus, quam 'anda effando nefas contrahi. Sic igitur libris falibus, sic disciplina Etrusca traditum esse, ut quanaqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus rite iisisset, victoriam de Veientibus dari: antequam fiat, deos moenia Veientium deserturos non esse. ksequebatur inde, quae sollennis derivatio esset. ;d auctorem levem, nec satis fidum super tanta re itres rati, decrevere legatos sortesque oraculi Pyici exspectandas.

XVI. Priusquam a Delphis oratores redirent, Al-.nive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni ilitum consulari potestate, L. Iulius Iulus, L. Fuis Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. »stumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquienses novi hostes exorti. Quia simul multis bellis, olscorum ad Anxur, ubi praesidium obsidebatur, equorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam »pugnabant, ad hoc Veienti quoque et Falisco et ipenati bello occupatos videbant Romanos, nec ina muros quietiora negotia esse certaminibus Paum ac plebis; inter haec locum iniuriae rati esse, 'aedatum in agrum Romanum cohortes expeditas ittunt. Aut enim passuros inultam eam iniuriam omanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, que parum valido, exercitu persecuturos. Romas indignitas maior, quam cura, populationis Tariniensium fuit. Eo nec magno conatu suscepta, c in longum dilata res est. A. Postumius et L. Iuis non iusto delectu, (etenim ab tribunis plebis im-:diebantur) sed prope voluntariorum, quos adhorndo incitaverant, coacta manu, per agrum Caerem obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populaonibus gravesque praeda Tarquinienses oppressere,

ximeque Veiens, incerti exitus erant. R[illegible]
mani, desperata ope humana, fata et de[illegible]
bant, quum legati a Delphis venerunt, sort[illegible]
afferentes, congruentem responso captivi [illegible]
mane, aquam Albanam cave lacu continer[illegible]
mare manare suo flumine sinas: emissam [illegible]
rigabis, dissipatamque rivis exstingues. [illegible]
siste audax hostium muris; memor, quam [illegible]
nos obsides urbem, ex ea tibi his, quae nu[illegible]
tur, fatis victoriam datam. Bello perfec[illegible]
amplum victor ad mea templa portato: sa[illegible]
tria, quorum omissa cura est, instaurata, [illegible]
facito.

XVII. Ingens inde haberi captivus vat[illegible]
eumque adhibere tribuni militum Cornel[illegible]
miusque ad prodigii Albani procuratione[illegible]
rite placandos coepere. Inventumque ta[illegible]
ubi neglectas caerimonias intermissumve[illegible]
dii arguerent; nihil profecto aliud esse, q[illegible]
stratus, vitio creatos, Latinas sacrumque[illegible]
monte non rite concepisse. Unam expia[illegible]
rum esse, ut tribuni militum abdicarent se[illegible]
tu, auspicia de integro repeterentur, et in[illegible]

postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Veios communi animo consilioque omnes Etruriae populi ex obsidione eriperent, responsum est: *Antea se id Veientibus negasse, quia, unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent: nunc iam pro se fortunam suam illis negare; maxime in ea parte Etruriae. Gentem invisitatam, novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique et praesentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui iuventutis suae voluntate ad id bellum eant, non impediant.* Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romae erat: eoque mitescere discordiae intestinae metu communi, ut fit, coeptae.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum praerogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertae in priore magistratu virum, ceterum iam tum exactae aetatis: omnesque deinceps ex collegio eiusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Maenium, P. Maelium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui priusquam renuntiarentur, iure vocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiae, Quirites, rei maxime in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus vos his comitiis petere in insequentem annum video. Si collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos, me iam non eundem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis. Vires corporis affectae, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus. En vobis,* inquit, *iuvenem,* filium tenens, *effigiem atque imaginem eius, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. Hunc ego, institutum disciplina mea, vicarium pro me reipublicae do dicoque. Vosque quaeso, Quirites, delatum mihi ultro honorem huic petenti, meisque pro eo adiectis*

que eius P. Licinius tribunus militum consulari potestate cum iis, quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque tribuni militum, profecti adversus Faliscos Capenatesque, dum bellum maiore animo gerunt, quam consilio, praecipitavere in insidias. Genucius, morte honesta temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit; nec se tamen aequo loco hosti commisit. Plus ignominiae erat, quam cladis, acceptum; quae prope in cladem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romae modo, quo multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Veios. Aegre ibi miles retentus a fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque caeso, victorem Capenatem ac Faliscum Etruriaeque omnem iuventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romae, iam castra ad Veios oppugnari, iam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto, crediderant: concursumque in muros est, et matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factae: precibusque ab diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac moenibus Romanis arcerent, Veiosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent.

XIX. Iam ludi Latinaeque instauratae erant: iam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Veiosque fata appetebant. Igitur fatalis dux ad excidium illius urbis servandaeque patriae, M. Furius Camillus, dictator dictus magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus. Alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui a Veiis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque, ne hostis maxime timendus

liti, esset. Deinde, indicto delectu in diem certam,
e interim Veios ad confirmandos militum animos
ercurrit: inde Romam ad scribendum novum exer-
um redit, nullo detrectante militiam. Peregrina
am iuventus, Latini Hernicique, operam suam
llicentes ad id bellum, venere: quibus cum gratias
senatu egisset dictator, satis iam omnibus ad id
llum paratis, ludos magnos ex senatusconsulto vo-
Veiis captis se facturum; aedemque Matutae ma-
s refectam dedicaturum, iam ante ab rege Ser.
llio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe
spectatione hominum maiore, quam spe, in agro
imum Nepesino, cum Faliscis et Capenatibus signa
nfert. Omnia ibi summa ratione consilioque acta
tuna etiam, ut fit, secuta est. Non proelio tan-
n fudit hostes, sed castris quoque exuit, ingenti-
e praeda est potitus; cuius pars maxima ad quae-
rem redacta est: haud ita multum militi datum.
le ad Veios exercitus ductus, densioraque castella
ta; et a procursationibus, quae multae temere in
murum ac vallum fiebant, edicto, ne quis iniussu
gnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit
nium longe maximum ac laboriosissimum, cunicu-
s in arcem hostium agi coeptus. Quod ne intermit-
etur opus, neu sub terra continuus labor eosdem
nficeret, in partes sex munitorum numerum divi-
: senae horae in orbem operi attributae sunt: no-
e ac die nunquam ante omissum, quam in arcem
am facerent.

XX. Dictator, quum iam in manibus videret vi
oriam esse, urbem opulentissimam capi, tantum
e praedae fore, quantum non omnibus in unum
llatis ante bellis fuisset; ne quam inde aut militum
am ex malignitate praedae partitae, aut invidiam
ud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad
natum misit: *Deum immortalium benignitate, suis*

[illegible]

[redacted]

[redacted]

ırbem Veios: tibique hinc decimam partem praedae oveo. Te simul, Iuno Regina, quae nunc Veios colis, ırecor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futu- 'am, urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tua emplum accipiat. Haec precatus, superante multi- udine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo mi- ıor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes, ignari se iam ab suis vatibus, iam ab ex- ernis oraculis proditos, iam in partem praedae suae rocatos deos, alios, votis ex urbe sua evocatos, ho- stium templa novasque sedes spectare, seque ultimum llum diem agere; nihil minus timentes, quam sub- rutis cuniculo moenibus arcem iam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt; mi- :antes quidnam id esset, quod, quum tot per dies ıemo se ab stationibus Romanis movisset, tum, vel- ıt repentino icti furore, improvidi currerent ad mu- 'os. Inseritur huic loco fabula: immolante rege Veientium, vocem haruspicis dicentis, *qui eius ho- stiae exta prosecuisset, ei victoriam dari*, exauditam a cuniculo, movisse Romanos milites, ut, adaperto cuniculo, exta raperent, et ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si, quae similia veri sint, ıro veris accipiantur, satis habeam. Haec, ad osten- ationem scenae, gaudentis miraculis, aptiora, quam ıd fidem, neque affirmare, neque refellere est ope- 'ae pretium. Cuniculus, delectis militibus eo tem- ıore plenus, in aede Iunonis, quae in Veientana ar- :e erat, armatos repente edidit. Et pars aversos in nuris invadunt hostes: pars claustra portarum revel- unt: pars, quum ex tectis saxa tegulaeque a mulieri- ıus ac servitiis iacerentur, inferunt ignes. Clamor ımnia variis terrentium ac paventium vocibus, mix- o mulierum ac puerorum ploratu, complet. Mo- nento temporis deiectis ex muro undique armatis ıatefactisque portis, quum alii agmine irruerent,

alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multa iam edita caede, senescit pugna: et dictator praecones edicere iubet, ut ab inermi abstineatur. Is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes coepti: et ad praedam miles permissu dictatoris discurrit. Quae quum ante oculos eius aliquantum spe atque opinione maior, maiorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad coelum tollens precatus esse: *ut, si cui deorum hominumque nimia sua fortuna populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire, quam minimo suo privato incommodo publicoque, populo Romano liceret.* Convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoriae, prolapsum cecidisse: idque omen pertinuisse postea eventu rem coniectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captae deinde urbis Romanae, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies caede hostium ac direptione urbis opulentissimae est consumptus.

XXII. Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit. Ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis: et quod retulere secum praedae, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quaerendo, rem arbitrii sui reiecisset; nec senatui, sed Liciniae familiae, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiae auctor fuisset, acceptum referebant. Quum iam humanae opes egestae a Veiis essent, amoliri tum deum dona ipsosque deos, sed colentium magis, quam rapientium, modo, coepere. Namque delecti ex omni exercitu iuvenes, pure lautis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam Regina Iuno assignata erat, venerabundi templum iniere, primo religiose admoventes manus: quod id signum more Etrusco, nisi certae gentis sacerdos, attrectare non esset solitus. Dein quum quidam, seu spiritu divino tactus,

'enali ioco, *Visne Romam ire Iuno?* dixisset, se ceteri deam conclamaverunt: inde fabulae ım est, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam. ı certe sede sua parvi molimenti adminiculis, tis modo accepimus levem ac facilem transla- se: integramque in Aventinum, aeternam se- ıam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, ım; ubi templum ei postea idem, qui voverat, us dedicavit. Hic Veiorum occasus fuit, ur- ulentissimae Etrusci nominis, magnitudinem ·el ultima clade indicantis: quod decem aesta- mesque continuas circumsessa, quum plus ali- ı cladium intulisset, quam accepisset, postre- ım fato tum denique urgente, operibus tamen, . expugnata est.

III. Romam ut nuntiatum est, Veios captos, ıam et prodigia procurata fuerant, et vatum sa, et Pythicae sortes notae; et, quantum hu- adiuvari consiliis potuerat res, ducem M. Fu- maximum imperatorum omnium, legerant; , quia tot annis varie ibi bellatum erat, multae- ades acceptae, velut ex insperato immensum ım fuit: et, priusquam senatus decerneret, ple- nia templa Romanarum matrum, grates diis ım, erant. Senatus in quatriduum, quot die- ıllo ante bello, supplicationes decernit. Ad- quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviam , celebratior, quam ullius unquam antea fuit: ›husque omnem consuetum honorandi diei il- odum aliquantum excessit. Maxime conspe- ›se est, curru equis albis iuncto urbem inve- parumque id non civile modo, sed humanum visum, Iovis Solisque equis aequiparari dicta- in religionem etiam trahebant: triumphusque n unam maxime rem clarior, quam gratior, Tum Iunoni Reginae templum in Aventino lo-

cavit, dedicavitque Matutae Matri: atque, his divinis humanisque rebus gestis, dictatura se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono coeptum: cui se decimam vovisse praedae partem quum diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum censerent; haud facile inibatur ratio iubendi referre praedam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur. Tandem eo, quod levissimum videbatur, decursum est, ut, qui se domumque religione exsolvere vellet, quum sibimet ipse praedam aestimasset suam, decimae pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi ac numine dei, ex dignitate populi Romani fieret. Ea quoque collatio plebis animos a Camillo alienavit. Inter haec pacificatum legati a Volscis et Aequis venerunt: impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quam quod digni peterent.

XXIV. Veiis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossum et Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit. Ab iis non urbes vi aut operibus tentatae, sed ager est depopulatus, praedaeque rerum agrestium actae: nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit. Pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romae interim multiplex seditio erat: cuius leniendae causa coloniam in Volscos, quo tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant: triumvirique ad id creati terna iugera et septunces viritim diviserant. Ea largitio sperni coepta; quia spei maioris avertendae solatium obiectum censebant. Cur enim relegari plebem in Volscos, quum pulcherrima urbs Veii agerque

in conspectu sit, uberior ampliorque Romano
o? Urbem quoque urbi Romae, vel situ, vel ma-
ficentia publicorum privatorumque tectorum ac
orum, praeponebant. Quin illa quoque actio mo-
atur, quae post captam utique Romam a Gallis
ebratior fuit, transmigrandi Veios. Ceterum, par-
plebi, partim senatui destinabant habitandos
ios; duasque urbes communis reipublicae incoli a
pulo Romano posse.

XXV. Adversus quae quum optimates ita tende-
t, ut *morituros se citius dicerent in conspectu po-
li Romani, quam quicquam earum rerum rogaretur:
ppe nunc in una urbe tantum dissensionum esse,
d in duabus fore? Victamne ut quisquam victrici
riae praeferret? sineretque, maiorem fortunam ca-
s esse Veiis, quam incolumibus fuerit? Postremo,
relinqui a civibus in patria posse: ut relinquant
triam atque cives, nullam vim unquam subacturam;
T. Sicinium* (is enim ex tribunis plebis rogationis
s lator erat) *conditorem Veios sequantur, relicto
Romulo, dei filio, parente et auctore urbis Romae;*
e quum foedis certaminibus agerentur, (nam par-
tribunorum plebis Patres in suam sententiam
erant) nulla res alia manibus temperare plebem
gebat, quam quod, ubi rixae committendae causa
mor ortus esset, principes senatus, primi turbae
erentes se, peti, feriri, atque occidi iubebant. Ab
rum aetatibus dignitatibusque et honoribus vio-
dia dum abstinebatur, et ad reliquos similes co-
tus verecundia irae obstabat; Camillus identidem
nibus locis concionabatur: *Haud mirum id quidem
e, furere civitatem, quae, damnata voti, omnium
rum potiorem curam, quam religione se exsolvendi,
beat. Nihil de collatione dicere, stipis verius, quam
cimae; quando ea se quisque privatim obligaverit,
eratus sit populus. Enimvero, illud se tacere, quum*

conscientiam non pati: quod ex ea tantum praeda, quae rerum moventium sit, decima designetur: urbis atque agri capti, quae et ipsa voto contineatur, mentionem nullam fieri. Quum ea disceptatio, anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset; adhibito Camillo, visum collegio, quod eius ante conceptum votum Veientium fuisset, et post votum in potestatem populi Romani venisset, eius partem decimam Apollini sacram esse. Ita in aestimationem urbs agerque venit. Pecunia ex aerario prompta, et tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coemerent, negotium datum. Cuius quum copia non esset, matronae, coetibus ad eam rem consultandam habitis et communi decreto pollicitae tribunis militum aurum et omnia ornamenta sua, in aerarium detulerunt. Grata ea res, ut quae maxime senatui unquam, fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto aestimatoque, ut pecuniae solverentur, crateram auream fieri placuit, quae donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. *Eum praedam Veientanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse.* Absentes ferociter increpant: praesentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt: et Patres hoc idem de intercessoribus legis annisi. Ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

XXVI. Comitiis tribunorum militum Patres summa ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. Propter bella simulabant parari ducem; sed largitioni tribuniciae adversarius quaerebatur. Cum Ca-

millio creati tribuni militum consulari potestate L. Furius Medullinus sextum, C. Aemilius, L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. Differendo deinde elanguit res: et Camillo, quem adversarium maxime metuebant, gloria in Faliscis crevit. Nam, quum primo moenibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coegit eos egredi urbe; sed timor longius progredi prohibuit. Mille fere passuum ab oppido castra locant; nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quam difficultate aditus, asperis confragosisque circa, et partim artis, partim arduis viis. Ceterum Camillus, captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant: alius exercitus proelio intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliscis iniectum est, ut, effusa fuga castra sua, quae propiora erant, praelati, urbem peterent. Multi caesi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. Castra capta; praeda ad quaestores redacta cum magna militum ira; sed, severitate imperii victi, eandem virtutem et oderant, et mirabantur. Obsidio inde urbis, et munitiones, et interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, proeliaque parva fieri: et teri tempus, neutro inclinata spe; quum frumentum copiaeque aliae ex ante convecto largius obsessis, quam obsidentibus, suppeterent. Videbaturque aeque diuturnus futurus labor, ac Veiis fuisset; ni fortuna imperatori Romano simul et cognitae rebus bellicis virtutis specimen et maturam victoriam dedisset.

XXVII. Mos erat Faliscis, eodem magistro libe-

rorum et comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Graecia manet, unius curae demandabantur. Principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur praecellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique causa producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, tum, modo brevioribus, modo longioribus spatiis, trahendo eos a porta, lusu sermonibusque variatis, longius solito, ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in praetorium ad Camillum perduxit. Ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse; quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit.* Quae ubi Camillus audivit, *Non ad similem,* inquit, *tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, quae pacto fit humano, societas non est: quam ingeneravit natura, utrisque est, eritque. Sunt et belli, sicut pacis, iura: iusteque ea, non minus quam fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adversus eam aetatem, cui etiam captis urbibus parcitur: sed adversus armatos et ipsos, qui, nec laesi, nec lacessiti a nobis, castra Romana ad Veios oppugnarunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Veios, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque iis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est iniecta, ut, qui modo, efferati odio iraque, Veientium exitum paene, quam Capenatium pacem, mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides Romana, iustitia imperatoris, in foro et curia celebrantur: consensuque

omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoria, cui nec deus, nec homo quisquam invideat, victi a vobis et imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quam legibus nostris, victuros. Eventu huius belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. Vos fidem in bello, quam praesentem victoriam, maluistis: nos, fide provocati, victoriam ultro detulimus. Sub ditione vestra sumus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostrae, nec nos imperii vestri poenitebit.* Camillo et ab hostibus et a civibus gratiae actae. Faliscis in stipendium militum eius anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quam quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, insignis, iustitia fideque hostibus victis, quum in urbem redisset, tacite eius verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longa una nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti, devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam praedam dividere. Forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior, quam suis. Qui, legatorum nomen, donumque, et deum, cui mitteretur, et doni causam veritus ipse, multitudinem quoque, quae semper ferme regenti est similis, religionis iustae implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum praesidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium

cum eo senatusconsulto est factum, donaque publice data. Eodem anno in Aequis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit et apud ipsos exercitus et Romae, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Aemilius, Sp. Postumius. Primo rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Aemilium praesidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum, incomposito agmine negligentius ab re bene gesta euntem, adorti Aequi, terrore iniecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad praesidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, quum concione advocata terrorem increparet ac fugam; fusos esse ab ignavissimo et fugacissimo hoste; conclamat universus exercitus, merito se ea audire, et fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes, ut confestim inde ad castra hostium duceret, (in conspectu erant posita in plano) nihil poenae recusabant, ni ea ante noctem expugnassent. Collaudatos corpora curare, paratosque esse quarta vigilia iubet. Et hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quae ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: proeliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: et haud incertius diurno proelio fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent oppugnari, tantum iniecit pavoris, ut, nequicquam retinente atque obsecrante Aemilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit, quum perequitasset aciem, promissa repetens, tantum iniecit ardoris, ut non ultra sustinuerint impetum Aequi. Caedes inde fugientium, qualis ubi ira magis, quam virtute, res geritur, ad perniciem

hostium facta est; tristemque ab Tusculo nuntiu nequicquam exterrita civitate, literae a Postumi laureatae sequuntur: *Victoriam populi Romani esse Aequorum exercitum deletum.*

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondun invenerant finem, et plebs continuare latoribus legis tribunatum, et Patres reficere intercessores legis annisi sunt: sed plus suis comitiis plebs valuit. Quem dolorem ulti Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavus, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio huius anni, ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate i[illegible]am eam curam conversa, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Aequi expugnant. Colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugere. .. Lucretio consuli ea provincia evenit. Is, cum xercitu profectus, acie hostes vicit; victorque Roıam ad maius aliquanto certamen redit. Dies dicta at tribunis plebis biennii superioris A. Virginio et Pomponio: quos defendi Patrum consensu ad em senatus pertinebat. Neque enim eos aut vitae o crimine alio aut gesti magistratus quisquam ar bat, praeterquam quod, gratificantes Patribus, ationi tribuniciae intercessissent. Vicit tamen iam senatus plebis ira; et pessimo exemplo ini denis millibus gravis aeris condemnati sunt. gre passi Patres. Camillus palam sceleris plearguere: *quae, iam in suos versa, non intelligeret, vo iudicio de tribunis* intercessionem sustulisse; *essione sublata, tribuniciam* potestatem evertisse. *quod illi sperarent*, *e*ffrenatam licentiam eius

magistratus Patres laturos, falli eos. Si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse. Consulesque increpabat, quod *fide publica* decipi tribunos eos taciti tulissent, qui *senatus auctoritatem* secuti essent. Haec propalam contionabundus in dies magis augebat iras hominum.

XXX. Senatum vero incitare adversus legem haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum quum dies ferendae legis venisset, quam ut qui meminissent, sibi pro aris focisque et deum templis ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore. Nam quod ad se privatim attineat, si suae gloriae sibi inter dimicationem patriae meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse, urbem ab se captam frequentari, quotidie se frui monumento gloriae suae, et ante oculos habere urbem latam in triumpho suo, insistere omnes vestigiis laudum suarum: sed nefas ducere, desertam ac relictam ab diis immortalibus incoli urbem; et in captivo solo habitare populum Romanum, et victrice patria victam mutari.* His adhortationibus principis concitati Patres, senes iuvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrimis coepere, *Ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent,* Capitolium, aedem Vestae, cetera circa templa deorum ostentantes. *Ne exsulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio ac diis penatibus in hostium urbem agerent; eoque rem adducerent, ut melius fuerit, non capi Veios, ne Roma desereretur.* Quia non vi agebant, sed precibus, et inter preces multa deorum mentio erat, religiosum parti maximae fuit: et legem una plures tribus antiquarunt, quam iusserunt. Adeoque ea victoria laeta Patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, senatusconsultum fieret, ut agri Veientani septena iugera plebi dividerentur; nec patribus

familiae tantum, sed ut omnium in domo liberor capitum ratio haberetur; vellentque in eam spem beros tollere.

XXXI. Eo munere delinita plebe, nihil certat est, quo minus consularia comitia haberentur. Cr consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui C tolino postea fuit cognomen. Hi consules mag ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Vei bello. Eodem anno aedes Iunonis Reginae, ab dem dictatore eodemque bello vota, dedicatur: c bratamque dedicationem ingenti matronarum stu tradunt. Bellum haud memorabile in Algido c Aequis gestum est, fusis hostibus prius paene, qu manus consererent. Valerio, quod perseveran caedendis in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ov ingrederetur urbem, decretum est. Eodem a novum bellum cum Volsiniensibus exortum: propter famem pestilentiamque in agro Romano, siccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus d nequivit: ob quae Volsinienses, Salpinatibus adi ctis, superbia elati, ultro agros Romanos incursa re. Bellum inde duobus populis indictum. C. lius censor decessit: in eius locum M. Cornelius fectus: quae res postea religioni fuit; quia eo lu Roma est capta. Nec deinde unquam in demo locum censor sufficitur. Consulibusque morbo plicitis placuit, per interregnum renovari auspi Itaque, quum ex senatusconsulto consules magis tu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Ca lus; qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. V rium Potitum interregem prodidit. Ab eo creati tribuni militum consulari potestate; ut, etiamsi eorum incommoda valetudo fuisset, copia magis tuum reipublicae esset.

XXXII. Kalendis Quintilibus magistratum o pere L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Aemilius

Furius Medullinus septimum, Agrippa Furius, C. Aemilius iterum. Ex his L. Lucretio et C. Aemilio Volsinienses provincia evenit: Salpinates Agrippae Furio et Ser. Sulpicio. Prius cum Volsiniensibus pugnatum est. Bellum numero hostium ingens, certamine haud sane asperum fuit. Fusa concursu prima acies in fugam: millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Eius belli fama effecit, ne se pugnae committerent Salpinates: moenibus armati se tutabantur. Romani praedas passim et ex Salpinati agro, et ex Volsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volsiniensibus fessis bello ea conditione, ut res populo Romano redderent, stipendiumque eius anni exercitui praestarent, in viginti annos indutiae datae. Eodem anno M. Caedicius de plebe nuntiavit tribunis, se in Nova via, ubi nunc sacellum est, supra aedem Vestae, vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quae magistratibus dici iuberet, Gallos adventare. Id, ut fit, propter auctoris humilitatem spretum, et quod longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque deorum modo monita, ingruente fato, spreta; sed humanam quoque opem, quae una erat, M. Furium ab urbe amovere: qui, die dicta ab L. Appuleio tribuno plebis propter praedam Veientanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, quum, accitis domum tribulibus clientibusque, (magna pars plebis erat) percunctatus animos eorum, responsum tulisset, *se collaturos, quanti damnatus esset, absolvere eum non posse*, in exsilium abiit: precatus ab diis immortalibus, *si innoxio sibi ea iniuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratae facerent*. Absens quindecim millibus gravis aeris damnatur.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quicquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; ad-

ıtante fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, ıilium adversus Gallos petentes. Eam gentem ditur fama, dulcedine frugum maximeque vini, ra tum voluptate, captam, Alpes transisse, agros- e ab Etruscis ante cultos possedisse: et invexisse Galliam vinum illiciendae gentis causa Aruntem ısinum, ira corruptae uxoris ab Lucumone, cui tu- · is fuerat ipse, praepotente iuvene, et a quo expe- poenae, nisi externa vis quaesita esset, nequirent: nc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clu- m oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, ısium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, ad- ctos: sed eos, qui oppugnaverint Clusium, non fu- e, qui primi Alpes transierint, satis constat. Du- ıtis quippe annis ante, quam Clusium oppugnarent, emque Romam caperent, in Italiam Galli tran- nderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed ılto ante cum iis, qui inter Apenninum Alpesque olebant, saepe exercitus Gallici pugnavere. Tu- rum ante Romanum imperium late terra marique es patuere. Mari supero inferoque, quibus Italia ulae modo cingitur, quantum potuerint, nomina ıt argumento; quod alterum Tuscum communi cabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Ha- a Tuscorum colonia, vocavere Italicae gentes. aeci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. in utrumque mare vergentes incoluere urbibus odenis terras: prius cis Apenninum ad inferum ma- , postea trans Apenninum, totidem, quot capita iginis erant, coloniis missis: quae trans Padum ınia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum cumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis oque ea gentibus haud dubie origo est, maxime etis: quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, ıeter sonum linguae, nec eum incorruptum, reti- ent.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum haec accepimus. Prisco Tarquinio Romae regnante, Celtarum, quae pars Galliae tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit: ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque quum sua, tum publica, praepollens, quod imperio eius Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse iam, exonerare praegravante turba regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, impigros iuvenes, missurum se esse, in quas dii dedissent auguriis sedes, ostendit. Quantum ipsi vellent numerum hominum excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigoveso sortibus dati Hercynii saltus: Belloveso haud paullo laetiorem in Italiam viam dii dabant. Is, quod eius ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Aeduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositae erant: quas inexsuperabiles visas haud equidem miror, nulladum via (quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum velut saeptos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque, quanam per iuncta coelo iuga in alium orbem terrarum transirent, religio etiam tenuit, quod allatum est, advenas quaerentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Massilienses erant hi, navibus a Phocaea profecti. Id Galli fortunae suae omen rati adiuvere, ut, quem primum in terram egressi occupaverant, locum patentibus silvis communirent. Ipsi per Taurinos saltusque invios Alpes transcenderunt: fusisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, quum, in quo consederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Aeduorum: ibi, omen se-

quentes loci, condidere urbem: Mediolanum appellarunt.

XXXV. Alia subinde manus Cenomanorum, Elitovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente Belloveso, quum transcendisset Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt, (locos tenuere Libui) considunt: post hos Salluvii, prope antiquam gentem Laevos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Penino deinde Boii Lingonesque transgressi, quum iam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus traiecto, non Etruscos modo, sed etiam Umbros, agro pellunt: intra Apenninum tamen sese tenuere. Tum Senones, recentissimi advenarum, ab Utente flumine usque ad Aesim fines habuere. Hanc gentem Clusium, Romamque inde, venisse comperio: id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adiutam. Clusini, novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum invisitatas cernerent et genus armorum, audirentque, saepe ab iis, cis Padum ultraque, legiones Etruscorum fusas, quanquam adversus Romanos nullum iis ius societatis amicitiaeve erat, nisi quod Veientes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetratum, legati tres M. Fabii Ambusti filii missi

Gallorum, datur responsum: *Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit imploratum. Et, quoniam legatione adversus se maluerint, quam armis, tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi afferant, aspernari, si Gallis, egentibus agro, quem latius possideant, quam colant, Clusini, partem finium concedant: aliter pacem impetrari non posse. Et responsum coram Romanis accipere velle: et, si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicaturos, ut nuntiare domum possent, quantum Galli virtute ceteros mortales praestarent. Quodnam id ius esset, agrum a possessoribus petere, aut minari arma?* Romanis quaerentibus, et, *quid in Etruria rei Gallis esset?* quum illi *se in armis ius ferre:* et *omnia fortium virorum esse,* ferociter dicerent, accensis utrimque animis ad arma discurritur, et proelium conseritur. Ibi, iam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra ius gentium arma capiunt: nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanae iuventutis pugnarent. Tantum eminebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius, evectus extra aciem equo, ducem Gallorum, ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfixum hasta, occidit: spoliaque eius legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. Omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent. Vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum iniurias postulatumque, ut pro iure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, et ius postulare barbari videbantur: sed, ne id, quod placebat, decerneret in tantae nobilitatis viris, ambitio obstabat. Itaque, ne penes ipsos culpa esset

cladis forte Gallico bello acceptae, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum reiiciunt: ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut, quorum de poena agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud secus quam dignum erat, infensi Galli bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret, (adeo occaecat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quae adversus Fidenatem ac Veientem hostem aliosque finitimos populos, ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc, invisitato atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quaesivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summae rerum praeerant: delectumque nihilo accuratiorem, quam ad media bella haberi solitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, postquam accepere, ultro honorem habitum violatoribus iuris humani, elusamque legationem suam esse, flagrantes ira, cuius impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum praetereuntium raptim tumultum quum exterritae urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore significabant; quacunque ibant, equis virisque longe ac late fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed, antecedente fama nuntiisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit: quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, aegre ad undecimum lapidem occursum est, qua flumen Allia, Crustuminis montibus praealto defluens alveo, haud

ultum infra viam Tiberino amni miscetur. L
nnia contra circaque hostium plena erant, et na
ı vanos tumultus gens, truci cantu clamoribusq
ariis, horrendo cuncta compleverant sono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castr
ante capto, non praemunito vallo, quo receptus esse
non deorum saltem, si non hominum, memores, n
auspicato, nec litato, instruunt aciem diductam i
cornua, ne circumveniri multitudine hostium posse
Nec tamen aequari frontes poterant, quum extenua
do infirmam et vix cohaerentem mediam aciem h
berent. Paullum erat ab dextra editi loci, qu
subsidiariis repleri placuit; eaque res, ut initium p
voris ac fugae, sic una salus fugientibus fuit. Na
Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium a
tem maxime timens, ratus ad id captum superiore
locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fron
concucurrissent, subsidia in aversos transversosq
impetum darent, ad subsidiarios signa convertit
eos loco depulisset, haud dubius, facilem in aeq
campi tantum superanti multitudini victoriam fo
adeo non fortuna modo, sed ratio etiam, cum ba
ris stabat. In altera acie nihil simile Romanis,
apud duces, non apud milites erat. Pavor fug
occupaverat animos, et tanta omnium oblivio
multo maior pars Veios, in hostium urbem, c
Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad
iuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiari
tatus est locus: in reliqua acie simul est clamor
ximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus, ig
hostem prius paene quam viderent, non mod
tentato certamine, sed ne clamore quidem r
integri intactique fugerunt. Nec ulla caed
gnantium fuit: terga caesa suomet ipsorum c
ne in turba impedientium fugam. Circa rip
beris, quo armis abiectis totum sinistrum cor

git, magna strages facta est: multosque, imperitos nandi aut invalidos, graves loricis aliisque tegminibus hausere gurgites. Maxima tamen pars incolumis Veios perfugit; unde non modo praesidii quicquam, sed ne nuntius quidem cladis, Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine et magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, et, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriae tam repentinae tenuit. Et ipsi pavore defixi primum steterunt, velut ignari, quid accidisset: deinde insidias vereri: postremo caesorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos iis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt. Ubi quum praegressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent: aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti et ignotae situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa moenia aliasque portas, quaenam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, quum pars maior ex acie Veios petisset, nemo superesse quemquam praeter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes, pariter vivi mortuique, totam prope urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nuntiatum est. Mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa moenia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem iam in urbem futurus videretur impetus: primo adventu, quo accesserant ad urbem; mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret: deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante

pavide fugerat, civitas fuit. Nam quum d
bem posse, tam parva relicta manu, spes n
placuit, cum coniugibus ac liberis iuvent
tarem senatusque robur in arcem Capitoliu
cedere, armisque et frumento collatis, ex
munito deos hominesque et Romanum non
dere: flaminem sacerdotesque Vestales sac
a caede, ab incendiis procul auferre: nec a
cultum eorum, quam non superessent, qu
Si arx Capitoliumque, sedes deorum, si se
put publici consilii, si militaris iuventus s
imminenti ruinae urbis, facilem iacturam
rum, relictae in urbe utique periturae tu
quo id aequiore animo de plebe multitudo
nes triumphales consularesque simul se cu
lam dicere obituros; nec his corporibus, q
arma ferre, non tueri patriam possent, c
inopiam armatorum.

XL. Haec inter seniores morti destinat
solatia. Versae inde adhortationes ad ag
num, quos in Capitolium atque in arcem
bantur, commendantes virtuti eorum iuven
bis per trecentos sexaginta annos omnibu

peresset malis, relinquebant. Magna pars tamen earum in arcem suos prosecutae sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine iam uno petiit Ianiculum. Inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque Vestales, omissa rerum suarum cura, quae sacrorum secum ferenda, quae, quia vires ad omnia ferenda deerant, relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodia esset; optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo aedibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere: cetera inter se onere partito ferunt via, quae sublicio ponte ducit ad Ianiculum. In eo clivo eas quum L. Albinius, de plebe Romana homo, conspexisset, plaustro coniugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quae inutilis bello urbe excedebat: salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus, sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; se ac suos in vehiculo conspici: descendere uxorem ac pueros iussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit, et Caere, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romae interim, satis iam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum, domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat. Qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunae pristinae honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quae augustissima vestis est tensas ducentibus triumphantibusve, ea vestiti medio aedium eburneis sellis se-

dere. Sunt, qui, M. Fabio pontifice maximo praefante carmen, devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis, tradant. Galli, et quia interposita nocte a contentione pugnae remiserant animos, et quod nec in acie ancipiti usquam certaverant proelio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem patente Collina porta, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa deum arcemque, solam belli speciem tenentem. Inde, modico relicto praesidio, (ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret) dilapsi ad praedam vacuis occursu hominum viis, pars in proxima quaeque tectorum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta et referta praeda, petunt. Inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis aedificiis obseratis, patentibus atriis principum, maior prope cunctatio tenebat, aperta, quam clausa, invadendi: adeo haud secus quam venerabundi intuebantur in aedium vestibulis sedentes viros, praeter ornatum habitumque humano augustiorem, maiestate etiam, quam vultus gravitasque oris prae se ferebat, simillimos diis. Ad eos velut simulacra versi quum starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo, barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab eo initium caedis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post principum caedem nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis iniici ignes.

XLII. Ceterum, seu non omnibus delendae urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, et ostentari quaedam incendia terroris causa, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent, et non omnia concremari tecta, ut, quodcun-

que superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut passim aut late vagatus est ignis. Romani, ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solum concipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocunque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammae, et fragor ruentium tectorum advertisset, paventes ad omnia, animos oraque et oculos flectebant, velut ad spectaculum a fortuna positi occidentis patriae, nec ullius rerum suarum relicti, praeterquam corporum, vindices: tanto ante alios miserandi magis, qui unquam obsessi sunt, quod interclusi a patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam foede actum excepit: lux deinde noctem inquietam insecuta est: nec ullum erat tempus, quod a novae semper cladis alicuius spectaculo cessaret. Nihil tamen, tot onerati atque obruti malis, flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis aequata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent. Et iam, quum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos; arma tantum ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suae, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modo urbis nequicquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captae urbis nihil superesse, praeter armatos hostes, viderent, nequicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, et impetum facere in arcem statuunt. Prima luce, signo dato, multitudo omnis in foro instruitur: inde, clamore sublato ac *testudine facta*, subeunt. Adversus quos Romani ni-

hil temere nec trepide, ad omnes aditus sta firmatis, qua signa ferri videbant, ea robore opposito scandere hostem sinunt: quo succ magis in arduum, eo pelli posse per proclive fa rati. Medio fere clivo restitere: atque inde e superiore, qui prope sua sponte in hostem infe impetu facto, strage ac ruina fudere Gallos: u quam postea nec pars, nec universi tentaverin pugnae genus. Omissa itaque spe per vim atq ma subeundi, obsidionem parant: cuius ad id te immemores, et, quod in urbe fuerat, frument cendiis urbis absumpserant, et ex agris per ipso raptum omne Veios erat. Igitur, exercitu d partim per finitimos populos praedari placuit tim obsideri arcem: ut obsidentibus frumentu pulatores agrorum praeberent. Proficiscente los ab urbe, ad Romanam experiendam virtute tuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, qui maestior ibi fortuna publica, quam sua, diis hominibusque accusandis senesceret, indig mirandoque, ubi illi viri essent, qui secum Vei leriosque cepissent, qui alia bella fortius se quam felicius, gessissent; repente audit, Gal exercitum adventare, atque de eo pavidos Ar consultare. Nec secus quam divino spiritu t quum se in mediam concionem intulisset, abs suetus ante talibus conciliis:

XLIV. *Ardeates,* inquit, *veteres amici,* no *cives mei, quando et vestrum beneficium ita fortuna hoc egit mea, nemo vestrum conditi oblitum me huc processisse putet: sed res lum commune cogit, quod quisque possit in praesidii, in medium conferre. Et quando eg pro tantis vestris in me meritis gratiam refer nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si non fuerit? Hac arte in patria steti; et, invict*

lo, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. Vobis au tem, Ardeates, fortuna oblata est, et pro tantis prist nis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratia referendae, et huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quae effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora animosque magna magis, quam firma, dederit: eo in certamen omne plus terroris, quam virium, ferunt. Argumento sit clades Romana. Patentem cepere urbem; ex arce Capitolioque his exigua resistitur manu. Iam obsidionis taedio victi abscedunt, vagique per agros palantur. Cibo vinoque raptim hausto repleti, ubi nox appetit, prope rivos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis, passim ferarum ritu sternuntur, nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. Si vobis in animo est tueri moenia vestra, nec pati haec omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma frequentes: sequimini ad caedem, non ad pugnam. Nisi vin s somno, velut pecudes, trucidandos tradidero, non uso eundem Ardeae rerum mearum exitum, quem nae habui.

XLV. Aequis iniquisque persuasum erat, tantum o virum neminem usquam ea tempestate esse. cione dimissa, corpora curant, intenti, quam mox ım daretur: quo dato, primae silentio noctis ad ıs Camillo praesto fuere. Egressi, haud procul sicut praedictum erat, castra Gallorum, intuta ctaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. ıam proelium, omnibus locis caedes est: nuda ra et soluta somno trucidantur. Extremos ta- avor cubilibus suis excitos, quae aut unde vis gnaros, in fugam, et quosdam in hostem ipsum idos tulit. Magna pars in agrum Antiatem de- ıcursione ab oppidanis in palatos facta, cir- iuntur. Similis in agro Veienti Tuscorum

facta strages est: qui urbis, iam prope qua
tesimum annum vicinae, oppressae ab host
tato inauditoque, adeo nihil miseriti sunt,
agrum Romanum eo tempore incursiones fac
plenique praedae Veios etiam, praesidium
spem ultimam Romani nominis, in animo hab
oppugnare. Viderant eos milites Romani, va
per agros et congregatos agmine, praedam p
agentes, et castra cernebant haud procul Veii
ta. Inde primum miseratio sui, deinde indi
atque ex ea ira animos cepit, *Etruscisne eti
quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibr
clades suas?* Vix temperavere animis, quin ex
impetum facerent: compressique a Caedicio
rione, quem sibimet ipsi praefecerant, rem in
sustinuere. Tantum par Camillo defuit aucto
tera eodem ordine eodemque fortunae eventu
Quin etiam, ducibus captivis, qui caedi noc
superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad S
profecti, nocte insequenti ex improviso ma
caedem edidere, duplicique victoria ovantes
redeunt.

XLVI. Romae interim plerumque obsidio
et utrimque silentium esse, ad id tantum inten
lis, ne quis hostium evadere inter stationes
quum repente iuvenis Romanus admiratione i
ves hostesque convertit. Sacrificium erat sta
Quirinali colle genti Fabiae. Ad id facien
Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus
quum de Capitolio descendisset, per medias
stationes egressus, nihil ad vocem cuiusquam
remve motus, in Quirinalem collem pervenit:
omnibus sollenniter peractis, eadem reverten
liter constanti vultu graduque, satis sperans
tios esse deos, quorum cultum ne mortis quide
tu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad su

it, seu attonitis Gallis miraculo audaciae, seu reli- ;ione etiam motis, cuius haudquaquam negligens est ;ens. Veiis interim non animi tantum in dies, sed :tiam vires, crescebant: nec Romanis solum eo con- 'enientibus ex agris, qui a proelio adverso aut clade :aptae urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio vo- untariis confluentibus, ut in parte praedae essent. Maturum iam videbatur, repeti patriam eripique ex iostium manibus: sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, et magna pars mili- :um erat, qui ductu auspicioque eius res prospere ;esserant: et Caedicius negare, se commissurum, cur ibi aut deorum aut hominum quisquam imperium iniret potius, quam ipse memor ordinis sui posceret mperatorem. Consensu omnium placuit, ab Ardea Camillum acciri; sed antea consulto senatu, qui Ro- nae esset: adeo regebat omnia pudor, discriminaque 'erum prope perditis rebus servabant. Ingenti peri- :ulo transeundum per hostium custodias erat. Ad :am rem Pontius Cominius, impiger iuvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem lefertur. Inde, qua proximum fuit a ripa, per prae- ruptum, eoque neglectum hostium custodiae, saxum n Capitolium evadit: et, ad magistratus ductus, man- lata exercitus edit. Accepto inde senatus decreto, ut et, comitiis curiatis revocatus de exsilio, iussu po- puli Camillus dictator extemplo diceretur, milites- que haberent imperatorem, quem vellent, eadem de- gressus nuntius Veios contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: seu (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam; quod nec iniussu po- puli mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere) lex curiata lata est, di- ctatorque absens dictus.

XLVII. Dum haec Veiis agebantur, interim arx

Carmente…
primo inermem, qui …
tradentes inde arma, ubi quid iniqu…
nisi, sublevantesque in vicem et trahente…
prout postularet locus; tanto silentio i…
evasere, ut non custodes solum fallerent,
nes quidem, sollicitum animal ad noctu…
tus, excitarent. Anseres non fefellere, qu…
Iunoni in summa inopia cibi tamen ab…
Quae res saluti fuit. Namque clangore…
rumque crepitu excitus M. Manlius, qui tr…
consul fuerat, vir bello egregius, armis a…
mul ad arma ceteros ciens, vadit; et, dum…
pidant, Gallum, qui iam in summo consti…
bone ictum deturbat. Cuius casus prol…
proximos sterneret, trepidantes alios, arm…
sis saxa, quibus adhaerebant, manibus…
trucidat. Iamque et alii congregati telis…
que saxis proturbare hostes, ruinaque to…
acies in praeceps deferri. Sedato deind…
reliquum noctis (quantum in turbatis men…
rat, quum praeteritum quoque periculu…
ret) quieti datum est. Luce orta, vocatis
…ncilium militibus ad tribunos, quum et
…ntium deberetur: Manliu…

ascendens hostis, citati: et quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronuntiasset; consentiente clamore militum, in unum vigilem coniicientium culpam, deterritus, a ceteris abstinuit: reum haud dubium eius noxae, approbantibus cunctis, de saxo deiecit. Inde intentiores utrimque custodiae esse; et apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Veios Romamque nuntios commeare; et apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala fames utrumque exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, quum loco iacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido et vaporis pleno, cineremque, non pulverem modo, ferente, quum quid venti motum esset: quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori assueta, quum aestu et angore vexata, vulgatis velut in pecua morbis moreretur, iam pigritia singulos sepeliendi promiscue acervatos cumulos hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. Indutiae deinde cum Romanis factae, et colloquia permissu imperatorum habita: in quibus quum identidem Galli famem obiicerent, eaque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendae eius opinionis causa multis locis panis de Capitolio iactatus esse in hostium stationes. Sed iam neque dissimulari, neque ferri ultra fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per se Ardeae habet, magistrum equitum L. Valerium a Veiis abducere exercitum iubet, parat, instruitque, quibus haud impar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus, stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret; postremo spe quoque iam, non solum cibo, de-

ficiente, et, quum stationes procederent, pr
ruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, ve
mi se, quacunque pactione possent, iussit; iac
bus non obscure Gallis, haud magna mercede se
duci posse, ut obsidionem relinquant. Tum sen
habitus, tribunisque militum negotium datum, ut
ciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum
litum et Brennum regulum Gallorum colloquio t
acta res est, et mille pondo auri pretium populi
tibus mox imperaturi factum. Rei, foedissimae
se, adiecta indignitas est. Pondera ab Gallis al
iniqua, et, tribuno recusante, additus ab insol
Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda
manis vox, *Vae victis esse.*

XLIX. Sed diique et homines prohibuere red
ptos vivere Romanos: nam forte quadam, priusq
infanda merces perficeretur, per altercationem
dum omni auro appenso, dictator intervenit; au
rique aurum de medio, et Gallos summoveri iu
Quum illi renitentes pactos dicerent sese, negat
pactionem ratam esse, quae, postquam ipse dict
creatus esset, iniussu suo ab inferioris iuris magi
tu facta esset: denuntiatque Gallis, ut se ad p
lium expediant. Suos in acervum conicere sarc
et arma aptare, ferroque, non auro, recuperar
triam iubet, in conspectu habentes fana deum
coniuges et liberos, et solum patriae deforme
malis, et omnia, quae defendi repetique et ulcisc
sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patieb
in semirutae solo urbis et natura inaequali; et e
quae arte belli secunda suis eligi praeparative p
rant, providit. Galli, nova re trepidi, arma cap
iraque magis, quam consilio, in Romanos incur
Iam verterat fortuna, iam deorum opes human
consilia rem Romanam adiuvabant. Igitur primo
cursu haud maiore momento fusi Galli sunt, q

ad Alliam vicerant. Iustiore altero deinde proelio ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contulerant, eiusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi caedes omnia obtinuit: castra capiuntur, et ne nuntius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in urbem redit: interque iocos militares, quos inconditos iaciunt, Romulus ac parens patriae conditorque alter urbis haud vanis laudibus appellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubie servavit, quum prohibuit migrari Veios, et tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, et per se inclinata magis plebe ad id consilium: eaque causa fuit non abdicandae post triumphum dictaturae, senatu obsecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu.

L. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quae ad deos immortales pertinebant, retulit; et senatusconsultum facit, *Fana omnia, quod ea hostis possedisset, restituerentur, terminarentur, expiarenturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quaereretur: cum Caeretibus hospitium publice fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque eius populi non intermissus honos deum immortalium esset: ludi Capitolini fierent, quod Iupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent.* Expiandae etiam vocis nocturnae, quae nuntia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio illata, iussumque templum in Nova via Aio Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Iovis cellam collatum, quum, in quae referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne iudicatum, et sub Iovis

sella poni iussum. Iam ante in eo religio ci apparuerat, quod, quum in publico deesset ex quo summa pactae mercedis Gallis confi matronis collatum acceperant, ut sacro aur neretur. Matronis gratiae actae, honosque a ut earum, sicut virorum, post mortem sollen datio esset. Iis peractis, quae ad deos perti quaeque per senatum agi poterant; tum demu tantibus tribunis plebem assiduis concionib relictis ruinis, in urbem paratam Veios tran rent, in concionem, universo senatu prose escendit, atque ita verba fecit:

LI. *Adeo mihi acerbae sunt, Quirites, co nes cum tribunis plebis, ut nec tristissimi ex tium aliud habuerim, quoad Ardeae vixi, qu procul ab his certaminibus eram: et ob eade non, si me senatusconsulto populique iussu rev rediturus unquam fuerim. Nec nunc me, ut mea voluntas mutata, sed vestra fortuna p quippe, ut in sua sede maneret patria, id ag non ut ego utique in patria essem. Et nunc qui ac tacerem libenter, nisi haec quoque pro patr catio esset: cui deesse, quoad vita suppetat, ali Camillo etiam nefas est. Quid enim repetiim obsessam ex hostium manibus eripuimus, si re tam ipsi deserimus? et quum, victoribus Galli tota urbe, Capitolium tamen atque arcem diiq mines Romani tenuerint, habitaverint: victor manis, recuperata urbe, arx quoque et Capito seretur? et plus vastitatis huic urbi secunda fortuna faciet, quam adversa fecit? Equidem, cum urbe simul positae traditaeque per manus nes nullae essent, tamen tam evidens numen h pestate rebus affuit Romanis, ut omnem negli divini cultus exemptam* hominibus putem. In *enim horum deinceps* annorum vel secundas r

ersas: invenietis omnia prospere evenisse sequentibus leos, adversa spernentibus. Iam omnium primum Veens bellum (per quot annos, quanto labore gestum!) non ante cepit finem, quam monitu deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid haec tandem urbis nostrae clades nova? num ante exorta est, quam spreta vox coelo emissa de adventu Gallorum? quam gentium ius ab legatis nostris violatum? quam a nobis, quum vindicari deberet, eadem negligentia deorum praetermissum? Igitur victi captique ac redempti tantum poenarum diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. Adversae deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad deos, ad sedem Iovis optimi maximi: sacra in ruina rerum nostrarum alia terrae celavimus, alia, avecta in finitimas urbes, amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum, deserti ab diis hominibusque, tamen non intermisimus. Reddidere igitur patriam, et victoriam, et antiquum belli decus amissum: et in hostes, qui caeci avaritia in pondere auri foedus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem fugamque et caedem.

LII. *Haec culti neglectique numinis tanta monumenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum vixdum e naufragiis prioris culpae cladisque emergentes paremus nefas? Urbem auspicato inauguratoque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum deorumque est plenus: sacrificiis sollennibus non dies magis stati, quam loca sunt, in quibus fiant. Hos omnes deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi estis? Quam par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quam vestra, conspectum est; quum inter Gallica tela degressus ex arce sollenne Fabiae gentis in colle Quirinali obiit? An gentilicia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra et Romanos deos etiam in pace deseri pla-*

cet? et pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quam privatus in sollenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Veiis ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis caerimoniis potest. Et ne omnia generatim sacra omnesque percenseam deos; in Iovis epulo num alibi, quam in Capitolio, pulvinar suscipi potest? Quid de aeternis Vestae ignibus signoque, quod imperii pignus custodia eius templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, tuque Quirine pater? Haec omnia in profano deseri placet sacra, aequalia urbi, quaedam vetustiora origine urbis? Et videte, quid inter nos ac maiores intersit. Illi sacra quaedam in monte Albano Laviniοque nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit: hinc sine piaculo in hostium urbem Veios transferemus? Recordamini, agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia casuve praetermissum est. Modo quae res, post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum auspiciorumque renovatio, affectae Veienti bello reipublicae remedio fuit? At etiam, tanquam veterum religionum memores, et peregrinos deos transtulimus Romam, et instituimus novos. Iuno Regina, transvecta a Veiis, nuper in Aventino quam insigni ob excellens matronarum studium celebrique dedicata est die? Aio Locutio templum, propter coelestem vocem exauditam in Nova via, iussimus fieri: Capitolinos ludos sollennibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore senatu, condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur et de templis: quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus

nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unqua. praeterquam urbs capta, movit. Flamini Diali nocte unam manere extra urbem nefas est. Hos Veient. pro Romanis facturi estis sacerdotes, et Vestales tua te deserent, Vesta? et flamen peregre habitando in sin gulas noctes tantum sibi reique publicae piaculi con trahet? Quid alia, quae auspicato agimus omnia fere intra pomoerium, cui oblivioni, aut cui negligentiae damus? Comitia curiata, quae rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis, ubi auspicato, nisi ubi assolent, fieri possunt? Veiosne haec transferemus? an comitiorum causa populus tanto incommodo in desertam hanc ab diis hominibusque urbem conveniet?

LIII. *Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere urbem, et ad integra omnia Veios migrare, nec hic aedificando inopem plebem vexare. Hanc autem iactari magis causam, quam veram esse, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites, puto; qui meministis, ante Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse, ut Veios transmigraremus. Et videte, quantum inter meam sententiam vestramque intersit, tribuni. Vos, etiamsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra, (nec id nirati sitis prius, quam, quale sit, audieritis) etiamsi unc migrandum fuisset, incolumi tota urbe, nunc has uinas relinquendas non censerem. Quippe tum causa obis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc haec migratio nobis isera ac turpis, Gallis gloriosa est. Non enim reliisse victores, sed amisisse victi, patriam videbimur: c ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum pitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus pees nostros, exsiliumque ac fugam nobis ex eo loco sisceremus, quem tueri non possemus. Et Galli*

evertere potuerunt Romam, quam Romani restitue non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut, si ia novis copiis veniant, (constat enim vix credibilem mu titudinem esse) et habitare in capta ab se, deserta a v bis, hac urbe velint, sinatis? Quid? si non Galli ho sed veteres hostes vestri, Aequi Volscive, faciant, commigrent Romam: velitisne illos Romanos, vos V ientes esse? An malitis hanc solitudinem vestram, qua urbem hostium, esse? non equidem video, quid mag nefas sit. Haec scelera, quia piget aedificare, ha dedecora pati parati estis? Si tota urbe nullum meli ampliusve tectum fieri possit, quam casa illa conditor est nostri; non in casis, ritu pastorum agrestiumqu habitare est satius inter sacra penatesque vestr quam exsulatum publice ire? Maiores nostri, conven pastoresque, quum in his locis nihil, praeter silvas p ludesque, esset, novam urbem tam brevi aedificarun nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus templis deoru aedificare incensa piget? et, quod singuli facturi fu mus, si aedes nostrae deflagrassent, hoc in publico i cendio universi recusamus facere?

LIV. *Quid tandem? si fraude, si casu Veiis ince dium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flā ma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, a Gabios, aliamve quam urbem quaesituri sumus, q transmigremus? Adeo nihil tenet solum patriae, n haec terra, quam matrem appellamus; sed in superfi tignisque caritas nobis patriae pendet? Equidem, fa bor vobis, etsi minus iniuriae vestrae, quam meae ca mitatis, meminisse iuvat, quum abessem, quoties q que patria in mentem veniret, haec omnia occurreba colles, campique, et Tiberis, et assueta oculis regio, hoc coelum, sub quo natus educatusque essem: quae v Quirites, nunc moveant potius caritate sua, ut man tis in sede vestra, quam postea, quum reliqueritis macerent desiderio.* Non sine causa dii homine

hunc urbi condendae locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mari vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum; regionum Italiae medium, ad incrementum urbis natum unice locum. Argumento est ipsa magnitudo tam novae urbis. Trecentesimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur: inter tot veterrimos populos tam diu bella geritis; quum interea, ne singulas loquar urbes, non coniuncti cum Aequis Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria, tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiae, bello vobis par est. Quod quum ita sit, quae (malum) ratio est, expertis alia experiri, quum, iam ut virtus vestra transire alio possit, fortuna certe loci huius transferri non possit? Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii fore. Hic, quum augurato liberaretur Capitolium, Iuventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi: hic Vestae ignes, hic ancilia coelo demissa, hic omnes propitii manentibus vobis dii.

LV. Movisse eos Camillus quum alia oratione, tum ea, quae ad religiones pertinebat, maxime dicitur. Sed rem dubiam decrevit vox opportune emissa; quod, quum senatus post paullo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque, ex praesidiis revertentes, forte agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, statue signum: hic manebimus optime.* Qua voce audita, et senatus, *accipere se omen*, ex curia egressus, conclamavit; et plebs circumfusa approbavit. Antiquata deinde lege, promiscue urbs aedificari coepta. Tegulae publice praebita est: saxi materiaeque caedendae, unde quisque vellet, *ius factum*; praedibus acceptis, eo anno

aedificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum, omisso sui alienique discrimine, in vacuo aedificant. Ea est causa, ut veteres cloacae, primo per publicum ductae, nunc privata passim subeant tecta; formaque urbis sit occupatae magis, quam divisae, similis.

EPITOME LIBRI VI.

Res adversus Volscos et Aequos et Praenestinos prospere gestas continet. Quattuor tribus additae sunt, Stellatina, Sabatina, Tromentina, Arniensis. M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, quum obstrictos aere alieno liberaret, nexos exsolveret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpeio deiectus est: in cuius notam senatusconsultum factum est, ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset. C. Licinius et L. Sextius tribuni plebis legem promulgarunt, ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur: eamque legem cum magna contentione, repugnantibus Patribus, quum iidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt; et primus ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est et altera lex, ne cui plus quingentis iugeribus agri liceret possidere.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VI.

Quae ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem Romani sub regibus primum, consulibus deinde ac dictatoribus, decemvirisque ac tribunis consularibus gessere, foris bella, domi seditiones, quinque li-

arum: et quod, etiamsi quae in commentariis pon-
icum aliisque publicis privatisque erant monumen-
s, incensa urbe pleraeque interiere. Clariora dein-
ps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpi-
is laetius feraciusque renatae urbis, gesta domi mi-
iaeque exponentur. Ceterum quo primo admini-
lo erecta erat, eodem innisa M. Furio principe ste-
:: neque eum abdicare se dictatura, nisi anno cir-
macto, passi sunt. Comitia in insequentem an-
im tribunos habere, quorum in magistratu capta
bs esset, non placuit: res ad interregnum rediit.
ium civitas in opere ac labore assiduo reficiendae
bis teneretur, interim Q. Fabio, simul primum ma-
stratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies
t, quod legatus in Gallos, ad quos missus erat ora-
r, contra ius gentium pugnasset: cui iudicio eum
ors, adeo opportuna, ut voluntariam magna pars
ederet, subtraxit. Interregnum initum. P. Corne-
is Scipio interrex, et post eum M. Furius Camillus.
tribunos militum consulari potestate creat, L. Va-
rium Publicolam iterum, L. Virginium, P. Cor-
elium, A. Manlium, L. Aemilium, L. Postumium.
i ex interregno quum extemplo magistratum inis-
nt, nulla de re prius, quam de religionibus, sena-
m consuluere. In primis foedera ac leges (erant
item eae duodecim tabulae et quaedam regiae le-
es) conquiri, quae comparerent, iusserunt: alia ex
s edita etiam in vulgus: quae autem ad sacra perti-
ebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos
aberent multitudinis animos, suppressa. Tum de
iebus religiosis agitari coeptum, diemque ante diem
v *Kalendas* Sextiles, duplici clade insignem, (qu

die ad Cremeram Fabii caesi, quo deinde a
cum exitio urbis foede pugnatum) a posteri
Alliensem appellarunt, insignemque rei null
privatimque agendae fecerunt. Quidam, quod
die Idus Quintiles non litasset Sulpicius tribu
litum, neque inventa pace deum post diem
obiectus hosti exercitus Romanus esset, eti
stridie Idus rebus divinis supersederi iussum
ut postridie Kalendas quoque ac Nonas eade
gio esset, traditum putant.

II. Nec diu licuit quietis consilia eriger
tam gravi casu reipublicae secum agitare. H
sci, veteres hostes, ad exstinguendum nomen
num arma ceperant; hinc Etruriae princi
omnibus populis coniurationem de bello, a
Voltumnae factam, mercatores afferebant.
quoque terror accesserat defectione Latinor
nicorumque, qui, post pugnam ad lacum R
factam, per annos prope centum nunquam
fide in amicitia populi Romani fuerant. Itaq
tanti undique terrores circumstarent, appar
omnibus, non odio solum apud hostes, sed con
etiam inter socios nomen Romanum labora
cuit iisdem auspiciis defendi rempublicam,
recuperata esset, dictatoremque dici M. Furi
millum. Is dictator C. Servilium Ahalam ma
equitum dixit: iustitioque indicto, delectum iu
habuit, ita ut seniores quoque, quibus aliquid
superesset, in verba sua iuratos centuriaret.
citum conscriptum armatumque trifariam
Partem unam in agro Veiente Etruriae op
alteram ante urbem castra locare iussit. T
militum his A. Manlius; illis, qui adversus E
mittebantur, L. Aemilius praepositus: terti
tem ipse ad Volscos duxit, nec procul ab I
(ad Maecium is locus dicitur) castra oppug

adortus. Quibus, ab contemptu, quod prope omnem deletam a Gallis Romanam iuventutem crederent, ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus saepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in obiectam saepem coniici iussit: et forte erat vis magna venti versa in hostem. Itaque non aperuit solum incendio viam, sed, flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo crepituque viridis materiae flagrantis, ita consternavit hostes, ut minor moles superantibus vallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quam transcendentibus saepem incendio absumptam fuerat. Fusis hostibus caesisque, quum castra impetu cepisset dictator, praedam militi dedit, quo minus speratam, minime largitore duce, eo militi gratiorem. Persecutus deinde fugientes, quum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos septuagesimo demum anno subegit. Victor ex Volscis in Aequos transiit, et ipsos bellum molientes: exercitum eorum ad Bolas oppressit; nec castra modo, sed urbem etiam aggressus, impetu primo cepit.

III. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanae Camillus erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium, socios populi Romani, obsidebat: quorum legati, opem rebus affectis orantes, quum senatum adissent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cuius spei moram quum pati fortuna obsessorum non potuisset, confectaque paucitas oppidanorum, opere, vigiliis, vulneribus, quae semper eosdem urgebant, per pactionem urbe hostibus tradita, inermes cum singulis *emissi vestimentis*, miserabili agmine penates relinquerent; *eo forte* tempore Camillus cum exercitu Ro-

mano intervenit. Cui quum se maesta turba ad pede
provolvisset, principumque orationem, necessitat
ultima expressam, fletus mulierum ac puerorum, qu
exsilii comites trahebantur, excepisset; parcere la
mentis Sutrinos iussit: Etruscis se luctum lacrima
que ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinosque ibi con
sidere, modico praesidio relicto, arma secum mili
tem ferre iubet. Ita expedito exercitu profectus a
Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia, rebus ut fi
secundis, invenit: nullam stationem ante moeni
patentes portas, victorem vagum praedam ex hostiu
tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutriu
capitur: victores Etrusci passim trucidantur ab nov
hoste, neque se conglobandi, coeundique in unu
aut arma capiendi datur spatium. Quum pro se qui
que tenderent ad portas, si qua forte se in agros ei
cere possent, clausas (id enim primum dictator im
peraverat) portas inveniunt. Inde alii arma caper
alii, quos forte armatos tumultus occupaverat, con
vocare suos, ut proelium inirent: quod accensum a
desperatione hostium fuisset; ni praecones, per ur
bem dimissi, poni arma, et parci inermi iussissen
nec praeter armatos quemquam violari. Tum etiam
quibus animi in spe ultima obstinati ad decertandu
fuerant, postquam data spes vitae est, iactare passi
arma, inermesque, quod tutius fortuna fecerat, s
hosti offerre. Magna multitudo in custodias divis
oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum
integrumque ab omni clade belli, quia non vi captum
sed traditum per conditiones fuerat.

IV. Camillus in urbem triumphans rediit, trium
simul bellorum victor. Longe plurimos captivos ex
Etruscis ante currum duxit. Quibus sub hasta ve
nundatis, tantum aeris redactum est, ut, pretio pro
auro matronis persoluto, ex eo, quod superfuerat, tres
paterae aureae factae sint: quas, cum titulo nomi

Camilli, ante Capitolium incensum in Iovis cella constat ante pedes Iunonis positas fuisse. Eo anno in civitatem accepti, qui Veientium Capenatiumque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus assignatus. Revocati quoque in urbem senatusconsulto a Veiis, qui aedificandi Romae pigritia, occupatis ibi vacuis tectis, Veios se contulerant. Et primo fremitus fuit aspernantium imperium: dies deinde praestituta capitalisque poena, qui non remigrasset Romam, ex ferocibus universis singulos, metu suo quemque, obedientes fecit. Et Roma quum frequentia crescere, tum tota simul exsurgere aedificiis, et republica impensas adiuvante, et aedilibus velut publicum exigentibus opus, et ipsis privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad effectum operis: intraque annum nova urbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita. Creati T. Quinctius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintum, L. Iulius Iulus, L. Aquillius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Aequos, non ad bellum, (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum, Cortuosa et Contenebra, vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit. Improviso adorti, primo clamore atque impetu cepere: direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies oppugnationem sustinuit; laborque continuus, non die non nocte remissus, subegit eos. Quum in sex partes divisus exercitus Romanus senis horis in orbem succederet proelio, oppidanos eosdem integro semper certamini paucitas fessos obiiceret; cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari praedam tribunis placebat: sed imperium, quam consi-

lium, segnius fuit. Dum cunctantur, iam militum praeda erat; nec, nisi per invidiam, adimi poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus cresceret urbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est: opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum.

V. Iam et tribuni plebis, civitate aedificando occupata, conciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. Ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primum, post accisas a Camillo Volscorum res, possessionis haud ambiguae. Criminabantur, *multo eum infestiorem agrum ab nobilitate esse, quam a Volscis fuerit; ab illis enim tantum, quoad vires et arma habuerunt, incursiones eo factas: nobiles homines in possessionem agri publici grassari; nec, nisi, antequam omnia praecipiant, divisus sit, locum ibi plebi fore.* Haud magno opere plebem moverant, et infrequentem in foro propter aedificandi curam, et eodem exhaustam impensis, eoque agri immemorem, ad quem instruendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitiosis principibus, ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit. Interreges deinceps M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, C. Cornelium, C. Sergium, L. Aemilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Publicolam tertium creat. Hi ex interregno magistratum occepere. Eo anno aedes Martis, Gallico bello vota, dedicata est a T. Quinctio duumviro sacris faciundis. Tribus quattuor ex novis civibus additae, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis: eaeque viginti quinque tribuum numerum explevere.

VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem iam populum, mobilio-

remque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et d tino Hernicoque bello mentio facta in senatu, ioris belli cura, quod Etruria in armis erat, d est. Res ad Camillum tribunum militum consu potestate rediit. Collegae additi quinque, Ser. nelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sext L. Quinctius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, Valerius. Principio anni aversae curae homin sunt a bello Etrusco, quod fugientium ex agro Po ptino agmen repente illatum in urbem attulit, Anti tes in armis esse, Latinorumque populos iuventute summisisse ad id bellum; eo abnuentes publicu fuisse consilium, quod non prohibitos tantummod voluntarios dicerent militare, ubi vellent. Desieran iam ulla contemni bella. Itaque senatus diis ager gratias, quod Camillus in magistratu esset: dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset. Et collegae fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: sibique destinatum in animo esse, Camillo summittere imperium: nec quicquam de maiestate sua detractum credere, uod maiestati eius viri concessissent.* Collaudatis ab enatu tribunis, et ipse Camillus, confusus animo, ratias egit. *Ingens,* inde ait, *onus a populo Romano bi, qui se dictatorem iam quartum creasset, magnum enatu talibus de se iudiciis eius ordinis, maximum n honoratorum collegarum obsequio iniungi. Itaque uid laboris vigiliarumque adiici possit, certantem um ipsum annisurum, ut tanto de se consensu civitaopinionem, quae maxima sit, etiam constantem effi-. Quod ad bellum atque Antiates attineat, plus minarum, quam periculi, esse: se tamen, ut nihil ndi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumi urbem Romanam ab invidia et odio finitimorum: e et ducibus pluribus et exercitibus administranempublicam esse. Te,* inquit, *P. Valeri,* socium

imperii consiliique, legiones mecum advers hostem ducere placet: te, Q. Servili, alte instructo paratoque, in urbe castra habere sive Etruria se interim, ut nuper, sive no ra, Latini atque Hernici, moverint. Pro ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ips bunatibus dignum est. Tertius exercitus e senioribusque a L. Quinctio scribatur, qui busque praesidio sit. L. Horatius arma mentum, quaeque belli alia tempora poscent Te, Ser. Corneli, praesidem huius publici stodem religionum, comitiorum, legum, re urbanarum, collegae facimus. Cunctis in neris sui benigne pollicentibus operam socius imperii lectus, adiecit, *M. Furium ctatore, seque ei pro magistro equitum fut inde, quam opinionem de unico imperator de bello haberent. Se vero bene sperare, bello, et de pace universaque republica, er* fremunt: *nec dictatore unquam opus fore si tales viros in magistratu habeat, tam iunctos animis, parere atque imperare iu laudemque conferentes potius in mediun communi ad se trahentes.*

VII. Iustitio indicto, delectuque habi ac Valerius ad Satricum profecti: quo rum modo iuventutem Antiates ex nov ctam, sed ingentem Latinorum Hernicor civerant ex integerrimis diutina pace pop novus hostis veteri adiunctus commovit a tis Romani. Quod ubi aciem iam instrue centuriones renuntiaverunt, *turbatas mili esse, segniter arma capta, cunctabundos stentes egressos castris* esse; quin *voces q tas, cum centenis hostibus singulos pugna gre inermem tantam multitudinem, ned*

ustineri posse; in equum insilit, et, ante signa obverus in aciem, ordines interequitans, *Quae tristitia, ıilites, haec, quae insolita çunctatio est? Hostem, an ıe, an vos ignoratis? Hostis est quid aliud, quam per'etua materia virtutis gloriaeque vestrae? Vos contra, ıe duce, (ut Falerios Veiosque captos, et in capta paria Gallorum legiones caesas taceam) modo trigemi'ae victoriae triplicem triumphum ex his ipsis Volscis, t Aequis, et ex Etruria egistis. An me, quod non ditator vobis, sed tribunus, signum dedi, non agnoscitis 'ucem? Neque ego maxima imperia in vos desidero: et os in me nihil, praeter me ipsum, intueri decet; neque nim dictatura mihi unquam animos fecit, ut ne exsiium quidem ademit. Iidem igitur omnes sumus: et, 'uum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quae in ıriora attulimus, eundem eventum belli exspectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac consuevit, 'aciet. Vos vincetis, illi fugient.*

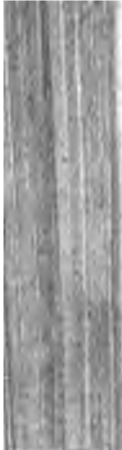
VIII. Dato deinde signo, ex equo desilit, et pro:imum signiferum, manu arreptum, secum in hostem apit; *infer, miles,* clamitans, *signum.* Quod ubi vilere ipsum Camillum, iam ad munera corporis seneta invalidum, vadentem in hostes, procurrunt pariter ımnes, clamore sublato, *Sequere imperatorem,* pro e quisque clamantes. Emissum etiam signum Canilli iussu in hostium aciem ferunt; idque ut repeeretur, concitatos antesignanos. Ibi primum pulum Antiatem, terroremque non in primam tantum ıciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. Nec vis antum militum movebat, excitata praesentia ducis, ed quod Volscorum animis nihil terribilius erat, uam ipsius Camilli forte oblata species. Ita, quounque se intulisset, victoriam secum haud dubiam rahebat. Maxime id evidens fuit, quum, in laevum ornu, *prope* iam pulsum, arrepto repente equo cum *cuto pedestri,* advectus, conspectu suo proelium re-

statis esse, Etruscos moenia custodiasque portarum tenere; primo populationibus agri terror est oppido admotus: deinde, postquam deditionis, quam societatis, fides sanctior erat, fascibus sarmentorum ex agro collatis, ductus ad moenia exercitus, completisque fossis scalae admotae, et clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepesinis inde edictum, ut arma ponant; parcique iussum inermi. Etrusci pariter armati atque inermes caesi. Nepesinorum quoque auctores deditionis securi percussi: innoxiae multitudini redditae res, oppidumque cum praesidio relictum. Ita, duabus sociis urbibus ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitae, quaesitumque, cur per eos annos militem ex instituto non dedissent? Responsum frequenti utriusque gentis concilio est, *nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quod suae iuventutis aliqui apud Volscos militaverint. Eos tamen ipsos pravi consilii poenam habere, nec quemquam ex his reducem esse. Militis autem non dati causam, terrorem assiduum a Volscis fuisse, quam pestem adhaerentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse.* Quae relata Patribus magis tempus, quam causam non visa belli habere.

XI. Insequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. et L. Quinctiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum tribunis consulari potestate grave bellum foris, gravior domi seditio exorta: bellum a Volscis, adiuncta Latinorum atque Hernicorum defectione; seditio, unde minime timeri potuit, a patriciae gentis viro et inclutae famae, M. Manlio Capitolino: qui nimius animi, quum alios principes sperneret; uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus, M. Furio; aegre ferebat, *solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse*; tantum

ret. Legiones urbanae, quibus Quinctius praefuerat, ei decernuntur. Quanquam expertum exercitum assuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet; nihil recusavit: Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quinctius Horatiusque successores Valerio in Volscos missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius et Valerius partem oppidi iam captam ab Etruscis invenere; ex parte altera, intersaeptis itineribus, aegre oppidanos vim hostium ab se arcentes. Quum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes sociosque, et in praesentia rem inclinatam sustinuit, et spatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviso exercitu, Camillus collegam, eam in partem circumductis copiis, quam hostes tenebant, moenia aggredi iubet, non tanta spe, scalis capi urbem posse, quam ut, aversis eo hostibus, et oppidanis iam pugnando fessis laxaretur labor, et ipse spatium intrandi sine certamine moenia haberet. Quod quum simul utrimque factum esset, ancepsque terror Etruscos circumstaret, et moenia summa vi oppugnari, et intra moenia esse hostem viderent; porta se, quae una forte non obsidebatur, trepidi uno agmine eiecere. Magna caedes fugientium et in urbe et per agros est facta. Plures a Furianis intra moenia caesi: Valeriani expeditiores ad persequendos fuere; nec ante noctem, quae conspectum ademit, finem caedendi fecere. Sutrio recepto restitutoque sociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum iam totum Etrusci habebant.

X. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore; non in eo solum, quod tota hostium erat, sed etiam quod, parte Nepesinorum prodente civitatem, facta erat deditio. Mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab Etruscis, fidemque,

opinionem, quae sua cuique coniectanti
auctor sim? Simile veri est, aut intervalli
sicut nunc in delectibus fit Romanis, alia
subole iuniorum ad bella instauranda tot
se: aut non ex iisdem semper populis exe
ptos, quanquam eadem semper gens bellu
aut innumerabilem multitudinem liberoru
in iis fuisse locis, quae nunc, vix semina
militum relicto, servitia Romana ab sol
dicant. Ingens certe, (quod inter omn
convenit) quanquam nuper Camilli ductu
spicio accisae res erant, Volscorum exe
ad hoc Latini Hernicique accesserant,
sium quidam, et coloni etiam a Velitr
Dictator, castris eo die positis, postero q
cato prodisset, hostiaque caesa pacem de
set, laetus ad milites, iam arma ad proposi
signum, sicut edictum erat, luce prima
processit: *Nostra victoria est, milites*, inq
dii vatesque eorum in futurum vident. It

tum terrorem equestrem occupatis alio pavore infer: invectusque ordines pugnantium dissipa. Sic eques, sic pedes, ut praeceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem.

XIII. Multitudo hostium, nulli rei, praeterquam numero, freta, et oculis utramque metiens aciem, temere proelium iniit, temere omisit: clamore tantum missilibusque telis et primo pugnae impetu ferox, gladios et collatum pedem et vultum hostis, ardore animi micantem, ferre non potuit. Impulsa frons prima, et trepidatio subsidiis illata, et suum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, et fluctuanti similis acies erat. Deinde, postquam, cadentibus primis, iam ad se quisque perventuram caedem cernebat, terga vertunt. Instare Romanus; et, donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit: postquam iactari arma passim, fugaque per agros spargi aciem hostium animadversum est; tum equitum turmae emissae, dato signo, ne, in singulorum morando caede, spatium ad evadendum interim multitudini darent: satis esse, missilibus ac terrore impediri cursum, obequitandoque agmen teneri, dum assequi pedes et iusta caede conficere hostem posset. Fugae sequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, praedaque omnis, praeter libera corpora, militi concessa est. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit: nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam iuventutis inventi; manifesta fides, publica ope Volscos hostes adiutos. Circeiensium quoque quidam cogniti, et coloni a Velitris: Romamque omnes missi percunctantibus primoribus Patrum eadem, quae dictatori, defectionem sui *quisque* populi, haud perplexe indicavere.

XIV. *Dictator* exercitum in stativis tenebat, n

nime dubius, bellum cum his populis Patres iussuros; quum maior domi exorta moles coegit acciri Romam eum, gliscente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat. Non enim iam orationes modo M. Manlii, sed facta, popularia in speciem, tumultuosa eadem, qua mente fierent, intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis, iudicatum pecuniae quum duci vidisset, medio foro cum caterva sua accurrit, et manum iniecit: vociferatusque de superbia Patrum, ac crudelitate feneratorum, et miseriis plebis, virtutibus eius viri fortunaque: *Tum vero ego*, inquit, *nequicquam hac dextra Capitolium arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum, tanquam Gallis victoribus captum, in servitutem ac vincula duci videam.* Inde rem creditori palam populo solvit, libraque et aere liberatum emittit, deos atque homines obtestantem, *ut M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis Romanae, gratiam referant.* Acceptus extemplo in tumultuosam turbam et ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Veienti, Gallico, aliisque deinceps bellis ostentans. *Se militantem, se restituentem eversos penates, multiplici iam sorte exsoluta, mergentibus semper sortem usuris, obrutum fenore esse: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo se habere: illi devovere corporis vitaeque ac sanguinis quod supersit: quodcunque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis iuris fuerit, id cum uno homine esse.* His vocibus instincta plebes quum iam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res. Fundum in Veienti, caput patrimonii, subiecit praeconi: *Ne quem vestrum*, inquit, *Quirites, donec quicquam in re mea supererit, iudicatum addictumve duci patiar.* Id vero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc domi, concionantis in modum, sermones ple-

ni criminum in Patres: inter quos, quum omisso discrimine, vera an vana iaceret, *thesauros Gallici auri occultari a Patribus* iecit: *nec iam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam avertant: ea res si palam fiat, exsolvi plebem aere alieno posse.* Quae ubi obiecta spes est, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem a Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: idem aurum, ex hostibus captum, in paucorum praedam cessisse. Itaque exsequebantur quaerendo, ubi tantae rei furtum occultaretur; differenteque, et tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omissis, eo versae erant omnium curae: apparebatque, nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi offensionem fore.

XV. Ita suspensis rebus dictator, accitus ab exercitu, in urbem venit. Postero die senatu habito, quum, satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset, stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorem ad M. Manlium misit: qui, dictatoris iussu vocatus, quum signum suis dedisset, adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs, suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator, silentio facto, *Utinam*, inquit, *mihi Patribusque Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod ad te attinet eamque rem, quam de te sum quaesiturus, conventurum satis confido. Spem factam a te civitati video, fide incolumi ex thesauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum solvi posse. Cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut contra te, M. Manli, adhorter, liberes fenore plebem Romanam: et istos, incubantes publicis thesauris, ex praeda clandestina evolvas. Quod nisi facis, sive quod et ipse in parte praedae sis, sive qu*

tius patiar, a te multitudinem fallaci spe concitari. Ad ea Manlius, *nec se fefellisse,* ait, *non adversus Volscos toties hostes, quoties Patribus expediat, nec adversus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed adversus se ac plebem Romanam, dictatorem creatum esse. Iam, omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri: iam dictatorem profiteri patrocinium feneratorum adversus plebem: iam sibi ex favore multitudinis crimen et perniciem quaeri. Offendit,* inquit, *te, A. Corneli, vosque, Patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? Quin eam diducitis a me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo iudicatos addictosque duci, ex eo, quod affluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos, de vestro impendatis, hortor? Sortem aliquam ferte; de capite deducite, quod usuris pernumeratum est: iam nihilo mea turba, quam ullius, conspectior erit. At enim, quid ita solus ego civium curam ago? Nihilo magis, quod respondeam, habeo, quam si quaeras, quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis, quam potui, opem tuli, et nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem, suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. Cur enim quaeritis, quod scitis? cur, quod in sinu vestro est, excuti iubetis potius, quam ponatis, nisi aliqua fraus subest? Quo magis argui praestigias iubetis vestras, eo plus vereor, ne abstuleritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego, vobis ut indicem praedas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.*

XVI. Quum mittere ambages dictator iuberet, et aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus, oblataeque vani furti invidiae; negantem, arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci iussit. Arreptus a viato-

re, *Iupiter*, inquit, *optime maxime, Iunoque Regina, ac Minerva, ceterique dii deaeque, qui Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum militem ac praesidem sinitis vexari ab inimicis? Haec dextra, qua Gallos fudi a delubris vestris, iam in vinculis et catenis erit?* Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: sed invicta sibi quaedam patientissima iusti imperii civitas fecerat: nec adversus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, attollere oculos aut hiscere audebant. Coniecto in carcerem Manlio, satis constat, magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promisisse, obversatamque vestibulo carceris maestam turbam. Dictator de Volscis triumphavit: invidiaeque magis triumphus, quam gloriae, fuit. Quippe domi, non militiae, partum eum; actumque de cive, non de hoste, fremebant: unum defuisse tantum superbiae, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. Iamque haud procul seditione res erat: cuius leniendae causa, postulante nullo, largitor voluntarius repente senatus factus, Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci iussit: bina iugera et semisses agri assignati. Quod quum et parvum et paucis datum, et mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur; remedio irritatur seditio. Et iam magis insignis et sordibus et facie reorum turba Manliana erat, amotusque post triumphum abdicatione dictaturae terror et linguam et animos liberaverat hominum.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, *quod defensores suos semper in praecipitem locum favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. Sic Sp. Cassium, in agros plebem vocantem, sic Sp. Maelium, ab ore civium famem suis impensis propulsantem, oppressos; sic M. Manlium, mersam et obrutam fenore partem civitatis*

in libertatem ac lucem extrahentem, proditum ini Saginare plebem populares suos, ut iugulentur. cine patientiam fuisse, ut ad nutum dictatoris n sponderit vir consularis? Fingerent mentitum atque ideo non habuisse, quod tum responderet servo unquam mendacii poenam vincula fuisse? obversatam esse memoriam noctis illius, quae p ultima atque aeterna nomini Romano fuerit? no ciem agminis Gallorum, per Tarpeiam rupem dentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum arm plenum sudoris ac sanguinis, ipso paene Iove ere hostium manibus, vidissent? Selibrisne farris gr servatori patriae relatam? et quem prope coel cognomine certe Capitolino Iovi parem, fecerin pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam ficis arbitrio ducere animam? Adeo in uno om satis auxilii fuisse, nullam opem in tam mult esse? Iam ne nocte quidem turba ex eo loco di batur, refracturosque carcerem minabantur; remisso, quod erepturi erant, ex senatusconsu Manlius vinculis liberatur; quo facto non se finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem Latinis et Hernicis, simul colonis Circeiensibu Velitris, purgantibus se Volsci crimine belli, vosque repetentibus, ut suis legibus in eos an verterent, tristia responsa reddita; tristiora co quod cives Romani patriae oppugnandae ne consilia inissent. Non negatum itaque tantum ptivis; sed, in quo ab sociis tamen temperavera nuntiatum senatus verbis, facesserent propere be, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil e gationis ius, externo, non civi, comparatum, te

XVIII. Recrudescente Manliana seditione exitu anni comitia habita, creatique tribuni mi consulari potestate ex Patribus Ser. Cornelius ginensis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M

illus, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Pa-
ssus, T. Quinctius Cincinnatus secundum.
ncipio anni et Patribus et plebi peroppor-
:na pax data: plebi, quod non avocata de-
n cepit, dum tam potentem haberet ducem,
pugnandi; Patribus, ne quo externo terrore
:ur animi ab sanandis domesticis malis.
ıum pars utraque acrior aliquanto coorta
propinquum certamen aderat et Manlius.
domum plebe, cum principibus novandarum
erdiu noctuque consilia agitat, plenior ali-
ıimorum irarumque, quam antea fuerat.
:nderat ignominia recens in animo ad con-
inexperto: spiritus dabat, quod nec ausus
n in se dictator, quod in Sp. Maelio Cincin-
.nctius fecisset; et vinculorum suorum invi-
ı dictator modo abdicando dictaturam fu-
:d ne senatus quidem sustinere potuisset.
inflatus exacerbatusque iam per se accen-
ɔat plebis animos: *Quousque tandem igno-*
'es vestras, quas natura ne belluas quidem
voluit?' numerate saltem, quot ipsi sitis,
'sarios habeātis. Si singuli singulos aggres-
's, tamen acrius crederem vos pro libertate,
ı pro dominatione, certaturos. Quot enim
'rca singulos fuistis patronos, tot nunc ad-
um hostem eritis. Ostendite modo bellum;
ıebitis. Videant vos paratos ad vim; ius ipsi
. Audendum est aliquid universis, aut omnia
atienda. Quousque me circumspectabitis?
:m nulli vestrum deero: ne fortuna mea desit,
'pse vindex vester, ubi visum inimicis est,
'cnte fui: et vidistis in vincula duci universis
a singulis vobis vincula depuleram. Quid
'plus in me audeant inimici? an exitum Cas-

mini: dii prohibebunt haec: sed nunquam propter m de coelo descendent. Vobis dent mentem, oportet, u prohibeatis: sicut mihi dederunt armato togatoqu ut vos a barbaris hostibus, a superbis defenderem civi bus. Tam parvus animus tanti populi est, ut sempe vobis auxilium adversus inimicos satis sit? nec ullum nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen adver sus Patres noritis? Nec hoc natura insitum vobis est sed usu possidemini. Cur enim adversus externo tantum animorum geritis, ut imperare illis aequum censeatis? quia consuestis cum iis pro imperio certare adversus hos tentare magis, quam tueri, libertatem Tamen qualescunque duces habuistis, qualescunqu ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacunque petistis, obti nuistis seu vi, seu fortuna vestra. Tempus est, etiam maiora conari. Experimini modo et vestram felici tatem, et me, ut spero, feliciter expertum: minore ne gotio, qui imperet Patribus, imponetis, quam, qui re sisterent imperantibus, imposuistis. Solo aequanda sunt dictaturae consulatusque, ut caput attollere Ro mana plebes possit. Proinde adeste, prohibete ius d pecuniis dici. Ego me patronum profiteor plebi quod mihi cura mea et fides nomen induit. Vos si qu insigni magis imperii honorisve nomine vestrum ap pellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinend ea, quae vultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad finem con silia pervenerint, sat planum traditur.

XIX. At in parte altera senatus de secessione i domum privatam plebis, forte etiam in arce positam et imminenti mole libertati, agitat. Magna pars vo ciferantur, *Servilio Ahala opus esse, qui non in vin cula duci iubendo irritet publicum hostem, sed uniu iactura civis finiat intestinum bellum.* Decurritur a leniorem verbis sententiam, vim tamen eandem ha bentem, *Ut videant* magistratus, ne quid ex pernic

sis consiliis M. Manlii respublica detrimenti capiat. Tum tribuni consulari potestate, tribunique plebi (nam et, quia eundem et suae potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, Patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. Quum praeter vim et caedem nihil cuiquam occurreret, eam autem ingentis dimicationis fore appareret; tum M. Maenius et Q. Publilius tribuni plebis, *Quid Patrum et plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? Diem dicere ei nobis in animo est. Nihil minus populare quam regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint, et ex advocatis iudices facti erunt, et accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, et regni crimen in medio; nulli magis, quam libertati, favebunt, suae.*

XX. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt. Quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt; nec cum eo non modo Patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremo ne fratres quidem A. et T. Manlios: quod ad eum diem nunquam usu venisset, ut in tanto discrimine non et proximi vestem mutarent. Ap. Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse. Consensu opprimi popularem virum, quod primus a Patribus ad plebem defecisset. Quum dies venit, quae, praeter coetus multitudinis seditiosasque voces, et largitionem et fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen ab accusatoribus obiecta sint reo, apud neminem auctorem invenio: nec dubito haud parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in causa, sed in loco, fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines, quae et quanta de

cora foeda cupiditas regni non ingrata solum, sed invisa etiam, reddiderit. Homines prope quadringentos produxisse dicitur, quibus sine fenore expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset. Ad haec, decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protulisse etiam conspicienda; spolia hostium caesorum ad triginta: dona imperatorum ad quadraginta: in quibus insignes duas murales coronas, civicas octo. Ad haec servatos ex hostibus cives produxisse; inter quos C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum. Et quum ea quoque, quae bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis aequando, memorasset, nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; et identidem, Capitolium spectans, Iovem deosque alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusque esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent: et orasse singulos universosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad deos immortales versi, de se iudicarent. In campo Martio quum centuriatim populus citaretur, et reus, ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad deos preces avertisset; apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent ab tanti memoria decoris, nunquam fore in praeoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita prodicta die, in Poetelinum lucum extra portam Nomentanam, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est. Ibi crimen valuit, et obstinatis animis triste iudicium, invisumque etiam iudicibus, factum. Sunt qui per duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores sint damnatum. Tribuni de saxo Tarpeio deiecerunt: locusque idem in uno homine et eximiae gloriae monumentum et poenae ultimae fuit. Adie

etae mortuo notae sunt: publica una; quod, domus eius fuisset, ubi nunc aedes atque officii netae est, latum ad populum est, ne quis patric arce aut Capitolio habitaret: gentilicia altera; gentis Manliae decreto cautum est, ne quis de M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, in libera civitate natus esset, memorabilis. Popu brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, pe ipsas recordantem virtutes, desiderium eius ten Pestilentia etiam brevi consecuta, nullis occurrei bus tantae cladis causis, ex Manliano supplicio m gnae parti videri orta: violatum Capitolium esse sa guine servatoris: nec diis cordi fuisse poenam ei oblatam prope oculis suis, a quo sua templa erept e manibus hostium essent.

XXI. Pestilentiam inopia frugum, et vulgatam itriusque mali famam anno insequente multiplex bel-ım excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, er. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Aemilio ter-ım, M. Trebonio, tribunis militum consulari po-state. Hostes novi, praeter Volscos, velut sorte adam prope in aeternum exercendo Romano militi os, Circeiosque et Velitras colonias iam diu mo-ıtes defectionem, et suspectum Latium, Lanuvini m, quae fidelissima urbs fuerat, subito exorti. atres rati contemptu accidere, quod Veliternis us suis tam diu impunita defectio esset, decreve-ut primo quoque tempore ad populum ferretur llo iis indicendo: ad quam militiam quo para-ebes esset, quinqueviros Pomptino agro divi-, et triumviros Nepete coloniae deducendae runt. Tum, ut bellum iuberent, latum ad po-est: et, nequicquam dissuadentibus tribuni omnes tribus bellum iusserunt. Apparat bellum est; exercitus propter pestilen tus. Eaque cunctatio colonis spatium

rat deprecandi senatum; et magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni privato, ut fit, periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne, soli crimini subiecti, piacula irae Romanorum dederentur, avertissent colonias a consiliis pacis. Neque in senatu solum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut praedatum in agrum Romanum exirent. Haec nova iniuria exturbavit omnem spem pacis. De Praenestinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta: arguentibusque eos Tusculanis, et Gabinis, et Lavicanis, quorum in fines incursatum erat, ita placide ab senatu responsum est, ut minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, appareret.

XXII. Insequenti anno Sp. et L. Papirii, novi tribuni militum consulari potestate, Velitras legiones duxere; quattuor collegis, Ser. Cornelio Maluginense quartum, Q. Servilio, Ser. Sulpicio, L. Aemilio quartum, tribunis ad praesidium urbis, et si qui ex Etruria novi motus nuntiarentur, (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras adversus maiora paene auxilia Praenestinorum, quam ipsam colonorum multitudinem, secundo proelio pugnatum est; ita ut propinquitas urbis hosti et causa maturioris fugae, et unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione tribuni abstinuere; quia et anceps erat, nec in perniciem coloniae pugnandum censebant. Literae Romam ad senatum cum victoriae nuntiis, acriores in Praenestinum, quam in Veliternum hostem, missae. Itaque ex senatusconsulto populique iussu bellum Praenestinis indictum: qui, coniuncti Volscis, anno insequente Satricum, coloniam populi Romani pertinaciter a colonis defensam, vi expugnarunt, foedeque in captis exercuere victoriam. Eam rem aegre passi Romani, M. Furium Camillum septimum

tribunum militum creavere. Additi collegae A. et L. Postumii Regillenses, ac L. Furius, cum L. Lucretio et M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum. Adiutor ex tribunis sorte L. Furius datur; non tam e republica, quam ut collegae materia ad omnem laudem esset; et publice, quod rem temeritate eius prolapsam restituit; et privatim, quod ex errore gratiam potius eius sibi, quam suam gloriam, petiit. Exactae iam aetatis Camillus erat, comitiisque iurare parato in verba excusandae valetudini solita consensus populi restiterat: sed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat, virebatque integris sensibus, et civiles iam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quattuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posterum diem, ad Satricum profectus. Ibi eum expugnatores coloniae haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum praestabant, opperiebantur. Postquam appropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi, quin periculum summae rerum facerent: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse.

XXIII. Idem ardor et in Romano exercitu erat, et in altero duce: nec praesentis dimicationis fortunam ulla res, praeterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur: qui occasionem iuvandarum ratione virium trahendo bello quaerebat. Eo magis hostis instare; nec iam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, et vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. Id aegre patiebatur Romanus miles; multo aegrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox quum aetate et ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. Hic per se iam milites incitatos insuper instigabat

elevando, qua una poterat, aetate auctoritatem collegae: *Iuvenibus bella data*, dictitans, *et cum corporibus vigere et deflorescere animos; cunctatorem ex acerrimo bellatore factum; et, qui adveniens castra urbesque primo impetu rapere sit solitus, eum residentem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem, quod tempus, quem insidiis instruendis locum? Frigere ac torpere senis consilia. Sed Camillo quum vitae satis, tum gloriae esse. Quid attinere, cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem esse deceat, pati consenescere vires?* His sermonibus tota in se averterat castra: et, quum omnibus locis posceretur pugna, *Sustinere*, inquit, *M. Furi, non possumus impetum militum: et hostis, cuius animos cunctando auximus, iam minime toleranda superbia insultat. Cede unus omnibus, et patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas.* Ad ea Camillus: *Quae bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in iis neque se, neque populum Romanum, aut consilii sui, aut fortunae poenituisse: nunc scire, se collegam habere iure imperioque parem, vigore aetatis praestantem. Itaque se, quod ad exercitum attineat, regere consuesse, non regi: collegae imperium se non posse impedire. Diis bene iuvantibus ageret quod e republica duceret. Aetati suae se veniam etiam petere, ne in prima acie esset: quae senis munia in bello sint, iis se non defuturum. Id a diis immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat.* Nec ab hominibus salutaris sententia, nec a diis tam piae preces auditae sunt. Primam aciem auctor pugnae instruit, subsidia Camillus firmat, validamque stationem pro castris opponit: ipse edito loco spectator intentus in eventum alieni consilii constitit.

XXIV. Simul primo concursu concrepuere arma

nostis dolo, non metu, pedem retulit. Lenis ab ι go clivus erat inter aciem et castra: et, quod mu tudo suppeditabat, aliquot validas cohortes in cast armatas instructasque reliquerant, quae inter co missum iam certamen, ubi vallo appropinquasset h stis, erumperent. Romanus, cedentem hostem effu sequendo in locum iniquum pertractus, opportun huic eruptioni fuit. Versus itaque in victorem terro et novo hoste, et supina valle Romanam inclinavi aciem. Instant Volsci recentes, qui e castris impetun fecerant; integrant et illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. Iam non recipiebat se Romanus miles; sed, immemor recentis ferociae veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: quum Camillus, subiectus a circumstantibus in equum, et raptim subsidiis oppositis, *Haec est*, inquit, *milites, pugna, quam poposcistis? Quis homo, quis deus est, quem accusare possitis? Vestra illa temeritas, vestra ignavia haec est. Secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum; et, quod ductu meo soletis, vincite. Quid vallum et castra spectatis? neminem vestrum illa, nisi victorem, receptura sunt.* Pudor rimo tenuit effusos: inde, ut circumagi signa, obertique aciem viderunt in hostem, et dux, praeteriam quod tot insignis triumphis, etiam aetate venebilis, inter prima signa, ubi plurimus labor pericumque erat, se offerebat, increpare singuli se quise et alios, et adhortatio in vicem totam alacri clare pervasit aciem. Neque alter tribunus rei de-t: sed, missus a collega restituente peditum aciem equites, non castigando, (ad quam rem leviorem torem eum culpae societas fecerat) sed, ab impetotus ad preces versus, orare singulos universos *ut se, reum fortunae eius diei*, crimine eximerent. *ente ac prohibente* collega, temeritatis me omnium *socium, quam* unius prudentiae, dedi. Cam

lus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt; ego, ni restituitur pugna, (quod miserrimum est) fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam. Optimum visum est, in fluctuantem aciem tradi equos, et pedestri pugna invadere hostem. Eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime peditum copias vident: nihil, neque apud duces, neque apud milites, remittitur a summo certamine animi. Sensit ergo eventus virtutis enisae opem: et Volsci, qua modo simulato metu cesserant, ea in veram fugam effusi, magna pars et in ipso certamine, et post in fuga caesi: ceteri in castris, quae capta eodem impetu sunt; plures tamen capti, quam occisi.

XXV. Ubi in recensendis captivis quum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur, percunctantibusque fassi, publico consilio se militasse. Cuius tam vicini belli metu Camillus motus, *extemplo se Romam captivos ducturum,* ait, *ne Patres ignari sint, Tusculanos ab societate descisse: castris exercituique interim, si videatur, praesit collega.* Documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus praeferret. Nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam eius videbatur, qua data in tam praecipitem casum respublica esset; et quum in exercitu, tum Romae constans omnium fama erat, quum varia fortuna in Volscis gesta res esset, adversae pugnae fugaeque in L. Furio culpam, secundae decus omne penes M. Furium esse. Introductis in senatum captivis, quum bello persequendos Tusculanos Patres censuissent, Camilloque id bellum mandassent; adiutorem sibi ad eam rem unum petit: permissoque, ut ex collegis optaret, quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit. Qua moderatione animi quum collegae levavit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum

Tusculanis bellum: pace constanti vim Ron cuerunt, quam armis non poterant. Intrant Romanis non demigratum ex propinquis itin non cultus agrorum intermissus: patentibu urbis, togati obviam frequentes imperatoril cessere: commeatus exercitui comiter in ca urbe et ex agris devehitur. Camillus, castr portas positis, eademne forma pacis, quae i ostentaretur, etiam intra moenia esset, scire cu ingressus urbem, ubi patentes ianuas, et ta apertis proposita omnia in medio vidit, intent opifices suo quemque operi, et ludos literarum pere discentium vocibus, ac repletas semitas, vulgus aliud, puerorum et mulierum huc atque euntium, qua quemque suorum usuum causae ferr nihil usquam, non pavidis modo, sed ne miranti quidem simile; circumspiciebat omnia, inquir oculis, ubinam bellum fuisset. Adeo nec amotae usquam, nec oblatae ad tempus vestigium ull erat: sed ita omnia constanti tranquilla pace, ut vix fama belli perlata videri posset.

XXVI. Victus igitur patientia hostium, senat eorum vocari iussit. *Soli adhuc*, inquit, *Tuscula vera arma verasque vires, quibus ab ira Romanor vestra tutaremini, invenistis. Ite Romam ad senatu aestimabunt Patres, utrum plus ante poenae, an nu veniae meriti sitis. Non praecipiam gratiam publ beneficii. Deprecandi potestatem a me habueril recibus eventum vestris senatus, quem videbitur, it.* Postquam Romam Tusculani venerunt, se isque paullo ante fidelium sociorum maestus in ibulo curiae est conspectus, moti extemplo Patr cari eos iam tum hospitaliter magis, quam hosti , iussere. Dictator Tusculanus ita verba fe *ibus bellum indixistis*, intulistisque, Patres co *sicut nunc videtis* nos stantes in vestibulo

vestrae, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris processimus. Hic noster, hic plebis nostrae habitus fuit, eritque semper, nisi si quando a vobis, proque vobis, arma acceperimus. Gratias agimus et ducibus vestris et exercitibus, quod oculis magis, quam auribus, crediderunt; et, ubi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. Pacem, quam nos praestitimus, eam a vobis petimus: bellum eo, sicubi est, avertatis, precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur. Haec mens nostra est; dii immortales faciant, tam felix, quam pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixistis; etsi revicta rebus verbis confutare nihil attinet; tamen, etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, quum tam evidenter poenituerit, tutum censemus. Peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat. Tantum fere verborum ab Tusculanis factum. Pacem in praesentia, nec ita multo post civitatem etiam, impetraverunt: ab Tusculo legiones reductae.

XXVII. Camillus consilio et virtute in Volsco bello, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam patientia et moderatione insignis, magistratu abiit; creatis tribunis militaribus in insequentem annum, L. et P. Valeriis, Lucio quintum, Publio tertium, et C. Sergio tertium, L. Menenio secundum, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus, maxime propter incertam famam aeris alieni; aggravantibus summam etiam invidiae eius tribunis plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis, quam fortuna, debentium laborare creditum videri expediebat. Creati censores C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis: coeptaque iam res morte Postumii, quia collegam suffici censori religio erat, interpellata est. Igitur quum Sulpicius abdicasset se magistratu,

censores alii, vitio creati, non gesserunt magistratum. Tertios creari, velut diis non accipientibus in eum annum censuram, religiosum fuit. Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. *Fugere senatum testes, tabulas publicas, census cuiusque, quia nolint conspici summam aeris alieni, quae indicatura sit, demersam partem a parte civitatis: quum interim obaeratam plebem obiectari aliis atque aliis hostibus. Passim iam sine ullo discrimine bella quaeri. Ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Praenestinis iam intentari arma; civium magis quam hostium odio; ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribuniciam, de levando fenore et fine aliarum iniuriarum agentem. Quod si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quemquam civem Romanum ob creditam pecuniam passuros, neque delectum haberi; donec, inspecto aere alieno, initaque ratione minuendi eius, sciat unusquisque, quid sui, quid alieni sit: supersit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur.* Merces seditionis proposita confestim seditionem excitavit: nam et addicebantur multi, et ad Praenestini famam belli novas legiones scribendas Patres censuerant; quae utraque simul auxilio tribunicio et consensu plebis impediri coepta. Nam neque duci addictos tribuni sinebant, neque iuniores nomina dabant. Quum Patribus minor praesens cura creditae pecuniae iuris exsequendi, quam delectus, esset; quippe iam a Praeneste profectos hostes in agro Gabino consedisse nuntiabatur; interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quam deterruerat: neque aliud ad seditionem exstinguendam in urbe, quam prope illatum moenibus ipsis bellum, valuit.

XXVIII. Nam quum esset Praenestinis nuntiatum, nullum exercitum conscriptum Romae, nullum ducem certum esse, Patres ac plebem in semet ipsos versos: occasionem rati duces eorum, raptim agmine acto, pervastatis protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. Conclamatum ad arma, concursumque in muros atque portas est: tandemque, ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quinctium Cincinnatum creavere. Is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tantus eius magistratus terror erat) simul hostes a moenibus recessere, et iuniores Romani ad edictum sine retractatione convenere. Dum conscribitur Romae exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita: inde agrum late populantes, *fatalem se urbi Romanae locum cepisse*, inter se iactabant: *similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. Etenim, si diem, contactum religione, insignemque nomine eius loci, timeant Romani, quanto magis Alliensi die Alliam ipsam, monumentum tantae cladis, reformidaturos? Species profecto his ibi truces Gallorum sonumque vocis in oculis atque in auribus fore.* Has inanium rerum inanes ipsas volventes cogitationes, fortunae loci delegaverant spes suas. Romani contra, *Ubicunque esset Latinus hostis, satis scire, eum esse, quem, ad Regillum lacum devictum, centum annorum pace obnoxia tenuerint. Locum, insignem memoria cladis, irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriae suae. Quin ipsi sibi Galli si offerantur illo loco, se ita pugnaturos, ut Romae pugnaverint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios; tunc, quum effecerint, ne quis hostis, qui moenia Romana intrasset, nuntium* secundae adversaeque fortunae *domum perferret.*

X. His utrimque animis ad Alliam ventum
ctator Romanus, postquam in conspectu ho-
ıt instructi intentique, *Videsne tu*, inquit, *A.*
ıi, loci fortuna illos fretos ad Alliam consti-
ıc illis dii immortales certioris quicquam fidu-
iorisve quod sit auxilii, dederint. At tu, fre-
is animisque, concitatis equis invade mediam
go cum legionibus in turbatos trepidantesque
signa. Adeste, dii testes foederis, et expetite
debitas simul vobis violatis, nobisque per ve-
umen deceptis. Non equitem, non peditem
re Praenestini: primo impetu ac clamore
i ordines sunt. Dein, postquam nullo loco
at acies, terga vertunt; consternatique, et
castra etiam sua pavore praelati, non prius
fuso cursu sistunt, quam in conspectu Prae-
it. Ibi ex fuga dissipati, locum, quem tumul-
pere communirent, capiunt: ne, si intra moe-
cepissent, extemplo ureretur ager, depopu-
omnibus obsidio urbi inferretur. Sed, post-
ireptis ad Alliam castris, victor Romanus ad-
quoque munimentum relictum: et, vix moe-
rati, oppido se Praeneste includunt. Octo
a oppida erant sub ditione Praenestinorum
rcumlatum bellum: deincepsque, haud ma-
amine captis, Velitras exercitus ductus. Eae
expugnatae: tum ad caput belli Praeneste
Id non vi, sed per deditionem, receptum
Quinctius, semel acie victor, binis castris
novem oppidis vi captis, Praeneste in dedi-
accepto, Romam revertit: triumphansque si-
raeneste devectum, Iovis Imperatoris in Ca-
ı tulit. Dedicatum est inter cellam Iovis ac
ıe; tabulaque sub eo fixa, monumentum re-
tarum, his ferme incisa literis fuit: Iupiter

tor oppida novem caperet. Die vicesimo, qu
tus erat, dictatura se abdicavit.

XXX. Comitia inde habita tribunorum milit
consulari potestate; quibus aequatus patriciorum p
beiorumque numerus. Ex Patribus creati P. et
Manlii, cum L. Iulio: plebes C. Sextilium, M. Al
binium, L. Antistium dedit. Manliis, quod genere
beios, gratia Iulium anteibant, Volsci provincia
sorte, sine comparatione, extra ordinem data q
et ipsos postmodo, et Patres, qui dederant, poeni
Inexplorato pabulatum cohortes misere. Quibus s
ut circumventis, cum id falso nuntiatum esset,
praesidio ut essent, citati feruntur, ne auctore
dem asservato, qui eos, hostis Latinus pro mili
mano, frustratus erat, ipsi in insidias praecipit
Ibi dum iniquo loco sola virtute militum rest
caeduntur caeduntque, castra interim Romana
centia in campo, ab altera parte hostes inva
Ab ducibus utrobique proditae temeritate atque
scitia res. Quicquid superfuit fortunae populi
mani, id militum etiam sine rectore stabilis vi
tutata est. Quae ubi Romam sunt relata, pri
dictatorem dici placebat: deinde, postquam qui
res ex Volscis afferebantur, et apparuit, nescire
victoria et tempore uti, revocati etiam inde exe
tus ac duces: otiumque inde, quantum a Vols
fuit. Id modo extremo anno tumultuatum, q
Praenestini concitatis Latinorum populis rebel
runt. Eodem anno Setiam, ipsis querentibus pe
riam hominum, novi coloni ascripti. Rebusque h
prosperis bello, domestica quies, quam tribunor
militum ex plebe gratia maiestasque inter suos o
nuit, solatium fuit.

XXXI. Insequentis anni principia statim sedit
ne ingenti arsere, tribunis militum consulari p
state Sp. Furio, Q. Servilio secundum, C. Licin

Cloelio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem et materia et causa seditionis aes alienum: cuius noscendi gratia Sp. Servilius Priscus, Q. Cloelius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt. Namque trepidi nuntii primo, fuga deinde ex agris, legiones Volscorum ingressas fines, popularique passim Romanum agrum, attulere. In qua trepidatione tantum afuit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior potestas tribunicia impediendo delectui esset: donec conditiones impositae Patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut ius de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi sumpto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit, duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisis duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius et L. Geganius laeva ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hostis obvius fuit. Populatio itaque non illi vagae similis, quam Volscus latrocinii more, discordiae hostium fretus, et virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; sed ab iusto exercitu iusta ira facta, spatio quoque temporis gravior. Quippe a Volscis, timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factae erant: Romano contra etiam in hostico morandi causa erat, ut hostem ad certamen eliceret. Itaque, omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quae extra moenia fuit, hominum pecudumque praeda abacta, Romam utrimque exercitus reducti.

XXXII. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietae res ab hostibus erant, celebrari de integro iurisdictio; et tantum abesse spes veteris levandi fenoris, ut tributo novum fenus contraheretur in murum, a censoribus locatum saxo

quadrato faciundum: cui succumbere oneri coacta plebes; quia, quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militum patricios omnes, coacta principum opibus, fecit, L. Aemilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. et C. Quinctios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinuere, ut adversus Latinos Volscosque, qui coniunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediente omnibus iunioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum ad praesidium urbis; alterum, qui, si qui alibi motus exstitisset, ad subita belli mitti posset; tertium longe validissimum P. Valerius et L. Aemilius ad Satricum duxere. Ubi quum aciem instructam hostium loco aequo invenissent, extemplo pugnatum: et, ut nondum satis claram victoriam, sic prosperae spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. Postero die iterata pugna: et aliquamdiu aequa virtute fortunaque Latinae maxime legiones, longa societate militiam Romanam edoctae, restabant. Eques immissus ordines turbavit; turbatis signa peditum illata: quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti: et ut semel inclinavit pugna, iam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes quum Satricum, quod duo millia inde aberat, non castra, peterent, ab equitatu maxime caesi: castra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quae proelio proxima fuit, fugae simili agmine petunt Antium: et quum Romanus exercitus prope vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quam ira, celeritatis habuit. Prius itaque moenia intravere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere aut morari posset. Inde aliquot dies vastando agro absumpti, nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad moenia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnae casum.

XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinosque

quum Antiates, victi malis subactique bello, ɛt nati erant, et consenuerant, deditionem ınt; Latinos ex diutina pace nova defectio us adhuc animis ferociores ad perseveran-bello faceret. Finis certaminis fuit, post-risque apparuit, nihil per alteros stare, quo ıcepta persequerentur. Latini profecti a so-ɔacis, ut rebantur, inhonestae sese vindica-Antiates, incommodis arbitris salutarium rum remotis, urbem agrosque Romanis de-Ira et rabies Latinorum, quia nec Romanos edere, nec Volscos in armis retinere potue-erupit, ut Satricum urbem, quae receptacu-mum iis adversae pugnae fuerat, igni concre-: nec aliud tectum eius superfuit urbis, quum ıriter sacris profanisque iniicerent, quam ma-tutae templum. Inde eos nec sua religio, nec dia deum arcuisse dicitur, sed vox horrenda, mplo cum tristibus minis, ni nefandos ignes delubris amovissent. Incensos ea rabie im-usculum tulit, ob iram, quod, deserto com-ɔncilio Latinorum, non in societatem modo ım, sed etiam in civitatem, se dedissent. Pa-ı portis quum improviso incidissent, primo : oppidum praeter arcem captum est. In ar-pidani refugere cum coniugibus ac liberis, ןue Romam, qui certiorem de suo casu sena-erent, misere. Haud segnius, quam fide po-nani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. ctius et Ser. Sulpicius tribuni militum duxe-.usas portas Tusculi, Latinosque simul obsi-ı atque obsessorum animo hinc moenia Tu-eri vident, illinc arcem oppugnare; terrere pavere. Adventus Romanorum mutaverat e partis animos. Tusculanos ex ingenti me-

fiducia mox capiendae arcis, quoniam
rentur, in exiguam de se ipsis spem vert
tur ex arce clamor ab Tusculanis: excip
to maiore ab exercitu Romano. Utrim
Latini: nec impetus Tusculanorum, d
ex superiore loco, sustinent: nec Roma
tes moenia molientesque obices porta
possunt. Scalis prius moenia capta;
claustra portarum: et quum anceps ho
te et a tergo urgeret; nec ad pugnam
ad fugam loci quicquam superesset; i
ad unum omnes. Recuperato ab host
exercitus Romam est reductus.

XXXIV. Quanto magis prosperis e
tranquilla omnia foris erant, tanto in
trum in dies miseriaeque plebis cresc
eo ipso, quod necesse erat solvi, fac
impediretur. Itaque, quum iam ex re n
set, fama et corpore, iudicati atque a
toribus satisfaciebant, poenaque in vi
serat. Adeo ergo obnoxios summiseran
infimi solum, sed principes etiam plebi
do ad tribunatum militum inter patrici
quod tanta vi, ut liceret, tetenderant;
beios quidem magistratus capessendos
ulli viro acri experientique animus esse
nemque honoris, usurpati modo a plel
annos, recuperasse in perpetuum Patre
Ne id nimis laetum parti alteri esset, p
rumque solet, rem ingentem moliundi
venit. M. Fabii Ambusti, potentis vir
sui corporis homines, tum etiam ad p
haudquaquam inter id genus contempt
batur, filiae duae nuptae, Ser. Sulpicio
C. Licinio Stoloni erat, illustri quide
plebeio: eaque ipsa affinitas haud

Fabio ad vulgum quaesierat. Forte ita incidit, ut, in Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiae quum inter se, ut fit, sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is de foro se domum reciperet, forem, ut mos est, virga percuteret. Quum ad id, moris eius insueta, expavisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Ceterum is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentia quoque prosequentium rogantiumque, *numquid vellet?* credo fortunatum matrimonium ei sororis visum; suique ipsam malo arbitrio, quo a proximis quisque minime anteiri vult, poenituisse. Confusam eam ex recenti morsu animi quum pater forte vidisset, percunctatus, *satin' salvae?* avertentem causam doloris (quippe nec satis piam adversus sororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit comiter sciscitando, ut fateretur, eam esse causam doloris, quod iuncta impari esset, nupta in domo, quam nec honos nec gratia intrare posset. Consolans inde filiam Ambustus bonum animum habere iussit: eosdem propediem domi visuram honores, quos apud sororem videat. Inde consilia inire cum genero coepit, adhibito L. Sextio, strenuo adolescente, et cuius spei nihil praeter genus patricium deesset.

XXXV. Occasio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim aeris alieni; cuius levamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum speraret. Accingendum ad eam cogitationem esse. Conando agendoque iam eo gradum fecisse plebeios, unde, si porro annitantur, pervenire ad summa, et Patribus aequari, tam honore, quam virtute, possent. In praesentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibimet ipsi viam ad ceteros honores aperirent. Creatique tribuni C. Licinius

patriciorum, et pro commodis plebis: unam de aere alieno, ut, deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id, quod superesset, triennio aequis portionibus persolveretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta iugera agri possideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, consulumque utique alter ex plebe crearetur. Cuncta ingentia, et quae sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniae, honorum, discrimine proposito, conterriti Patres, quum trepidassent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio, praeter expertam multis iam ante certaminibus intercessionem, invento, collegas adversus tribunicias rogationes comparaverunt. Qui, ubi tribus ad suffragium ineundum citari a Licinio Sextioque viderunt, stipati Patrum praesidiis, nec recitari rogationes, nec sollenne quicquam aliud ad sciscendum plebi fieri passi sunt. Iamque frustra saepe concilio advocato, quum pro antiquatis rogationes essent; *Bene habet*, inquit Sextius: *quandoquidem tantum intercessionem pollere placet, isto ipso telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite, Patres, tribunis militum creandis: faxo, ne iuvet vox ista, VETO, qua nunc concinentes collegas nostros tam laeti auditis.* Haud irritae cecidere minae: comitia, praeter aedilium tribunorumque plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque, tribuni plebis refecti, nullos curules magistratus creari passi sunt: eaque solitudo magistratuum, et plebe reficiente duos tribunos, et his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

XXXVI. Alia bella opportune quievere: Veliterni coloni, gestientes otio, quod nullus exercitus Romanus esset, et agrum Romanum aliquoties incursavere, et Tusculum oppugnare adorti sunt. Eaque

res, Tusculanis veteribus sociis, novis civibus, opem orantibus, verecundia maxime non Patres modo, sed etiam plebem, movit. Remittentibus tribunis plebis, comitia per interregem sunt habita; creatique tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. et C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in comitiis, plebem habuere: ingentique contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modo summovere hostem, sed intra suamet ipsum moenia compulere. Obsidebanturque haud paullo vi maiore Velitrae, quam Tusculum obsessum fuerat: nec tamen ab iis, a quibus obsideri coeptae erant, expugnari potuere. Ante novi creati sunt tribuni militum: Q. Servilius, C. Veturius, A. et M. Cornelii, Q. Quinctius, M. Fabius. Nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In maiore discrimine domi res vertebantur: nam praeter Sextium Liciniumque latores legum, iam octavum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium ferebat. Et, quum octo ex collegio tribunorum plebis primo intercessores legum fuissent, quinque soli erant: et (ut ferme solent, qui a suis desciscunt) capti, et stupentes animi, vocibus alienis id modo, quod domi praeceptum erat, intercessioni suae praetendebant: *Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse: in adventum militum comitia differri debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium ferret.* Sextius Liciniusque, cum parte collegarum, et uno ex tribunis militum Fabio, artifices iam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores Patrum productos interrogando de singulis, quae ferebantur ad populum, fatigabant: *Auderentne* postulare, ut, quum bina *iugera agri plebi dividerentur,* ipsis plus quingent

civium possiderent agros; plebeio homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturae, suus pateret ager? An placeret, fenore circumventam plebem potius, quam sorte creditum solvat, corpus in nervum ac supplicia dare: et gregatim quotidie de foro addictos duci, et repleri vinctis nobiles domos? et, ubicunque patricius habitet, ibi carcerem privatum esse?

XXXVII. Haec indigna miserandaque auditu quum apud timentes sibimet ipsos, maiore audientium indignatione, quam sua, increpuissent: *atqui nec agros occupandi modum, nec fenore trucidandi plebem alium Patribus unquam fore,* affirmabant, *nisi alterum ex plebe consulem, custodem suae libertatis, plebes fecisset. Contemni iam tribunos plebis, quippe quae potestas iam suam ipsa vim frangat intercedendo. Non posse aequo iure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit. Nisi imperio communicato, nunquam plebem in parte pari reipublicae fore: nec esse, quod quisquam satis putet, si plebeiorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. An iam memoria exisse, quum tribunos militum iccirco potius, quam consules, creari placuisset, ut et plebeiis pateret summus honos, quattuor et quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? Qui crederent, duobus nunc in locis sua voluntate impartituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? et ad consulatum viam fieri passuros, qui tribunatum saeptum tam diu habuerint? Lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat: et seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus; quoniam in certamine relictus praemium semper potentioris futurus sit. Nec iam posse dici id, quod antea iactare soliti sint,* non esse in plebeiis idoneos viros *ad curules magistratus.* Numquid enim socordius aut

segnius rempublicam administrari post P. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit, quam per eos annos gesta sit, quibus praeter patricios nemo tribunus militum fuerit? Quin contra patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebeium. Quaestores quoque, sicut tribunos militum, paucis ante annis ex plebe coeptos creari: nec ullius eorum populum Romanum poenituisse. Consulatum superesse plebeiis: eam esse arcem libertatis, id columen. Si eo perventum sit, tum populum Romanum vere exactos ex urbe reges, et stabilem libertatem suam existimaturum. Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, maiora liberis relinquenda. Huius generis orationes ubi accipi videre; novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sacris faciundis decemviri creentur; ita ut pars ex plebe, pars ex Patribus fiat: omniumque earum rogationum comitia in adventum eius exercitus differunt, qui Velitras obsidebat.

XXXVIII. Prius circumactus est annus, quam a Velitris reducerentur legiones. Ita suspensa de legibus res ad novos tribunos militum dilata: nam plebis tribunos eosdem duos utique, quia legum latores erant, plebes reficiebat. Tribuni militum creati T. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimam dimicationem de legibus ventum: et, quum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret, trepidi Patres ad duo ultima auxilia, summum imperium summumque ad civem, decurrunt. Dictatorem dici placet: dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Aemilium cooptat. Legum quoque latores adversus tantum apparatum adversariorum et ipsi causam plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indicto, tri-

bus ad suffragium vocant. Quum dictator, stipatus agmine patriciorum, plenus irae minarumque consedisset, atque ageretur res solito primum certamine inter se tribunorum plebi ferentium legem intercedentiumque, et, quanto iure potentior intercessio erat, tantum vinceretur favore legum ipsarum latorumque, et, *Uti rogas*, primae tribus dicerent; tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites, iam vos tribunicia libido, non potestas, regit, et intercessionem, secessione quondam plebis partam, vobis eadem vi facitis irritam; qua non reipublicae magis universae, quam vestra causa, dictator intercessioni adero, eversumque vestrum auxilium imperio tutabor. Itaque, si C. Licinius et L. Sextius intercessioni collegarum cedunt; nihil patricium magistratum inseram concilio plebis. Si adversus intercessionem, tanquam captae civitati leges imponere tendunt, vim tribuniciam a se ipsa dissolvi non patiar.* Adversus ea quum contemptim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent, tum percitus ira Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, misit: et addidit minas, si pergerent, sacramento omnes iuniores adacturum, exercitumque extemplo ex urbe educturum. Terrorem ingentem incusserat plebi; ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit. Sed, re neutro inclinata, magistratu se abdicavit; seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam: seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentum millium ei multa esset. Sed auspiciis magis, quam novi exempli rogatione, deterritum ut potius credam, quum ipsius viri facit ingenium, tum quod ei suffectus est extemplo P. Manlius dictator: (quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset?) et quod eundem *M. Furium* dictatorem insequens annus habuit, haud

sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quod eo tempore, quo promulgatum de multa eius traditur, aut et huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas et haec lata erat, impedire: et, quoad usque ad memoriam nostram tribuniciis consularibusque certatum viribus est, dictaturae semper altius fastigium fuit.

XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam novamque a Manlio initam, ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, apparuit, quae ex promulgatis plebi, quae latoribus gratiora essent: nam de fenore atque agro rogationes iubebant, de plebeio consulatu antiquabant. Et perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinavit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id aegre Patres passos accipio; dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud Patres excusare solitum, simul negantem, magistri equitum maius, quam tribuni consularis, imperium esse. Licinius Sextiusque, quum tribunorum plebi creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut, negando iam sibi velle continuari honorem, acerrime accenderent ad id, quod dissimulando petebant, plebem. *Nonum se annum iam velut in aciem adversus optimates maximo privatim periculo, nullo publice emolumento stare. Consenuisse iam secum et rogationes promulgatas, et vim omnem tribuniciae potestatis. Primo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse: deinde ablegatione iuventutis ad Veliternum bellum: postremo dictatorium fulmen in se intentatum. Iam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare; quippe qui etiam omen plebeio consuli, magistro equitum ex plebe dicendo, dederit: se ipsam plebem et commoda morari*

sua. Liberam urbem ac forum a creditoribus, liberos agros ab iniustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. Quae munera quando tandem satis grato animo aestimaturos, si, inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris latoribus earum incidant? Non esse modestiae populi Romani id postulare, ut ipse fenore levetur, et in agrum iniuria possessum a potentibus inducatur; per quos ea consecutus sit, senes tribunicios non sine honore tantum, sed etiam sine spe honoris, relinquat. Proinde ipsi primum statuerent apud animos, quid vellent: deinde comitiis tribuniciis declararent voluntatem. Si coniunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse, quod eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim, quae promulgaverint. Sin, quod cuique privatim opus sit, id modo accipi velint; opus esse nihil invidiosa continuatione honoris: nec se tribunatum, nec illos ea, quae promulgata sint, habituros.

XL. Adversus tam obstinatam orationem tribunorum quum, prae indignitate rerum, stupor silentiumque inde ceteros Patrum defixisset; Ap. Claudius Crassus, nepos decemviri, dicitur odio magis iraque, quam spe, ad dissuadendum processisse, et locutus in hanc fere sententiam esse: *Neque novum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod unum familiae nostrae semper obiectum est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam: Claudiae genti iam inde ab initio nil antiquius in republica Patrum maiestate fuisse; semper plebis commodis adversatos esse. Quorum alterum neque nego, neque infitias eo, nos, ex quo asciti sumus simul in civitatem et Patres, enixe operam dedisse, ut per nos aucta potius, quam imminuta, maiestas earum gentium, inter quas nos esse voluistis, dici vere posset. Illud alterum pro me maioribusque meis contendere ausim, Quirites, (nisi, quae pro universa republica fiant, ea plebi, tanquam alien*

ncolenti urbem, adversa quis putet) nihil nos, neque rivatos, neque in magistratibus, quod incommodum lebi esset, scientes fecisse: nec ullum factum dictumve nostrum contra utilitatem vestram (etsi quaedam ontra voluntatem fuerint) vere referri posse. An oc, si Claudiae familiae non sim, nec ex patricio sanuine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modo me uobus ingenuis ortum, et vivere in libera civitate ciam, reticere possim? L. illum Sextium et C. Licinium, perpetuos (si diis placet) tribunos, tantum licentiae novem annis, quibus regnant, sumpsisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii, non in comitiis, non in legibus iubendis, se permissuros esse? Sub conditione, inquit, nos reficietis decimum tribunos. Quid est aliud dicere, quod petunt alii, nos adeo fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus. Sed quae tandem ista merces est, qua vos semper tribunos plebis habeamus? ut rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, seu utiles, seu inutiles sunt, omnes coniunctim accipiatis. Obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem succlamare: Bona venia vestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse; antiquare alias. Non, inquit, licebit. Tu de fenore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, iubeas; et hoc portenti non fiat in urbe Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut nihil fero. Ut si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo; et aut abstinere eo, quod vitale sit, iubeat, aut mortiferum vitali admisceat. Ergo, si esset libera haec civitas, non tibi frequentes succlamassent, Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis? Quid? si tu non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit, qui ferat illud? Si quis patricius, si quis (quod illi volunt invidiosius esse) Cla

dius diceret: Aut omnia accipite: aut nihil quis vestrum, Quirites, ferret? Nunquamne potius, quam auctores, spectabitis? sed omnia s quae magistratus ille dicet, secundis auribus, q nostrum quo dicentur, adversis accipietis? At l sermo est minime civilis. Quid? Rogatio qua quam a vobis antiquatam indignantur? Sermon rites, simillima. Consules, inquit, rogo, ne vobi velitis, facere liceat. An aliter rogat, qui uti terum ex plebe fieri consulem iubet; nec duos cios creandi potestatem vobis permittit? Si hod sint, quale Etruscum fuit, quum Porsena Ian insedit; quale Gallicum modo, quum praeter C lium atque arcem omnia haec hostium erant, sulatum cum hoc M. Furio et quolibet alio ex bus L. ille Sextius peteret: possetisne ferre, S haud pro dubio consulem esse, Camillum de r dimicare? Hoccine est in commune honores voc duos plebeios fieri consules liceat, duos patric liceat? et alterum ex plebe creari necesse sit, que ex Patribus praeterire liceat? Quaenam i cietas, quaenam consortio est? Parum est, si pars tua nulla adhuc fuit, in partem eius veni partem petendo totum traxeris? Timeo, inquit duos licebit creari patricios, neminem creetis ple Quid est dicere aliud, quia indignos vestra vol creaturi non estis, necessitatem vobis creandi non vultis, imponam? Quid sequitur, nisi ut n ficium quidem debeat populo, si cum duobus pe unus petierit plebeius, et lege se, non suffragio tum dicat?

XLI. *Quomodo extorqueant, non quomodo honores, quaerunt: et ita maxima sunt adepti nihil ne pro minimis quidem debeant; et occasi potius, quam virtute, petere honores malunt. quis, qui se inspici, aestimari fastidiat; q*

sibi uni honores inter dimicantes competitores aequum censeat esse; qui se arbitrio vestro eximat; qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, et serva pro liberis faciat; omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate, tanquam regum in Capitolio, numeratis: quis est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum facilior per istius legis occasionem, quam nobis ac liberis nostris, fiat? si quidem nos, ne quum volueritis quidem, creare interdum poteritis; istos, etiam si nolueritis, necesse sit. De indignitate satis dictum est: (etenim dignitas ad homines pertinet) quid de religionibus atque auspiciis, quae propria deorum immortalium contemptio atque iniuria est, loquar? Auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiaeque, omnia geri, quis est, qui ignoret? Penes quos igitur sunt auspicia more maiorum? nempe, penes Patres: nam plebeius quidem magistratus nullus auspicato creatur. Nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solum, quos populus creat patricios magistratus, non aliter, quam auspicato, creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicato interregem prodamus, et privatim auspicia habeamus, quae isti ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud, quam tollit ex civitate auspicia, qui, plebeios consules creando, a Patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. Quid enim est, si pulli non pascentur? si ex cavea tardius exierint? si occinuerit avis? Parva sunt haec: sed parva ista non contemnendo maiores nostri maximam hanc rem fecerunt. Nunc nos, tanquam iam nihil pace deorum opus sit, omnes caerimonias polluimus. Vulgo ergo pontifices, augures, sacrificuli reges creentur: cuilibet apicem dialem, dummodo homo sit, imponamus: tradamus ancilia, penetralia, deos, deorumque curam, quibus nefas est. Non leges auspicato ferantur, non

magistratus creentur: nec centuriatis nec curiatis comitiis Patres auctores fiant. Sextius et Licinius, tanquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant. Tanta dulcedo est ex alienis fortunis praedandi: nec in mentem venit, altera lege solitudines vastas in agris fieri pellendo finibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum causa vobis antiquandas censeo istas rogationes. Quod faxitis, deos velim fortunare.

XLII. Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus rogationum iubendarum proferretur. Refecti decimum iidem tribuni, Sextius et Licinius, de decemviris sacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere. Creati quinque Patrum, quinque plebis: graduque eo iam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes cessit Patribus, ut, in praesentia consulum mentione omissa, tribuni militum crearentur. Creati A. et M. Cornelii *iterum*, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum. Quum praeter Velitrarum obsidionem, tardi magis rem exitus, quam dubii, quietae externae res Romanis essent; fama repens belli Gallici allata, perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintum diceretur. Is T. Quinctium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor est Claudius; inclutamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conseruit, in conspectu duorum exercituum caesum torque spoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor, ut credam, decem haud minus post annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis, dictatore M. Furio, signa collata. Nec dubia, nec difficilis Romanis (quanquam ingentem Galli terrorem memoria pristinae cladis attulerant) victoria fuit. Multa millia barba-

rorum in acie, multa captis castris caesa: palati alii Apuliam maxime petentes, quum fuga se longinqua, tum quod passim eos simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori, consensu Patrum plebisque, triumphus decretus. Vixdum perfunctum eum bello atrocior domi seditio excepit: et per ingentia certamina dictator senatusque victus, ut rogationes tribuniciae acciperentur; et comitia consulum adversa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus consul factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit. Quia patricii se auctores futuros negabant, prope secessionem plebis res terribilesque alias minas civilium certaminum venit: quum tamen per dictatorem conditionibus sedatae discordiae sunt, concessumque ab nobilitate plebi de consule plebeio; a plebe nobilitati de praetore uno, qui ius in urbe diceret, ex Patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, quum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoque id, si quando unquam alias, deum immortalium causa libenter facturos fore, ut ludi maximi fierent, et dies unus ad triduum adiiceretur; recusantibus id munus aedilibus plebis, conclamatum a patriciis est iuvenibus, se id honoris deum immortalium causa libenter acturos, ut aediles fierent. Quibus quum ab universis gratiae actae essent, factum senatusconsultum, ut duo viros aediles ex Patribus dictator populum rogaret: Patres auctores omnibus eius anni comitiis fierent.

